

323
783

ГУЛЬМИРА ТУЛЕНОВА

**МАЪНАВИЙ ЕТУКЛИҚДАН
ИЖТИМОЙЙ
ФАОЛЛИК САРИ**

**ЎЗБЕКИСТОН АЛОҚА ВА АХБОРОТЛАШТИРИШ
АГЕНТЛИГИ
ТОШКЕНТ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ
УНИВЕРСИТЕТИ**

ГУЛЬМИРА ТУЛЕНОВА

***МАЪНАВИЙ ЕТУКЛИҚДАН
ИЖТИМОЙ
ФАОЛЛИК САРИ***



“Aloqachi”

Тошкент – 2008

Туленова Г. Маънавий етукликдан ижтимоий фаоллик сари. – Т.: “Aloqachi”, 2008.-179 б.

Китобда ёшлар маънавиятини шакллантиришнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий омиллари, ёш авлод маънавиятини тарбиялашда миллий кадриятларнинг ўрни, миллий истиқлол мафкурасининг ёшлар тарбиясига таъсири, уларни салбий мафкуравий таҳдидлардан ҳимоя қилиш, маънавий баркамол ёшларни табиялаш муаммолари, шунингдек, ёшларга оид давлат сиёсатининг асосий йўналишлари, уни тартибга солувчи ҳуқуқий кафолатлар билан боғлиқ масалалар ўрин олган.

Китоб олий ва ўрта махсус ўқув юрти талабалари, аспирант-тадқиқотчилар, ўқитувчилар, ёшлар масалалари билан қизиқувчи кенг китобхонларга мўлжалланган.

Такризчи: фалсафа фанлари доктори, профессор Ж.Раматов

Мухаррир: Г.Р.Каримова

ТАТУ Илмий-услубий кенгаши томонидан
нашрга тавсия этилган

“Aloqachi” нашриёти, 2008 й.

КИРИШ

Ватанимизнинг келажаги, халқимизнинг эртанги кунни, мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътибори, авваламбор фарзандларимизнинг униб-ўсиб, улгайиб, қандай инсон бўлиб ҳаётга кириб боришига боғлиқдир. Биз бундай ўтқир ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслигимиз керак.

Ислом Каримов

Жамият тараққиётининг ҳозирги босқичи иқтисод, сиёсат, маънавият соҳасида ёшлар ролининг ўсиб бориши билан тавсифланади. Дарҳақиқат, демократик давлат фуқаролик жамиятини куриш, ёшларга, уларнинг амалий фаолиятига, ахлоқий баркамоллигига, ғоявий-сиёсий етуклигига, миллий ўзлигини қанчалик чуқур ва мукамал англаб олганликларига ҳам бевосита боғлиқ. Ёшларнинг ижтимоийлашуви ва улгайиши, жамиятда ўзининг муносиб ўринларини топиши, турли мафкуравий тажовузларга бардош беришлари, ниҳоят, жамият ижтимоий амалиётига тезроқ фаол куч сифатида кириб бориши учун уларнинг маънавиятини юксалтириш, билим ва таффақурини кенгайтириш, қобилият ва имкониятларини намоён этиши учун муносиб шарт-шароитларни яратиш керак.

Ёшларнинг интеллектуал қобилиятлари ва имкониятларини юзага чиқариш муаммоси, уларни маънавий камол топтириш, меҳнат фаолиятида шахсий ва ижтимоий манфаатларни уйғунлаштириш, Ватан тараққиёти эҳтиёжларини англаб яшашга, самарали меҳнат қилишга ўргатиш, ижтимоий фаоллигини ошириш жамиятимиз олдида муҳим чора-тадбирларни амалга ошириш вазифасини кўндаланг қилиб кўймоқда. Шу боис, Президенти

И.А.Каримов томонидан Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинишининг 15 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги “Асосий мақсадимиз – юртимизда эркин ва обод, фаровон ҳаёт барпо этиш йўлини қатъият билан давом эттиришдир” мавзуидаги нутқида 2008 йилни “Ёшлар йили” деб эълон қилиши бежиз эмас албатта.

Бугунги кунда мамлакатимизда 18 ёшгача бўлган ёшлар 10 миллион 360 минг нафарни ёки умумий аҳолининг тахминан 40 фоизици, 30 ёшгача бўлганлар эса – 17 миллион 80 минг нафарни ёки 64 фоизини ташкил этади. Ўз-ўзидан аёнки, аҳолиимизнинг аксарият қисмини ташкил этадиган ёшларимизнинг ечилмаган муаммоларига эътиборни жалб этиш, уларни ҳаётиимизда ҳақиқатан ҳам ҳал қилувчи кучга айлантириш масаласи давлатимизнинг диққат марказида туриши шарт.

Ёшларнинг жамиятдаги ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий ислоҳотларни амалга ошириш жараёнларида фаол қатнашувини рағбатлантириш, уларнинг маънавий-ахлоқий, ғоявий-назарий салоҳиятларини ўстириш учун зарур шароитлар яратиб бериш, ёшларнинг маънавий руҳиятининг шаклланиши ва ривожланиши қонуниятларини ўрганиш ҳамда тадқиқ этиш ҳозирги кунда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Китобда ёшлар фаоллигининг ортиб бориши – ижтимоий тараққиёт қонуни эканлиги, ёшлар маънавиятини ривожлантиришнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий асослари, жамият тараққиётининг ғоявий омиллари ва ёшлар тарбияси каби масалалар таҳлили ўрин олган.

ЁШЛАР ФАОЛЛИГИНИНГ ОРТИБ БОРИШИ – ИЖТИМОЙ ТАРАҚҚИЁТ ҚОНУНИ СИФАТИДА

Ҳозирги кунда аҳоли турли гуруҳларининг ижтимоий ҳолатидаги ўзгаришлар “ҳамиша илғор ғоялар тарқатувчи” деб ҳисобланган ёшларни ҳам четлаб ўтмаяпти. Ёшлар – ўсиш ва улғайишни бошидан кечираётган алоҳида ижтимоий-демографик гуруҳ бўлиб, унинг ҳолати жамиятнинг ижтимоий-сиёсий аҳволи билан белгиланади. Ёшларга доир давлат сиёсатини (ёшларни ижтимоий, маданий, маънавий ва жисмоний ривожлантириш) самарали амалга ошириш учун қуйидаги соҳаларда катта ишлар бошлаб юборилган – ҳуқуқий соҳада, иш билан таъминлаш ва бандлик соҳасида, оилани мустаҳкамлаш ва маиший хизмат кўрсатиш соҳасида, ёшлар иқтидорини ривожлантириш ва қўллаб – қувватлаш соҳасида ва ҳ.к.

Замонавий фалсафа, социология ва психология фанларининг долзарб муаммоларидан бири - ёшларнинг сиёсийлашуви масаласидир. Маълумки, қайта куриш жараёнида бошланган ва СССР парчаланиши билан чуқурлашиб борган жамият ижтимоий тизимининг инқирози қонуний тарзда ижтимоий мўлжалларни ўзгартиришга, кўпгина кадрият ва анъаналарни янгича баҳолашга олиб келди. Ижтимоий онг даражасидаги совет, миллий ва ғарбий кадриятларнинг ўзаро рақобати халқнинг, айниқса, ёшларнинг руҳий ҳолати, маънавиятига таъсир эта бошлади. Янги ижтимоий-иқтисодий шароитда ёшларнинг ўз ҳаёт йўллари топишга, шахсий-ижтимоий мавқеини кучайтиришга бўлган хоҳиши ва

интилишлари ижтимоий муҳитга мослашишнинг қийин кечиши билан тўқнашди.

Бугунги кунда жамият тараққиётида, бир томондан, маданият моҳиятининг ўсиб бориши кузатилса, иккинчи томондан, маданий жараёнларнинг коммерциялашуви, оммавий маданиятнинг кириб бориши, электрон оммавий ахборот воситаларининг таъсири ҳам кузатилмоқда. Улар эса, ўз навбатида, ёшлар мақсадлари, маънавий-маданий идеаллари ва қизиқишларига ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Ёшларга доир олиб бориладиган ҳар қандай тадқиқот “ёшлар” тушунчасининг моҳиятини очиб бериш, мазкур ижтимоий гуруҳнинг турларини (шаҳарда, қишлоқда яшовчи, ишчилар, ўқувчилар ва ҳ.к.) аниқлаш, ёшлар яшаб, меҳнат қилаётган ижтимоий муҳитнинг ҳолатини ҳисобга олишни талаб этади.

Мазкур вазифаларни амалга ошириш учун, уларга учта ўзаро боғлиқ даражада ёндашиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз:

биринчидан, ёшларга ижтимоий феномен сифатида умумметодологик даражада ёндашиш;

иккинчидан, ёшларга махсус-назарий даражада ёндашиш, яъни уларни алоҳида ижтимоий-демографик гуруҳ деб ҳисоблаш, хулқи, яшаш тарзининг ижтимоий-психологик хусусиятлари, бойлик мўлжалларини ўрганиш;

учинчидан, ёшларга эмпирик, яъни социологик тадқиқотларнинг далиллари ва кўрсаткичларига асосланган ҳолда ёндашиш.

Ёшларни мазкур ёндашувлар асосида ўрганиш, уларга маълум

(16-30 ёшгача бўлган) ёшдаги кишилар сифатида қарабгина қолмай, балки ўзига хос ижтимоий-демографик гуруҳ сифатида қарашга ҳам имкон беради. Мазкур гуруҳ, бир томондан, ўзига хос психологик-жисмоний хусусиятлари, ижтимоий механизми, ижтимоий ҳаётга кириб бориши билан боғлиқ алоҳида фаолиятни олиб борса, иккинчи томондан, субмаданият, жамият ижтимоий табақаланишига боғлиқ ички дифференциациялаш жараёнлари билан тавсифланади. Демак, ёшларга илмий ёндашиш, уларга жамиятнинг ўзига хос гуруҳи сифатида қарашни, ҳаётнинг турли жиҳатлари ва хусусиятларини комплекс ўрганишни талаб этади.

Ёшларга оид масалалар таълим-тарбия, ахлоқ-одоб, маданият, соғлиқни сақлаш, ижтимоий муносабатлар, сиёсат, ҳуқуқ, дин, бўш вақтни ташкил қилиш, оила, меҳнат, спорт билан чамбарчас боғлиқ. Шунинг учун илмий адабиётларда ёшлар билан боғлиқ мазкур муаммолар жамият тизимида (яъни жамият асосий тавсифи, тизимли ўзгаришлар ва силжишлар билан уйғун ҳолда) ҳам, ўзига хос ижтимоий гуруҳ сифатида дифференциал тарзда ҳам ўрганилади¹.

Шуни инобатга олиш керакки, ҳозирги кунда Ўзбекистон ёшлари билан боғлиқ муаммоларнинг асосий қисми жамиятда рўй бераётган объектив жараёнлар (яъни урбанизация, жамиятда пенсионерлар ва қариялар сонининг ўсиши, туғилишнинг камайиши ва ҳ.к.) билан боғлиқ.

Ҳозирги кунда ёшларнинг жамиятдаги ўз ўринларини аниқлаши ва топиши эски қарашлар, қадриятларнинг сўниши

¹ Қаранг: Социология молодёжи (Под ред. В.Т.Лисовского).-СПбГУ, 1996; Кон И.С. Социология молодёжи//В кн.: Краткий словарь по социологии.-М.:Наука,1998.

ҳамда янги ижтимоий муносабатларнинг шаклланиши даврида амалга оширилмоқда. Шунинг учун ҳам ёшлар орасида агрессия, локайдлик, экстремистик кайфиятлари, саросимага тушиш ҳолатлари учрамоқда.

Ёшлар - ижтимоий муносабатларнинг субъектларидир. Шу туфайли ҳам улар объектив ижтимоий муносабатларнинг иштирокчисига айланганлар. Олимлар ўртасида ёшларни алоҳида гуруҳ сифатида ажратиб ўрганиш полемикаси ҳамон давом этмоқда. Улар мазкур гуруҳни социология, психология, физиология, демография ҳамда турли классификациялардан келиб чикқан ҳолда ўрганишга ҳаракат қилмоқдалар ². Аммо фикримизча, ёшларни ўрганишда маънавий, мафкуравий омил ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Кўп йиллар мобайнида, хусусан, Собиқ Иттифок даврида ёшлар алоҳида ижтимоий-демографик гуруҳ сифатида ўрганилмаган. Ёшларни мазкур тарзда ўрганиш жамият синфий тизими ҳамда ижтимоий-сиёсий бирликка асосланган расмий мафкуравий доктринасига мувофиқ келмаган. Ёшлар ҳақида ишчи синфи, деҳқонлар ва зиёлиларнинг муайян таркибий қисми сифатида гапириш мумкин бўлса-да, аммо ёшларнинг ижтимоий хусусиятларини инобатга олиб уларга алоҳида яхлит бир гуруҳ сифатида қараш ҳукм сурган тизим манфаатларига мутлақо тўғри келмасди. Бундай қараш ёшларни бошқа ижтимоий гуруҳ ва табақаларга қарши кўйиш, деб ҳисобланарди.

² Қаранг: Социальная активность и духовное богатство личности (сб.ст. Под ред. К.Ни:онова).-Волгоград: ВГПИ,1980; Социальная активность и человеческий фактор (сб. науч. ст. Под .ред. В.Федунова).-Краснодар:КПИ,1987.

Кейинги йилларда турли ижтимоий муаммолар билан боғлиқ умуммиллий ёндашувларнинг ўзгариб бориши билан ёш авлодни ҳар томонлама яхлит бир бутунликда ўрганиш, уларга жамиятнинг муайян органик субъекти сифатида қараш зарурати туғилди. Бугунги кунда олимлар ёшлар билан боғлиқ муаммоларни таҳлил ва тадқиқ этишда уларга ўзига хос психологик хусусиятлар ва тавсифларга эга бўлган, жамиятдаги эгаллаган ижтимоий мавқеини мазкур жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий, маданий-маънавий тараққиётидан келиб чиққан ҳолда белгилаш ва уларга алоҳида демографик гуруҳ сифатида қарашга ҳаракат қилмоқдалар ³.

Фикримизча, ёшлар билан боғлиқ кўпгина муаммоларни куйидаги асосий гуруҳларга бўлиш мумкин:

1) ёшларгагина хос бўлган ижтимоий муаммолар. Буларга ёшларнинг ижтимоий гуруҳ сифатидаги моҳиятини белгилаш; жамиятнинг барча жараёнларидаги ўрни ва ролини баҳолаш; унинг даврий чегараларини аниқлаш; ёшлар ижтимоийлашувига хос хусусиятларнинг спецификасини ўрганиш; уларнинг ижтимоий, касбий йўналганлиги, жамоада адаптациялашувини таҳлил этиш; ноҳукумат, ижтимоий ҳаракат ва бирлашмалар фаолиятининг ижтимоий жиҳатларини ўрганиш.

2) умумсоциологик аҳамиятга эга бўлган муаммолар (никоҳ, оила, таълим жараёнлари билан боғлиқ) ёки фақат ёшлар доирасида

³ Қаранг. Мудрик А. Социализация и "смутное время". - М., 1991; Логова Р. Молодёжь и рынок: проблемы социализации. - М., 1992; Першуткин С. Социология молодёжи, молодежная политика и социальная работа с молодёжью. - Новосибирск, 1995; Психолого-педагогические проблемы социализации личности. Сб. науч. тр. / Отв. ред. С.Н. Силина. - Шадринск, 1997.

намоён бўладиган муаммолар (тарбиянинг хусусиятлари, унинг спецификаси ва самарадорлиги, ёшларнинг ижтимоий ва сиёсий фаоллигини ривожлантириш, давлат ҳокимияти тизимидаги ўрни ва аҳамиятини белгилаш ва ҳ.к.).

Ёшларнинг ижтимоий балоғатга етишуви, ҳаётдаги шахсий ўрнини танлаши инсоният ҳаёти ва амалиётининг турли соҳаларида намоён бўлади ҳамда таълим - тарбия, катта авлоднинг тажрибасини қайта қўриб чиқиш ва ўзида жо этиш орқали амалга оширилади. Мазкур жараённинг асосий ижтимоий-психологик бошқарувчиси ва кўрсаткичлари бўлиб ижтимоий меъёрлар, кадриятлар ва бойликлар ҳисобланади. Айнан шулар ёшларнинг ақлий ва амалий фаолиятини, уларга хос бўлган муаммолар спецификасини, қизиқишлари ва қутилган натижаларини, ўзини бошқариш ва идора қилиш хусусиятларини белгилайди.

Агар биз ёшларга инсон ҳаётининг маълум бир даври сифатида назар соладиган бўлсак, айнан мазкур (16-32 ёш) даврда ёшларда бойликларнинг барқарор тизими, ўзини-ўзи англаши, ижтимоий мавқеининг шаклланишини кузатиш мумкин бўлади. Ёшлар онги катта миқдордаги турли хил ахборотларни қабул қилиш ва акс эттириш хусусиятига эга. Мазкур жараёнлар туфайли ёшларда танқидий фикрлаш шаклланади, улар турли ҳаракат ва жараёнларга мустақил баҳо беришга, ўзининг шахсий нуқтаназарларини асослашга, ўзгача қарорларга келишга интиладилар. Аммо мазкур жараёнлар болаликда шаклланиб, онгида илдиз отган ва ҳамон сақланиб қолган маълум стереотиплардан ҳам холи эмас. Назаримизда, бунда фаол яратувчиликка бўлган интилиш амалий

фаолият доирасидаги имкониятларнинг чекланганлиги билан тўкнашади. Ёшлар характеридаги қарама-қарши хусусият ва тавсифларнинг (конформизм ва негативлик, эътироф этилган умумий меъёрларни қабул қилиш ва рад этиш, кенг мулоқотга ёки бутунлай ёлғизликка интилиш) келиб чиқиши ҳам мазкур жараён билан боғлиқ.

Ёшлар онгининг беқарор ва зиддиятли характери уларнинг хулқига ва фаолиятига, албатта, таъсир этади. Бунинг бир неча сабаблари бор, назаримизда.

Биринчидан, ҳозирги кунда ёшлар ижтимоийлашуви жараёни анча мураккаблашди, шунинг учун ҳам уларнинг ижтимоий балоғатга етиш омиллари анча ўзгарган. Мазкур омиллар нафақат ёшларнинг мустақил меҳнат қилишлари, балки таълим олишларини тугатиш; касбга эга бўлиш, катталардан моддий жиҳатдан бутунлай мустақил бўлиш кабилар билан тавсифланади. Турли ижтимоий гуруҳлар доирасида мазкур омиллар турлича намоён бўлади, шунинг учун ҳам ёшлар уларга турлича амал қиладилар, яъни бирон бир масалага ёшлар ўта жиддий ёндашишлари мумкин бўлса-да, бошқа бир масалани ҳал қилишда ёш болаларга ўхшаб фикрлайдилар.

Иккинчидан, ёшларнинг ижтимоий балоғатга етишуви бир катор мустақил омиллар (оила, мактаб, жамоа, оммавий ахборот воситалари, ёшлар ташкилотлари ва бошқа гуруҳлар) таъсири остида амалга оширилади. Мазкур ижтимоий механизмларнинг ҳар бири ёшлар тарбиясини амалга оширишда турли хил вазифаларни бажаради ва уларга ўзгача таъсир этади.

Ижтимоий балоғат объектив реалликни англаш, ўзининг асосий ижтимоий ва психологик хусусиятларини ифода этиш ҳамда амалиётда татбиқ этишнинг умумийлигини билдиради. Ижтимоий балоғатга етишда инсоннинг ўз ички имкониятларига бўлган шахсий муносабати ҳам муҳим ўрин тутди. Айнан шундай пайтда, ёшларда ўзини ва ўзгаларни баҳолаш, шахсий қарашлар ва нуқтан назарларга эга бўлиш истаклари шаклланади. Шунинг учун ҳам тарбияда мазкур жиҳатларни ҳамиша ёдда тутиш ва инobatга олиш лозим.

Назаримизда, биз ёшлар тарбияси билан шуғулланганимизда асосий эътиборни уларнинг касбий тайёргарлигини ўстиришга, маънавий бақувватлигини шакллантиришга, қонунларга риоя қилишликка даъват этишга қаратамиз. Аслида эса тарбиянинг энг муҳим вазифаси, ёшларни ҳозирги куннинг муаммолари ҳақида мустақил фикрлашга ундашдан, янги ижтимоий-иқтисодий тузумда шахсий фаолиятни ташкил қилишни режалаштиришдан, мазкур жараёнларни умуминсоний қадриятлар билан уйғун ҳолда амалга оширишдан иборат бўлиши лозим.

Бугунги кунда Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, маданий-маърифий соҳаларда катта аҳамиятга эга бўлган ислохотлар амалга оширилмоқда. Барпо этилаётган янги бозор муносабатларига асосланган демократик давлат фуқаролик жамияти инсонларнинг жамият ҳаётига, меҳнатга бўлган муносабатларини тубдан ўзгартиришини талаб этади. Эндиликда ҳар бир киши ўзгаларга эмас, балки шахсан ўзининг имкониятларига, қобилияти ва истеъдодига таяниши, шулардан

келиб чиқиб яшаши керак.

Бугунги ёшларни бундан 20-30 йил аввал яшаган ёшлардан кўп фарқли жиҳатлар ажратиб турибди. Бугунги кун ёшларининг улгайиши кўпгина ижтимоий-психологик омиллар билан боғлиқ. Афсуски, аксарият ҳолларда ёшларнинг талаб ва истаклари уларнинг шахсий қобилияти, ақлий салоҳияти, билимларининг даражасига мувофиқ келмайди. Шунинг учун ҳам уларда, кўпинча, олдига қўйган режалари амалга ошмаслиги, ҳаётда катта ютуқларга эришолмаслиги, танлаган соҳадан қониқмаслик кайфиятлари ҳосил бўлади. Албатта, бундай омиллар ёшларнинг умумий маънавий-психологик ҳолатига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Бундай таъсирлар остида қолган ёшларда ташаббускорлик, ижтимоий фаоллик, жамиятдаги барча жараёнларнинг иштирокчиси ва фаол кучига айланиш ҳисси ҳам сўниб бораверади. Ҳар бир ёш киши учун маълум бир касб эгаси бўлиш масаласи муҳим аҳамиятга эга, бу – ҳаётини масаладир. Аслида, мазкур муаммо ёшларнинг касбий тайёргарлиги билан эмас, балки уларнинг дунёқараши билан боғлиқ. Уни оқилона ечиш учун инсон ўзининг ички оламини тартибга солиши, қизиқишларини аниқлаб олиши керак.

Афсуски, ёшлар орасида айнан шундай омиллар таъсири остида қолганлар учраб турибди. Уларга лоқайдлик, тушқунлик кайфиятлари, ҳаётдан норозилик, бутун бир тизим ва жамиятни коралаш, айблаш ёки бутунлай бефарқ бўлиш, томошабин ва кузатувчига айланиш ҳолатлари ҳам хос. Аксарият ҳолатларда бундай ёшлар психологик жиҳатдан жуда заиф, барчага ишонувчан ва ҳаддан ташқари эмоционал бўладилар. Айнан шундай ёшлардан

турли ғаразли ниятларда изғиб юрган кучлар фойдаланишга уринадилар.

Ўтиш жараёнини бошдан кечираётган мамлакатларда мафкура соҳасида бўшлиқ пайдо бўлиши табиийдир. Жамиятдаги ислохотлар, қатор стереотипларнинг синиши, мақсадларнинг равшан эмаслиги, кадриятларнинг ўзгариши қонуний тарзда турли хил зиддиятларни келтириб чиқаради. Собиқ Иттифокдош мамлакатларнинг тажрибаси бунини яққол кўрсатиб турибди. Афсуски, ёшлар мазкур жараёнларни бошдан кечирганлар. Шунинг учун ҳам бугунги кунда айрим ёшларимизнинг кадриятлар тизимида етарли даражадаги моддий таъминот, оилавий ҳаловат ва комфорт, соғлиқ кабилар биринчи ўринни эгаллайди. Маънавий-маданий бойлик ва ижтимоий-сиёсий фаоллик эса энг охириги ўринга қўйилмоқда. Бундай ёшлар кўпроқ ривожланган Ғарб ва ривожланаётган Шарқ мамлакатларига ихлос қўйиб, у ерда яшовчи ёшларга эътиборни қаратмоқдалар. Имкон пайдо бўлди дегунча, чет элга чиқиб кетишни, у ерда бутунлай қолиб кетишни хоҳлайдилар. Мазкур ёшларда экстремистик кайфиятлар ҳам тез-тез кузатилади.

Ёшлар экстремизми, асосан, жамиятдаги хулқ-атвор ва қонунлар билан бутунлай ҳисоблашмаслик ва уларга риоя қилмасликда намоён бўлади ⁴. Назаримизда, мазкур жараёнларнинг бундай тарзда кечиши айнан узоқ давр мобайнида ҳукм сурган стереотипларнинг синиши билан боғлиқ ва бу ўринда анъанавий

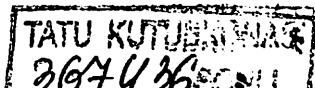
⁴ Қаранг: Молодёжный экстремизм (Под ред. А.А.Козлова). – СПб.:ГУ.-1996; Никольский Д. Социология молодежи//Молодёжный экстремизм и молодёжная субкультура.- М.:Наука,1997.

маданият алоҳида аҳамият касб этмоқда. Бундан ёшлар ижтимоийлашуви жараёни уларнинг маънавий бақувватлигига, руҳий мустахкамлигига ҳам кўп жиҳатдан боғлиқ эканлиги келиб чиқади.

Ёшлар орасида сиёсатга аралашмаслик, унга бутунлай бефарқ қараш ва қизикмаслик кайфиятлари ҳам мавжуд. Шунинг учун ҳам мактаб битирувчиларининг кўпчилигида аниқ сиёсий нуқтаи назарлар бутунлай шаклланмаган бўлади. Аммо улардан фарқли ўларок, айрим ёшлар гуруҳлари ҳаддан ташқари сиёсатга интилишларини ва араланишига тайёр эканлигини билдирмоқдалар. Ана шу тайёргарлик миллатчилик ва экстремизм характерида эканлиги ҳам эътиборга молик масаладир. Мазкур муаммолар ёшларга алоҳида психологик тавсифлар ва ўзига хос хусусиятларга эга бўлган демографик гуруҳ сифатида қарашнинг зарурлигини яна бир бор кўрсатмоқда.

Ёшлар орасида оммалашиб бораётган экстремистик кайфиятлар, жамият қонун-қоидалари ва ахлоқий меъёрларини инобатга олмаслик ва инкор этишда намоён бўлиб, уларни турли ёндашувлардан келиб чиққан ҳолда тушунтириш мумкин. Ёшлар экстремизмининг фалсафий-психологик табиатини ўрганиш экстремистик хулқни классификациялаштиришга, мазкур феноменни алоҳидаликда ва умумийликда ўрганишга имкон беради. Шу билан бирга, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати ва экстремистик кайфиятларнинг ўсиши ўртасидаги алоқадорликни аниқлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Масалани бошқача томондан қарайдиган бўлсак, шундай



хулосага келиш мумкинки, ёшлар экстремизмининг ўсиши асрлар давомида шаклланиб келган ахлоқий, хулқий меъёрларнинг синиши билан боғлиқ. Мазкур меъёрлар урф-одатларга таянадиган, миллий ва ислом ғоялари билан суғорилган қадимий анъанавий маданиятга асосланган эди.

Маданий асрларнинг ўзгариши ахлоқ ва хулқ меъёрларининг ўзгаришига олиб келади. Мазкур жараёнлар кечишининг қийинлашуви эски стереотиплар ва меъёрлар ўзгараётган объектив реалликни ўзида акс эттира олмаслигида, аммо катта ёшдаги авлод ҳаёти, дунёқарашида ҳамон сақланиб қолганлиги ва улар томонидан ёшлар тарбияси ҳамда билим олишларига мажбуран сингдирилаётганлигида ҳам ўз ифодасини топади.

XIX асрнинг охири ва XX аср бошларида бошланган тотал инквизиция табиий тарзда бутун бир янги, фақатгина ўзининг имкониятлари ва қобилиятларига таянишга мажбур бўлган авлоднинг етишиб чиқишига сабабчи бўлди. Ҳозирги кунда ёш авлод уларга мажбуран уқтирилаётган маданий стереотип ҳамда хулқ-атвор меъёрларининг ўзаро номутаносиблигини жуда яхши сезмоқда. Шу билан бирга, у анъанавий маданиятни тушунишга ва қабул қилишга қарши чиқмоқда. Шунинг учун ёшларда ўзини ноадекват тарзда тутиш ҳолатлари ҳам тез-тез учрамоқда. Анъанавий маданият асосида тарбияланган ёшларда асосий конфликт ментал даражада, яъни маданий стереотип ҳамда объектив реалликнинг ҳолатлари ўртасида рўй беради. Бу ерда хулқ-атвор иккинчи даражага сурилади.

Классик маданиятдан ташқарида яшаётган ёшлар учун эса

конфликт, асосан, хулқий даражада рўй беради. Бундай ёшлар ҳаётни ўзининг тажрибасига таянган ҳолдагина ўрганишга ҳаракат қиладилар. Туғма қобилиятлар эса уларга доимий ўзгариб бораётган ижтимоий ҳаётда ўзининг ўрнини белгилашга имкон беради. Шу билан бирга, ўзгаларнинг хулқини қатъият билан қабул қилмаслик уларни аксарият ҳолатларда қонунбузарлик томон чорлайди.

Ҳозирги кунда замонавий таълим-тарбия билан бир қаторда тез суръатларда ани таълим ҳам ривожланиб, турли йўналишларда (рок маданият, порнография ва зўравонлик, неофашистлар гуруҳлари ва ҳ.к.) ўз ифодасини топмоқда. Турли каналлар орқали ёшлар психологик ҳолатига катта таъсир этадиган бундай номаданий ҳодисалар, улардаги табиий ўзини-ўзи ҳимоя қилиш реакциясини сўндиради ва ёшлар маънавий оламини салбий қарашлар, улар асосида шаклланидиган кайфиятлар билан тўлдириб боради. Бундай алмашувнинг асосий сабаби, ёшлар дунёқарашининг тўла шаклланмаганлиги, маънавий жиҳатдан чегараланганлигидадир. Кекса авлод учун маънавият маданиятнинг ажралмас қисми, деб ҳисобланади. Аммо айрим ўқитувчи ва ота-оналарнинг маънавий қашшоқлиги ўсиб бориши натижасида, ёшлар яхшилик ва ёмонликни ихтиёрий тарзда танлаш масаласига рўбарў бўлмоқдалар.

Назаримизда, айнан шу субмаданиятнинг шаклланишига ва кенг тарқалишига сабаб бўлган. Субмаданият деганда, айрим гуруҳни кўпчиликдан ажратадиган меъёрлар ва бойликлар тизими тушунилади. Субмаданият ёш, этник келиб чиқиш, дин, яшаш

жойи, ижтимоий гуруҳ каби омиллар асосида шаклланади. Субмаданиятнинг бойликлари миллий маданиятни инкор этмайди, балки ундан четга чиқиб кетиш билан тавсифланади. Аммо шунга қарамай, қўпчилик субмаданиятга ишонмайди ва уни хуш кўрмайди.

Ёшлар субмаданияти деганда муайян ёш авлоднинг яшаш тарзида, хулқида, гуруҳ меъёрларида, бойликлар ва стереотипларидаги умумийлиги тушунилади. Бугунги кунда айрим ёшларда шахсий фуқаролик позициясининг йўқлиги, аммо хулқий стереотипларнинг кучли ривожланганлигини кузатишимиз мумкин. Уларда жамоадан узоқлашиш, жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётига бутунлай бефарқ бўлиш, четдан қараб турган томошабинга айланиш кайфиятларини учратиш мумкин.

Фикримизча, ёшларнинг ижтимоийлашуви ва улғайиши, жамиятда ўзининг муносиб ўринларини топиши, турли мафкуравий тажовузларга бардош беришлари, ниҳоят, жамият ижтимоий амалиётига тезроқ фаол куч сифатида кириб бориши учун уларнинг маънавиятини юксалтириш, билим ва таффаққурини кенгайтириш, қобилият ва имкониятларини намоиш этиши учун муносиб бўлган шарт-шароитларни яратиш керак.

Ёшларга алоҳида демографик ресурс сифатида қараш, уларгагина хос бўлган хусусиятларни инобатга олишни ҳам билдиради. Булар эса қуйидагилар билан боғлиқ:

Биринчидан, ёшлар субмаданиятидаги ўзгаришлар. Ёшлар жамиятдаги умумий ижтимоий ва маданий маконда яшайдилар, шунинг учун ҳам мазкур ижтимоий маконда содир бўладиган ҳар

қандай инқирозлар уларнинг субмаданиятига таъсир этади. Мазкур жараёнларни ҳисобга олган ҳолда, ёшларга доир алоҳида сиёсатни ишлаб чиқиш талаб этилади. Жамиятда амалга оширилаётган турли ислохотлар (иктисодий, сиёсий, тизимли, бошқарув), албатта ёшларга таъсир этади, яъни жамиятнинг ўзи қандай бўлса, ёшлар субмаданияти ҳам шундай бўлади.

Иккинчидан, оила институтидаги ўзгаришлар (оиладаги тарбия, ота-она томонидан фарзандларининг ташаббусини ҳисобга олмаслик, касбга мажбурлаш, таълимни ихтиёрий равишда танлашга йўл қўймаслик ва ҳ.к.), бир томондан, ижтимоий инфантилизмга, иккинчи томондан эса, прагматизм ва ижтимоий ҳаётга мутлақо мослаша олмасликка олиб келади. Тарбиянинг тажовузкор ҳолатда олиб борилиши эса ёшларда агрессия, норозиликни уйғотади ва ана шундай тарзда тарбиялайди. Натижада, бундай ёшларнинг ижтимоий мақсадлари ҳам, улардан кутилаётган натижалар ҳам бошқа қиёфада кўрина бошлайди.

Учинчидан, оммавий ахборот воситаларининг коммерциялашуви. Маълумки, ҳозирги кунда Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли субъекти сифатида турли мамлакатлар билан ҳамкорлик қилишга киришган. Замонавий техника ва технологияларнинг шиддат билан ривожланаётганлигини ҳисобга олсак, мамлакатимизга бегона қарашлар, Ғарбнинг оммавий маданияти, менталитетимизга мутлақо тўғри келмайдиган стереотиплар, яшаш тарзи ҳам кириб келаётганлигини таъкидлашимиз мумкин. Мазкур жараёнлар олдида деярли бутунлай очиқ эканлигимизни ҳам айтишимиз керак.

Ёшларга эса кимнидир ўзи учун қаҳрамон (идеал), деб билиш, ахлоқан, маънан унга ўхшаб юришлик ҳам хос. Айрим ёшлар “вестерн”лардаги қаҳрамонларга, бошқалари эса видеотрилллардаги Рэмбога ўхшашга ҳаракат қилсалар, кизларга бразилияликларнинг ҳаёти маъқул. Аммо танланган идеаллар ҳамма вақт ҳам инсонни руҳий поклик ва маънавий бойлик сари етакламайди. Аксинча, аксарият ҳолатларда, бундай интилишлар ёшларда прагматизм, шафқатсизлик, маънавий қашшоқлик ва моддий бойликка интилишни уйғотишга олиб келади.

Ана шу кайфиятлар ёшлар орасида гуруҳбозликни келтириб чиқаради. Бунда гуруҳ иштирокчилари, албатта, ундаги етакчига сўзсиз итоат этишлари керакдир. Гуруҳдаги мақом ва роллар аниқ белгиланган. Кимдир бошқаради, кимдир эса сўзсиз итоат этиши керак. Бошқача ўйлайдиганлар эса гуруҳдан умуман четлаштирилади ва уларга шафқатсиз муносабатда бўлишлик тарғиб қилинади.

Айрим ёшлар ўзини идора қилишда миллий қадриятларга мурожаат қилмайдилар, балки бегона оммавий маданият таъсири остига тушиб қолмоқдалар. Шунинг учун ҳам уларда ўзгача идеаллар, ўзига хос субмаданият шаклланади.

Энг муҳими шуки, ёшларнинг бўш вақтларини ташкил қилиш ва ўтказишлари таълим ҳамда маданият идораларидан ташқарида амалга оширилади. Аксарият ҳолларда, ёшлар бўш вақтларини телевизор томоша қилиб ўтказишар экан. Телевидение - эндигина шаклланаётган ёшлар онгига катта таъсир кўрсатадиган восита. Афсуски, мазкур таъсир ҳамма вақт ҳам фақат ахлоқий қадриятлар

асосида қурилмайди. Айнан шу сабабдан ҳам, бугунги кунда ёшларимизни миллий қадриятлар асосида тарбиялаш масаласи муҳим аҳамият касб этмоқда.

Хулоса қилиб шунни айтиш мумкинки, ёшлар ҳақиқатдан ҳам, жамият таркибидаги алоҳида ижтимоий-демографик гуруҳдир. Ёшларга жамият бошқа аъзоларидан фарқли ўларок, ўзига хос хусусиятлар ва тавсифлар хос. Мазкур хусусиятлар уларнинг ижтимоий ҳаётга кириб бориши, ҳаёт йўлларини топиши, ўзининг шахсий, ижтимоий мавқеига эришуви, қарашлар, интилишлар, кизиқишлар, маънавий-маданий, психологик ҳолатларидан иборат.

Фикримизча, ёшлар фаоллигининг ортиб боришида маънавий омилнинг роли ниҳоятда каттадир. Ёшлар маънавиятини шакллантириш билан боғлиқ бўлган масалаларни чуқур ўрганиш эса муҳим ҳазарий ва амалий аҳамиятга эга.

ЁШЛАР МАЪНАВИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ АСОСЛАРИ

Инсоният тарихий тажрибаси кўрсатишича, жаҳон тараққиёти ижтимоий-сиёсий муносабатларнинг, инсон моддий ва маънавий ҳаёти фаолиятининг бирлиги асосида амалга ошади. Бу барча ижтимоий тузумлар, халқлар, элатлар, миллатлар, давлатлар ва мамлакатларга тааллуқли бўлган умумфалсафий қонуниятлардан бўлиб ҳисобланади.

Жамият тараққиётининг муҳим омиллари устида фикр юритганда, иқтисодиёт ва маънавиятнинг ўзаро бирлиги, моҳияти,

уларнинг ижтимоий ривожланишдаги ўрни ва аҳамияти устида батафсил тўхталиб ўтиш жоиздир.

Жамият тараққиёти иқтисодиёт билан маънавиятнинг ўзаро боғланган, бири иккинчисиз воқъе бўлмайдиган мураккаб жараёндир. Моддий бойликларни яратишда, улардан оқилона фойдаланишда, ижтимоий-сиёсий муаммоларни ҳал этишда, миллий ва миллатлараро муносабатларни ривожлантириш ҳамда такомиллаштиришда, таълим-тарбия ишларини замонавий талаблар асосида олиб боришда, иқтисодий ислохотларни амалга оширишда маънавият ва маърифатнинг роли, аҳамияти беқиёсдир.

Иқтисодиёт ва маънавият ҳар қандай жамият ҳаёти ва тараққиётининг ўзаро ажралмас икки соҳаси, муҳим томонларидир. Улар бир-бирини инкор этмайди, балки бир-бирини қўллаб-қувватлаб, ўзаро таъсирлашиб, ривожланиб ва такомиллашиб боради. “Агар иқтисодий ўсиш, тараққиёт – жамиятимизнинг танаси бўлса, маънавият-маърифат ва сиёсий онг етуқлиги унинг руҳи, ақли ва жонидир”⁵.

Иқтисодиёт билан инсон маънавий ҳаётининг узвий боғлиқлиги, бири иккинчисисиз мавжуд эмаслиги, уларнинг жамият тараққиётидаги бир-биридан кам бўлмаган аҳамияти ҳақида Ислом Каримов томонидан ифода этилган, назарий асослаб берилган ғоя нафақат дунёдаги алоҳида олинган халқлар ва миллатлар учун, балки бутун инсониятга ҳам хос бўлган умуминсоний, умумбашарий қонуниятдир.

⁵ Каримов И.А. Ҳаллоллик ва фидойиллик – фаолиятимизнинг асосий мезони бўлсин //Биздан озод ва обод Ватан колсин.2-жилд.-Т.:Ўзбекистон,1996.-261-бет .

Бозор муносабатларига ўтиш жамият маънавий ҳаётининг юксак даражада бўлишини, инсоннинг ғоявий, сиёсий, ҳуқуқий, маданий-маънавий, маърифий етуқлигини тақозо этадиган тарихий заруриятдир. Халқнинг маънавий-руҳий етуқлиги бозор иқтисодиётига ўтишни таъминлашнинг энг муҳим омилларидан биридир.

Жамият тараққиёти ҳақидаги ҳар қандай ғоялар, аввало, инсоннинг ижтимоий тафаккурида шаклланади. Кейин эътиқодга айланиб, фаолиятига йўналиш беради. Инсоннинг ҳар қандай амалий фаолияти, меҳнати маърифий-тарбиявий, мафкуравий тадбирлар асосида амалга ошади. Меҳнатда инсоннинг қобилияти ва истеъдоди, ақл-идроқи ва тафаккури намоён бўлади. Инсон ақли, кўли билан ниманики қилмасин, унинг заминида фикр, тушунча, билим, истеъдод, қобилият сифатида шаклланган маънавият ётади.

Жамият моддий ҳаётининг унинг маънавий ҳаётига кўрсатадиган таъсири катта. Ана шу фалсафий қоидага асосланиб, жамият маънавий ҳаётининг иқтисодиётга, сиёсатга, ижтимоий муносабатларга, умуман айтганда, жамият тараққиётига бўлган кучли таъсирини асло инкор этиб бўлмайди.

Жамият ҳаётининг маънавий асосларига, маънавий бойликларига асосланмасдан ва тўғри ёндашмасдан туриб, иқтисодий муаммоларни ҳал этиш амримаҳолдир. Қачонки, маънавий бойликлардан жамият иқтисодий ривожланишининг объектив қонуниятларини ҳисобга олган ҳолда фойдаланилса, шундагина иқтисодиётда самарали натижаларга эришишни таъминлаш мумкин. Агар иқтисодий-сиёсий тараққиёт жамият

маънавий-маърифий ютуқларига асосланмаса, бундай шароитда иқтисодий-сиёсий тенгликлар, кийинчиликлар, тургунликлар, инкирозий ҳолатлар келиб чиқади. Жамият ҳаётидаги бундай инкироз ва ўпирилишлар ўта ҳатарлидир.

Жаҳон тарихий тажрибасининг кўрсатишича, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий тараққиётнинг танҳо бир ўзигагина асосланган жамият ва давлатнинг тағ замини мўрт бўлади. Ижтимоий-иқтисодий, сиёсий тараққиёт маданий-маънавий, руҳий, маърифий камолот, ўсиш, ўзгариш ва ривожланиш билан чамбарчас боғлангандагина жамият, давлат, халқ ва миллат тараққиёти беҳад тезлашади ва юксак самаралар беради.

Ижтимоий ҳаётда туб тарихий сакраш ва ўзгаришлар ана шундай шароитларда содир бўлади. Жаҳондаги барча илғор мамлакатлар шу боисдан ҳам тарихий тараққиётнинг бурилиш даврларида жамият маънавий ҳаёти ривожланиши масалаларига катта эътибор берганлар, етилган муаммоларни ҳал этиш учун, биринчи навбатда, халқнинг умуммаданий савияси даражасини, маънавияти ва маданиятини кўтариш зарур, деб ҳисоблаганлар.

Юксак даражада ривожланган маънавий ҳаёт иқтисодий-сиёсий муаммоларни ҳал этишнинг, меҳнат унумдорлигига эришишнинг муҳим омилдир. Маънавий камолот халқ, миллат ва шахснинг ижтимоий-сиёсий фаоллигига, моддий бойликлар мол-мулкига, фаровон ҳаётга, жамиятнинг иқтисодий тикланиши ва ўнгланишига туртки бўлади.

Президент Ислом Каримов жамият ҳаётининг барча жабҳалари, биринчи галда, иқтисодиёт ҳам маънавият, маърифат

билан узвий алоқадорлигини таъкидлаб шундай дейди: “Бугун биз ўтказаяётган ислохотларда маънавий соҳасидаги вазифалар мен учун асосий масала бўлиб қолмоқда. Нимага деганда, бозор иқтисодини куриш мумкин. Янги ҳаётни ҳам, албатта, барпо этамиз. Халқимизнинг ҳаёт даражасини ҳам кўтариб оламиз. Ишсизлик бартараф этилади, одамларнинг даромадлари яхшиланади. Лекин одам нафақат иқтисодий жиҳатдан, балки менинг назаримда, аввало маънавий жиҳатдан бақувват бўлиши шарт. Яна бир бор такрор айтаман: илдири бақувват, яъни руҳан бардам, онги зийрак, маънавий нуқтан назардан юксак кишилар билан олдимизда турган барча муаммоларни ҳал этиш осон кечади”⁶.

Жамият маънавий ҳаётининг ижтимоий тараққиёт учун аҳамияти шунчалик каттаки, уни ҳеч қачон иккинчи ўринга суриб қўйиб бўлмайди. Иқтисодий муаммолар ҳал қилиниб бўлгандан кейин маънавий масаласига ўтилади, деб ўйлаш эса тамомила хатодир.

Ўзбекистоннинг бугунги шароитида амалга оширилаяётган ислохотлар юртимизнинг имкониятларини чуқурроқ англашдан келиб чиқиб, бутун ҳаётимизни тубдан ўзгартиришга қаратилган амалий саъй-ҳаракатларнинг маънавий-руҳий, ғоявий ифодасидир. Уларнинг рўёбга чиқишлари натижасида юз берадиган ўзгаришлар маънавийтимизнинг янада юксакликка парвоз қилиши учун замин бўлиб хизмат қилади. Бундай жараён моҳиятан соф маърифий

⁶ Каримов И.А. Тараққиётнинг қудратли қаноти//Бунёдкорлик йўлидан.4-жилд.-Т.: Ўзбекистон,1996.-121-бет.

ходиса сифатида узлуксиз ва инсоният мавжуд экан, шундайлигича қолади. Бутун инсоният тарихи шундан ёрқин далолат бермоқдаки, маънавий ҳаётимизда қанчалик жиддий аҳамият касб этмасин, уни биз қанчалик фаол тарғиб қилмайлик, барибир одамлар фақат унинг ўзи билангина юксак ақл-заковатли, ижодий тафаккур соҳиби бўлиб қолмайдилар. Кишилар жамиятда шундай бир ижтимоий вазиятга қўшилмоқлари лозимки, уларнинг ақлли, доно, заковатли бўлишдан бошқа ҳеч қандай иложлари қолмасин. Бунинг эса ҳозирча иқтисодий соҳада бозор муносабатларини қарор топтиришдан ўзга йўли йўқ. Кўриниб турибдики, ҳар иккала ҳолатда ҳам одамлар турмушининг фаровонлиги, эркинликлари даражаси фақат уларнинг ўзларигагина, маънавий бутунликларигагина боғлиқ. Бозор муносабатларига асосланган демократик жамиятни фақат қайта ўзгаришлар йўлини кўрсатувчи, кўзлаган мақсаддан четга чиқмайдиган ишончли компаслар бўлган юксак маънавият, маърифат ҳамда ватанпарварлик негизларидагина қилинадиган ҳаракатлар орқали барпо этиш мумкин.

Иқтисодий ва сиёсий омиллар сингари, маънавият ва маърифат ҳам жамият тараққиётини тезлаштириш ва жадаллаштиришнинг энг муҳим шартларидан бири бўлиб ҳисобланади. Дунёдаги ҳар бир миллат ва халқнинг катта-кичиклигидан қатъий назар маънавий бойликларга эҳтиёж сезган ва сезаётганлиги тарихий ҳақиқатдир.

Маънавий ҳаёт юксак бўлмаган жойда моддий неъматларни ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш маданияти юқори даражада бўлмайди. Дунёга келиш ва яшашдан мақсад қорин тўйдириб,

бойлик орттириш, деб ҳисобланган одам юксак маънавият соҳиби бўла олмайди. Маънавий кашшоқ бўлган одам тўқ, фаровон, маданий турмуш кечириш меъёрларини ҳам билмайди. Маънавияти етук инсонлар келажакни олдиндан кўришга, қийинчиликларни енгишга, оғир шароитда ҳам юксак мақсадларни олдига қўйиб, уларга ишонч-ихлос, имон-эътиқод билан интилишга қодир бўлади.

Маданият, маънавият, маърифат одамларни жамият талаблари, қонун-қоидалар, одоб-ахлоқ меъёрлари асосида яшашга ва фаолият кўрсатишга, инсонпарварлик, ҳалоллик, ижтимоий адолатлилик, умуминсонийлик ғоялари ва тамойилларига астойдил содиқ бўлишга йўналтиради.

Инсоният ҳаётида маънавият ва маърифатга, жамият бойликларига эҳтиёж сезмайдиган соҳанинг ўзи йўқ. Одамларнинг маданий-маънавий савияси, башорати паст бўлса, унинг салбий оқибатлари иқтисодиётда ҳам, ижтимоий соҳаларда ҳам, оилада ҳам, жамоада ҳам, кишиларнинг ўзаро муносабатлари, одоб-ахлоқи, турмуш тарзи ва юриш-туришларида ҳам сезилади. Имон-эътиқод сусайган, маънавий омиллар заифлаша бошлаган жойда одамлардан меҳр-оқибат кўтарила бошлайди, ҳақиқий инсоний муносабатларга путур ета бошлайди.

Инсон бор экан, унинг шахсий манфаатлари ҳам, албатта, мавжуд бўлади. Ҳар бир инсон жамиятдаги бошқа одамлар билан бирга умумий бўлган манфаатларга эгадир ва айни пайтда, унинг ўта шахсий, фақат ўзигагина хос бўлган талаб-истаклари, везиқишлари ҳам бор.

Жаҳон фалсафасининг таркибий қисми бўлган Шарк фалсафасида инсонда икки қарама-қарши асос, модда (жисм) ва рух мавжудлиги алоҳида таъкидланади. Ана шу икки асос инсон вужудида мутаносиб бўлиши, бири устуворлик қилиб, бошқаси орқада кетмаслиги керак. Агар шу тартиб бузилса, яъни моддийликдан устун келиб, жисм қулига айланиб, унга хизмат қилгудек бўлса, унда инсон амалий фаолиятида салбий ҳолатлар авж олиб, ижобий фазилатлар кейинга суриб ташланади. Аксинча, рухий-маънавий томонлари тараққий этган инсонларда ақлу заковат, инсофу диёнат, одобу ахлоқ, илму-маърифат устун бўлиб, мол-дунёга берилиш, моддий неъматларга қул бўлиш сингари хато ва нуқсонлар йироқ бўлади. Рухий, маънавий жиҳат - инсонни инсон қиладиган, унинг ҳаётини гўзаллаштирадиган фазилатдир.

Маънан, руҳан, ахлоқан камол топган инсон нафснинг қулига айланиб қолмайди, еб-ичишни, бойлик тўплашни ҳаётининг мазмуни, яшашдан мақсад деб тушунмайди. Бундай инсон олам сир-асрорларидан хабардор бўлади, ўзи ва ўзгаларни ҳурмат қилади, кадрлайди, ўзлигини англаб етади, миллий тили, тарихи, маданияти, урф-одатлари, қадриятларини юксак даражада эъзозлайди, улар билан фахрланади. Рухий, маънавий бойлик инсонни беҳад гўзаллаштиради ва айни пайтда, уни ёмон хислатлардан қутқаради, нотўғри йўлдан қайтариб, тўғри йўлга бошлайди, адолат учун курашиш йўлида қамарбаста бўлишга даъват-этади.

Маънавий бойликларни яратиш, ривожлантириш ва бойинтишда машҳур алломалар, фозилу фузалолар, олиму уламолар,

шоиру ёзувчиларнинг хизматлари беҳисобдир. Моддий бойликларнинг ҳам, маънавий бойликларнинг ҳам бирдан-бир асосчиси, яратувчиси халқ оммасидир. Дунёда маданий-маънавий бойликлар дурдоналарини яратмаган, уларни авайлаб-асраб, келгуси авлод-аждодларга мерос қилиб қолдирмаган бирорта ҳам халқ йўқ.

Инсоннинг амалий фаолиятида, ишлаб чиқариш жараёнида ақлий меҳнат билан жисмоний меҳнат узвий равишда бирлашади. Бирорта ҳам меҳнат қуролини, моддий бойликларнинг бирорта ҳам турини инсон ақл-идроки ва тафаккурисиз, билим бойликлари ва тажрибаларисиз ярата олмайди. Инсон амалий фаолиятининг ҳар қандай турида айтилган бир вақтнинг ўзида унинг ақлий ва жисмоний меҳнати бевосита иштирок этади.

Президент Ислам Каримов асарларида назарий исботлаб берилганидек, - юксак маънавият ва маърифат иқтисодий муаммоларни ҳал этиш ва таракқиётни тезлаштиришнинг муҳим омилдир. Иқтисодий ва сиёсий соҳалардаги барча ислохотларимизнинг пировард мақсади ҳам яшаётган барча фуқаролар учун муносиб ҳаёт, турмуш шароитларини ташкил қилиб беришдан иборатдир. Айнан шунинг учун ҳам, маънавий жиҳатдан мукамал ривожланган инсонни тарбиялаш, таълим ва маорифни юксалтириш, миллий уйғониш ғоясини рўёбга чиқарадиган янги авлодни вояга етказиш давлатимизнинг энг муҳим вазифаларидан бўлиб қолди.

Иқтисодиёт билан маънавиятнинг таъсири ва акс таъсири, жамият таракқиётида уларнинг бир-биридан кам бўлмаган роли ва

аҳамияти ҳақидаги фалсафий таълимот бутун инсоният жамиятида бўлгани каби Ўзбекистонга ҳам тааллуқлидир. “Ҳозир, - деб ёзади И.Каримов, - бизнинг жамиятимиз тарихий чорраҳада турибди. Республикани миллий-давлат, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий камол топтирувчи ўз тараққиёт йўлини ишлаб чиқишимиз зарур. Бу мураккаб ва масъулиятли палладир. Ҳозир яшаб турганларнинг тақдиригина эмас, балки уларнинг фарзандлари, невараларининг тақдири ҳам, келажак авлодининг тақдири ҳам шунга боғлиқ бўлади. Республика танг ҳолатларни қай даражада тезроқ бартараф этиши, яккаҳокимлиқ тизимининг иллатларини батамом тугатиши, ривожланган маданиятли мамлакатлар даражасига чиқиб олиши шу нарса билан белгиланади”⁷.

Президент Ислоҳ Каримов таълимотида маънавият ва маърифатнинг моддий асосларини яратиш ва мустаҳкамлаш ҳақидаги масала катта ўрин тутаети. Инсоннинг маданий-маънавий, маърифий камолоти моддий шарт-шароитлари билан боғлиқлиги ўз-ўзидан тушунарлидир. Моддий шароитларга, зарур бўлган ҳақ-ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлмасдан туриб инсон ўзидаги қобилият ва истеъдодни юзага чиқара олмайди. Илм-фан асосларини эгаллаш, маданиятли, маърифатли бўлиш, маънавий эҳтиёжларни қондириш учун давлат ўз фуқароларига лозим бўлган шарт-шароит ва имкониятларни яратиб берган бўлиши керак.

⁷ Каримов И.А. Халқимизнинг оташқалб фарзанди/Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд.-Т.:Ўзбекистон, 1996.-39-бет.

Моддий шарт-шароит, қулай имконият мавжуд бўлмаса, маданият, маънавият ва маърифат тўла-тўқис ривожлана олмайди. Уларнинг ривожланиши ўзаро алоқадорлик асосида амалга ошади.

Маънавият жамият тараққиётига, иқтисодиётига, иқтисодий муаммоларни ҳал этишга, фаровонликни таъминлашга кучли таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам иқтисодий муаммоларни ҳал этишга маданий, маърифий, маънавий жиҳатдан тўғри ёндашмасдан туриб, бу соҳадаги вазифаларни самарали амалга ошириб бўлмайди.

Жамият маънавий-маърифий камолотини жадаллаштиришга бўлган зарурият Ўзбекистоннинг тадрижий тарзда бозор муносабатларига ўтаётганлиги билан ҳам изоҳланади. Ғарбда, Европа мамлакатларида бозор муносабатларига ўтиш асосан иқтисодий тараққиёт кунунлари, ҳуқуқий мезонлар билан белгиланади. Бизнинг ўлкамизда, умуман Шарқ мамлакатларида эса, бозор муносабатларига ўтиш пайтида ўтмишдан бошлаб ҳозирги кунга қадар маънавият устуворлик қилиб келмоқда.

Бозор муносабатларига иқтисодий омилларнинг танҳо ўзи билан ўтиб бўлмайди. Бу соҳада маънавиятнинг аҳамияти беҳад катта. Одамларда имон, виждон, ҳалоллик, бировларнинг ҳақини ейишдан кўркиш, одамгарчилик, меҳр-мурувват, диёнат сингари шарқона маънавий-ахлоқий қадриятлар, хислат ва фазилатларни шакллантирмасдан, мустаҳкамламасдан туриб, бозор муносабатларига муваффақиятли равишда ўтиб бўлмайди.

Халқнинг маънавияти ва маданияти, таъбир жоиз бўлса, Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтишни таъминлашнинг энг

муҳим белгиловчи аҳамиятга эга бўлган омиллари жумласига киради. Ана шу назарий қоида Ислом Каримовнинг асарларида ўзининг чуқур илмий ифодасини топган: “Бозор муносабатларига ўтиш - ҳаётий етуклик ва сабр-матонатни синовдан ўтказувчи ўзига хос имтиҳондир. Бунда маънавий бўшлиққа ёки кўнглига келган ишни қилаверишга берилишга мутлақо йўл қўйиб бўлмайди. Шу сабабли биз маънавий-руҳий тикланиш ва покланиш муаммоларига алоҳида аҳамият беряпмиз. Чинакам цивилизациялашган бозор муносабатлари, бозор воситалари фақат юксак маънавият негизига барпо этилиши мумкин”⁸.

Ўзбекистонда бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтилаётган, мулкчиликнинг турли шакллари қарор топиб, ривожланиб бораётган, ижтимоий-иқтисодий ҳаёт рақобат ва тадбиркорликка асосланаётган ҳозирги пайтда, маънавиятни назар-писанд қилмаслик ўта салбий ҳодисалар рўй беришига сабаб бўлиши мумкин. Рақобат шароитида маънавиятга эътиборсизлик билан қараш одамлар ўртасида тартибсизликлар рўй беришига, жиноятчилик ва порахўрлик авж олишига, маънавий таназзул ва руҳий инкироз бошланишига сабаб бўлиши ҳеч гап эмас.

Таъкидлаб ўтилган фикрлар эркин бозор шароитида маънавий-ахлоқий қадриятларнинг қиммати тушиб, маданият иккинчи даражали нарсага айланиб қолмаслигини очиқ-ойдин кўрсатиб турибди. “Эркин бозор иқтисоди билан маънавиятни қарама-қарши қўйишдан, тўғриси айтсак, - дейди И.А.Каримов, - ўз умрини тугатган эски мафқуранинг ҳиди келади.

⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларини чуқурлаштириш йўлида // Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. -Т.:Ўзбекистон, 1996.-275-бет.

Биз иқтисодий ўнгланиш, иқтисодий тикланиш, иқтисодий ривожланишни маънавий ўнгланиш, маънавий покланиш, маънавий юксалиш ҳаракатлари билан тамомила уйғун бўлишини истаймиз. Сиёсатимизни шунга қурамиз ва уни тўла татбиқ этамиз. Одамларимиз омилкор, салоҳиятли, оқибатли, ҳалол ва ижтимоий майдонларда собит турадиган бўлсинлар”⁹.

Агар одамлар ўртасида инсофу диёнатга, ҳалоллик ва ижтимоий адолатга асосланган маънавий-ахлоқий, ижтимоий, ҳуқуқий муносабатлар қарор топиб, чуқур илдиз отмаса, бозор иқтисодиёти билан боғлиқ қийинчилик ва муаммолар тезда барҳам топмайди.

Мустақиллик йилларида маънавий юксалиш учун яратилган қулай шарт-шароитлардан бири – жамият аъзолари учун яратилган моддий имкониятлардир. Маънавий юксалишнинг моддий шарт-шароитлари инсоннинг ҳаёт таъминоти учун зарур бўлган иш ҳақи, пенсия, нафақаларнинг кафолатланган энг кам миқдорини жорий этиш, ижтимоий муҳофазанинг барча турларини амалга оширишдан иборатдир.

Моддий имкониятлар қулай бўлган шароитда кишилар ўзларининг билим даражаларини оширишга, интеллектуал ривожланишга, адабиёт, санъат, фан, халқ маорифи билан шугулланишга, маданий тадбирларда қатнашишга ва шулар орқали маънавий юксалиш имкониятига эга бўладилар.

И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Заминимизда яшаётган одамларнинг муносиб ва эркин, фаровон ҳаётини таъминлаш, ҳар

⁹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истикболининг асосий тамойиллари//Ватан саждагоҳ каби муқаддасд.р.3-жилд.-Т.:Ўзбекистон, 1996.-35-бет.

бир киши ҳуқуқ ва имкониятларидан тўлиқ фойдаланиши учун зарур. Шароитларни яратиш – жамиятимизни ислоҳ қилиш ва янгилаш пайтида олдимизга қўяётган ғоят муҳим вазифалардандир”¹⁰.

Ўтиш жараёни ўзи билан бирга қатор муаммоларни ҳам туғдирди. Иқтисодиёт ва иш кучи бозорида содир бўлаётган ўзгаришлар кўпчиликни мураккаб шароитга солиб қўйди. Ўз-ўзидан аёнки, ўтиш жараёнининг иштирокчилари, айниқса, ёшлар умуман бошқача муҳит, қонуният ва шароит билан тўқнашадилар. Собик Иттифоқ даврида аҳолининг аксарият қисми иш билан тўлиқ таъминланганди, ёшларнинг меҳнат бозорига оқиб кириши эса қаттиқ назорат остида эди. Бундай режали ишга юбориш тизими, бир томондан, ёшлар хоҳиш ва истакларини, қобилият ва имкониятларини умуман назарга олмаган бўлса-да, иккинчи томондан эса, барқарорлик ва ижтимоий интеграциялашувни, иш жойи ҳамда иш ҳақи билан таъминланишини кафолатлаганди.

Марказлашган режали иқтисодиётнинг барҳам топиши муносабати билан ёшлар ўзгарувчан иш кучи бозорининг иштирокчиларига айланиб қолишди. Мазкур бозор эса янги имконият ва мураккаб қийинчиликлардан иборат.

Таъкидлаш жоизки, ёшларнинг муваффақияти ва ўтиш даврининг ютуқлари ўзаро боғлиқдир. Янги иқтисодий муҳит яратган имкониятлар ёшларга хос бўлган ташаббускорлик, ижодкорлик ва мослашувчанликка кўмаклашади. Бироқ олдинги

¹⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари//Ўзбекистон буюк келажак сари. Т.: Ўзбекистон, 1998.-587-бет.

авлод билмаган хавфлар ҳам мавжуддир. Булар: тенгсизликнинг чуқурлашиб бориши, маргиналашув, ишсизлик, гиёҳвандлик ва ҳ.к. Бошқача айтганда, эндиликда ўтиш даври ёшлар олдида улкан имкониятлар очибгина қолмасдан, балки ўзи билан ҳар хил мураккабликларни ҳам олиб келмоқда.

Маълумки, ишлаб чиқарувчи кучлар ва ишлаб чиқариш муносабатларининг конкрет тарихий таққоси адекват жамият ижтимоий-синфий тизимини, айниқса, ёшларни шакллантиради. Ёшларнинг ижтимоий ишлаб чиқариш тизимида тутган ўрни, ишлаб чиқарувчи кучларга бўлган муносабати меҳнатни ижтимоий ташкил қилишдан, яъни ижтимоий бойлик ва даромадни тақсимлашдан келиб чиқади. Улар орасидан эса, ишчи, деҳқон, хизматчи ёки умуман ишсизларни ажратиб олиш мумкин. Қисман ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этаётган талабалар алоҳида бир гуруҳнинг ташкил этади.

Юқорида ажратиб кўрсатилган табақалар ва ёшлар ижтимоий гуруҳларининг шаклланиши куйидаги асосий омиллар, яъни ижтимоий келиб чиқиши (оилавий мақом ва унинг ёшлар учун бошланғич ҳолатида имкониятлар яратиб беришидаги муҳим омили эканлиги), олган таълим ва тарбиясининг сифати, ёш индивидларнинг субъектив имкониятлари ҳамда уларнинг маълум бир ижтимоий муҳитни қабул қилишга тайёргарликлари билан белгиланади.

Албатта, замонавий жамият ижтимоий ҳаракатлар учун анча очик ва динамик бўлиб кетган, аммо ёшларнинг аксарият қисми учун уларнинг ижтимоий келиб чиқиши муҳим роль ўйнайди.

Бирок биринчи даражадаги ижтимоий гуруҳдан юқори турган бошқа даражадаги гуруҳга ўтиш жуда мураккаб жараён дир ва у ҳар бир индивиддан катта куч сарфлашни талаб этади.

Ёшларнинг иқтисод соҳасидаги турли амалиётлардан келиб чиқиб, уларни шу соҳаларга кириб боришига олиб келувчи куйидаги турларни ажратиш мумкин: а) давлат, б) жамоа, в) индивидуал амалиёт.

Иқтисод соҳасидаги давлат амалиётининг тури давлат корхоналар ва ташкилотлари, иқтисодни бошқариш органлари билан боғлиқ. Амалиётнинг бундай тури давлат даражасидаги аҳамиятга эга бўлган корхона ва ташкилотларга мансуб. Иқтисодни бошқариш органларидаги фаолият ҳам катта аҳамиятга эга. Айнан шундай фаолият туфайли мамлакат табиий-хўжалик комплексини назорат қилишга ва иқтисодий сиёсатни олиб боришга имконият яратади.

Иқтисод соҳасидаги жамоавий ҳамда хусусий фаолият ҳозирги кунда мамлакатимизда асосий ўрин тутди. У хусусийлашган корхона, ташкилот ва хўжаликларни қамраб олган. Аммо бугунги кунда бундай фаолият конъюнктура ва ҳамон стихияли характерга эга. Бугунги кунда кўпгина ишчилар корхоналарнинг ёпилиши, вақтида ойлик маошларнинг тўламаслиги, ишчи жойларини камайиб бориши ҳамда ишсизликнинг ўсиши каби муаммолар билан тўқнашмоқдалар.

Ҳозирги кунда кишилар орасида индивидуал иқтисодий фаолият кенг тарқалган. Бунинг айрим ижобий томонлари ҳам бор, албатта. Аммо бу инфрасоҳада бундай фаолият учун давлат

бошқаруви ёрдамида оптимал шароитлар яратилиши керак. Чунки индивидуал иқтисодий фаолият (“олиб сотарлик”, шахарма-шахар юриш) – ривожланмаган ёки ривожланаётган мамлакатларга хос. Шу билан бирга, ҳар қандай шахсий иқтисодий фаолият ҳам табиат, ҳам жамият аъзолари билан боғлиқ.

Ёшларнинг иқтисодиёт соҳасида фаоллашувининг ҳам салбий, ҳам ижобий томонлари бор. Салбий маънода, бундай фаоллашув индивидуал умумдавлат, умумжамият иқтисодий ўсиши ва ривожланиши билан боғлиқ масалаларни ҳал қилишдан йироқлаштира, ижобий маънода, бундай фаолият ёшларда ишбилармонлик ва тадбиркорликни ривожлантиришга олиб келиши мумкин.

Бугунги кунда ёшлар вужудга келаётган кўпгина салбий ва ижобий масалаларни ҳал қилишга уринмоқдалар. Аммо мураккаб вазифаларни ҳал қилишда уларга етарли даражадаги тажриба етишмайди. Бунинг устида меҳнат бозорида улар кўпгина муаммолар билан тўқнашмоқдалар. Бу муаммолар ҳам объектив, ҳам субъектив хусусиятларга эга, энг муҳими, ёшларимиз жамият иқтисодий соҳалардаги амалга оширилаётган ислохотларнинг мазмун - моҳиятини чуқур ва атрофлича тушунишлари керак.

Бозор муносабатларининг қарор топиши ва мулкдорлар синфининг шаклланиши, давлат мулкани хусусийлаштириш, уни давлат тасарруфидан чиқариш, эркин соҳибкорлик ва рақобатни ривожлантириш каби муаммоларга боғлиқ¹¹. Бу муаммоларни ҳал

¹¹ Қаранг: Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида //Ватан саждагоҳ каби мукаддасдир.3-жид.-Т.:Ўзбекистон,1996.

этмасдан туриб бозор иқтисодиётига ўтишни таъминлаш мумкин эмас. Демак, ёш тадбиркорларнинг мазкур муаммоларни ҳал қилишга тайёргарлик даражаси, масалаларни енгилга бўлган истаги ҳам катта аҳамиятга эга.

Бозор муносабатларига ўтиш шунинг учун ҳам зарурки, у инсонларнинг меҳнат ва ижодий имкониятларини, қобилиятларини рўёбга чиқаришга, боқимандачилик кайфиятига барҳам беришга, эгаллик ҳиссини тиклаш ва ривожлантиришга олиб келади. Инсоният бозор муносабатларидан такомиллашганроқ бошқа механизмни ҳали яратган эмас. Социализм инсонлардаги чексиз имкониятларни очишга қодир эмас эди. Ишлаб чиқаришда, тақсимотда текисчилик ҳукм сурган жойда тараққиётга эришиб бўлмайди. Тўғри, экстенсив омиллар халқни қулларча эзиб ишлатиш, уларга кам ҳақ тўлаш ҳисобига маълум натижаларга эришиши мумкин. Аммо улар қисқа муддатли, вақтинчалик самара беради холос. “Мамлакатда чинакам ўрта мулкдорлар синфи шаклланган тақдирдагина ислохотлар сезиларли самара беради, мулкчилик масалалари ҳал бўлади,” – деб ҳисоблайди Президент Ислон Каримов ¹².

Иқтисодий жиҳатдан собитқадам ва барқарор жамиятни шаклантириш, энг аввало, тадбиркорлик ва мулкдорлар синфи давлат, жамоат қурилишида, ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаб туриш ва мустаҳкамлашда муҳим роль ўйнайди. Айни ўрта

¹² Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари// Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида.6-жилд.-Т.:Ўзбекистон, 1998.-167- бет.

мулкдорлар синфи шакллантирилаётган фуқаролик жамиятининг таянчидир.

Аҳоли орасида ҳақиқий мулкдорлар ўрта қатламнинг кўпчиликини ташкил этиши ижтимоий-иқтисодий ислохотларни орқага қайтариш имкониятларини бартараф этишнинг кафолати ҳисобланади. Шу сабабли, иқтисодий ўзгаришлар жараёни мамлакатда ўрта мулкдорларнинг чинакам синфини шакллантиришдек долзарб вазифани ҳал қилиш билан боғлиқ. Одам ўзини чинакамига мулкдор деб ҳис этмас экан, ўз ҳуқуқлари учун, пировард натижалар ва ишлаб чиқариш самарадорлиги учун курашмайди, жамиятда барқарорликни сақлаб қолиш ва ҳимоя қилишга интилмайди. Чинакам мулкдорлар синфи ҳам мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни изчил амалга ошириш ҳисобига, ҳам кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириш, қимматли қоғозлар бозорини яратиш ҳисобига кўп укладли иқтисодиётни вужудга келтириш йўли билан шакллантирилади.

Кичик бизнесни вужудга келтириш ва ривожлантириш – жамиятда ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий вазиятни мўътадиллаштиришга ёрдам берадиган ўрта тадбиркорлар синфининг пайдо бўлиши демакдир. Бу – республика бозорини зарур истеъмол товарлари ва хизматлар билан бойитишдир. Бу эса, ўз навбатида, янги иш жойларининг ташкил қилинишига олиб келиши табиийдир. Фақат кичик ва хусусий тадбиркорликни кенг, ҳамма жойда ривожлантиришгина гоят кескин муаммони – аҳолининг (айниқса, ортиқча меҳнат заҳиралари мавжуд бўлган

кишлоқ жойлар ва минтақаларда) иш билан бандлигини таъминлаш вазифасини ҳал қилишга қодир.

Таъкидлаш жоизки, янги иқтисодий муҳит яратган имкониятлар ёшларга хос бўлган ташаббускорлик, ижодкорлик ва мослашувчанликка кўмаклашади. Бироқ айнан ўтиш жараёнида тенгсизликнинг чуқурлашиб бориши ва ишсизлик каби муаммолар кучаяди. “Бугунги жиддий муаммоларимиздан бири,- дейди Ислоҳ Каримов,- жойлардаги , авваламбор, ёшлар ўртасидаги ишсизликдир. Бу бир ой ёки бир йилда ҳал бўладиган масала эмас, албатта”¹³.

Ишсизлик муаммосининг ижобий ёки салбий томонга ўсиши, биринчи галда, иқтисодий ривожланиш билан боғлиқ.

Бир томондан, иқтисодиёт тез ривожланса, ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг харидори кўп бўлса, экспорт ҳажми ортиб, шунинг ҳисобидан корхоналарга валюта тушади, янги иш ўринлари вужудга келади. Бу эса ишсизлик даражасининг пасайишига олиб келади.

Иккинчи томондан, ишлаб чиқаришнинг ривожланиши, барқарор ўсиб бориши тармоқларда ишлаётган одамларнинг доимо сезгир ва изланувчан бўлишини, бугунги кун талаб қиладиган касб-хунарларни ўрганишини, ўз малака ва савиясини муттасил ошириб боришини, замон билан тенг қадам ташлашни тақозо этади.

¹³ Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ижтимоий катлами Ўзбекистон сиёсий майдонида ўз ўринини эгаллаши лозим //Президент Ислоҳ Каримовнинг янги тузилаётган сиёсий партия ташаббус гуруҳи аъзолари билан учрашувдаги нутқи// Ўзбекистон овози.-2003.- 9 октябр.

Ҳар қандай шароитда ташаббус ва изланувчанлик билан яшаш, керак бўлса, тадбиркорлик сир-асрорларини пухта ўрганиш, тинимсиз ҳаракат қилиш ва олдинга интилиш билан ҳам ишсизликни енгса бўлади.

Ўзбекистонда ислохот йилларида кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришга ёрдам берадиган ҳуқуқий шарт-шароитлар ва институционал тузилмалар вужудга келтирилди. Булар – Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси, Бизнес-фонд, “Мадад” сугурта агентлигидир. Шунингдек, ҳозирги кунда консалтинг, инжиниринг ҳамда лизинг фирма ва компаниялар, бизнес-инкубаторлар тармоғи мавжуд.

Энг асосийси, кичик ва ўрта корхоналар ҳозирнинг ўзидаёқ катта иқтисодий кучга айланди. Муҳими, кичик ва ўрта корхоналар иқтисодиётнинг ҳамма соҳаларида ташкил этилмоқда. Қишлоқ хўжалиги соҳасига ҳам унинг кенг кириб бораётганлиги диққатга сазовордир. “Биз кичик, ўрта ва хусусий тадбиркорликнинг ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқаришда нафақат ҳал қилувчи мавқе эгаллаши, айти вақтда, унинг аҳоли фаровонлиги ва даромадлари ортишида, ишсизлик муаммосини ечишда ҳам муҳим омилга айлантиришга эришмоғимиз лозим”¹⁴. Демак, жамиятимизда кичик ва ўрта бизнес, тадбиркорлик ва ишбилармонликни қўллаб-қувватлаш жараёнлари давлат сиёсати даражасига қўтарилган. Буларни оқилона ҳал қилиш йўли билан ёшлар орасидаги бандлик масаласини ҳам ечиш мумкин.

¹⁴ Баримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз //Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз.8-жилд.-Т.:Ўзбекистон, 2000.-339-бст.

Масаланинг иккинчи томони борки, у ҳақда ҳам алоҳида тўхталиб ўтиш жоиз. Ишсиз қолган кишилар қаторида ишдан бош тортган, ишлашни хоҳламайдиган ёки хуфёна иқтисодиётга йўл олган кишилар ҳам учрайди. Ёшлар ўртасидаги ишсизлик масаласи аксарият ҳолларда ижтимоий муаммолар, яъни зўравонлик, суицид, гиёҳвандлик, ҳуқуқбузарлик каби ҳолатлар билан боғланади. Катталар ҳаётига бундай усулда ўтиш ҳар бир ёшнинг келажигига салбий таъсир кўрсатади. Бу эса, ўз навбатида, жамиятдаги кўп муддатли ва кенг қамровли муаммоларга олиб келиши табиийдир.

Ишсизлик муаммоси ҳар бир ёшга ўзгача таъсир этади. Кимдир учун ишсизлик бир ишдан иккинчисига ўтишдаги кичик муддатли узилишни белгиласа, иккинчиси учун ҳали биронта ишда ишламагани, тажриба орттирмагани туфайли меҳнат бозорига кириб бориш йўлидаги катта муаммони англатади, учинчиси учун эса узоқ вақт давомида бандлик масаласини ҳал қилолмаган кишилар тоифасига мансублигини ҳис қилишни билдиради. Бошқача қилиб айтганда, яна кимгадир ишсизлик қаттиқ таъсир қилиб, салбий оқибатларга, жумладан, жиноятчиликка олиб келмоқда.

Таъкидлаш жоизки, доимий ёки кўп муддатли ишсизлик шахсни моддий, руҳий жиҳатдан тушкунликка олиб келади. Бундай тоифадаги шахслар, айниқса, ёшлар аксарият ҳолларда жиноий гуруҳларга осонгина жалб қилинадилар ёки ўзлари жиноят йўлига кириб кетадилар. Ишсизликнинг жиноятчилик билан боғлиқлигини ўрганишда ишсизларнинг ёши ва миқдори ҳам муҳим

криминологик аҳамиятга эга. Маълумки, касбий тайёргарликни олган, лекин меҳнат фаолиятини бошлаш истагини амалга ошира олмаган ёшлар умидсизликка тушиб, катта ёшдаги ишсизлардан фарқли ўлароқ, жиноятга тез жалб қилинадилар.

Бу муаммоларни ўз вақтида ижобий ҳал этмаслик келгусида қишлоқ аҳолисининг, айниқса, ёшларнинг шаҳарга оммавий равишда иш излаб боришига сабаб бўлиши мумкин. Бу эса, ўз навбатида, қишлоқдан шаҳарга иш қидириб келган ёшларнинг шаҳарда яшаши учун турар-жой топиши, бирор касбга эга бўлиши учун иш ўринлари қидириши каби муаммоларни келтириб чиқаради. Бунинг натижасида эса қатор салбий оқибатлар, жумладан, юқоридаги шахслар бир қисмининг жиноят йўлига кириб кетиши каби ҳолатлар юзага келиши мумкин.

Ишсизликни ижтимоий ва руҳий жиҳатдан енгиш учун шароит яратиш бугунги кунда жамият олдидан турган муҳим вазифадир. Чунки кўпгина ҳолларда ишсизлик оқибатида ижтимоий, оилавий ва руҳий конфликтлар келиб чиқади. Бу конфликтлар эса, айрим ҳолларда жиноят содир этилишига олиб келади. Шунинг учун ҳам, ишсизлик ҳақида жамоатчилик фикри қандай ва жамият ишсизларга нисбатан қандай муносабатда эканлигини билиш муҳим криминологик аҳамиятга эга.

Жазони ижро этиш жойларидан бўшатишган шахсларни иш билан гаъминлаш масаласи ва бу масалани ҳал қилишга жамиятнинг муносабати ҳозирги вақтда энг асосий муаммолардан биридир. Уни оқилона ҳал қилишга қуйидаги омиллар сабаб бўлмоқда:

-бозор иқтисодиётига ўтиш муносабати билан қонунга итоатгүй ва маълум касбга эга шахслар, айниқса, ёшлар орасида ишсизларнинг кўпайиши натижасида озодликдан маҳрум этиш жазосини ўтаб чиққан шахсларнинг ишчи кучи бозорида рақобатга чидай олмаётгани;

-жазони ижро этиш жойларидан бўшатилаётган шахслар миқдорининг йил сайин кўпайиб бориши;

-жамиятнинг, айниқса, мулк шаклидан қатъи назар корхона, таъкилот раҳбарларининг озодликдан маҳрум этиш жазосини ўтаб бўлган шахсларга нисбатан ишга қабул қилишдаги салбий муносабати.

Ушбу жараёнлар жамиятда мавжуд бўлган бошқа бир қатор салбий ҳодисалар билан боғлиқ ҳолда жиноятчиликнинг қайта содир этилишига олиб келиши табиийдир.

Назаримизда, бу муаммони ҳал қилиш учун жазони ижро этиш жойларидан озод қилинган кишиларни ижтимоий ҳаётга кўнантириш марказларининг фаолиятини кучайтириш, бундай тоифадаги шахсларни турар-жой, иш билан таъминлаш масаласини ҳал қилишнинг ҳуқуқий асосларини яратиш, уларни жиноятни қайтадан содир этишдан ҳимоя қилиш даркор.

Узоқ муддатли ишсизлик муаммоси катталар учун ҳам кўпроқ аҳамиятга эга. Агар ёшлар жисмоний бақувватлиги, саломатлиги, ёшларга хос бўлган ўзгаришларга тез мослашиш қобилияти туфайли мавжуд вазиятдан чиқиб кетишга уринсалар, катта ёшдаги кишилар ишсизликка бардош беролмайдилар.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда ишсизлик муаммосини ҳал қилиш жамият олдида турган энг долзарб вазифалардан биридир. Чунки ўтиш даврида ўзига хос демографик, иқтисодий ва ижтимоий жараёнларга эга бўлган мамлакатимизда ишсизликнинг ўсиб боришига олиб келувчи бир қатор омиллар мавжуд. Уларга қуйидагиларни киритишимиз мумкин:

а) Ўзбекистонда аҳолининг 50 фоизини ташкил этувчи меҳнат заҳирасининг ҳар йили 210-220 минг кишига кўпайиб бориши;

б) ислохотларни амалга ошириш жараёнида қишлоқ хўжалигида банд бўлган ижтимоий ишлаб чиқариш ходимларининг учдан бир қисмидан кўпрогини бўшатиб олиш зарурлиги¹⁵;

в) қишлоқ хўжалигининг ўзи қишлоқ жойларда яшаётганларнинг ҳаммасини, айниқса, ёшларни иш билан таъминлай олмаётганлиги;

г) айрим қўшни давлатларда барқарор тинчликнинг йўқлиги, айрим аҳоли қатлами иқтисодий аҳволининг ёмонлашуви, у ерда истиқомат қилаётган ўзбекларнинг барқарор тинчлиги таъминланган, иқтисодий жиҳатдан бирмунча ривожланган ва аҳолининг яшаш шароити яхшиланиб бораётган Ўзбекистонга кўчиб келиш муаммосининг мавжудлиги;

д) ўтиш даврида иқтисодий жиҳатдан заиф бўлган, бозор муносабатларига ўтиш чораларини ишлаб чиқмаган, ўз вақтида

¹⁵ Қаранг Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари//Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. - Т.:Ўзбекистон, 1997.-209-бет.

ўтиш механизмини яратмаган, унинг объектив қонунларига риоя қилмаган корхоналарнинг рақобатга бардош бера олмаслик ва банкротга учраши натижасида синиши ва эндигина оёққа туриб келаётган ишбилармонларнинг хонавайрон бўлиши ва ҳ.к.

Аммо ёшлар орасида ишсизлик ҳамон мавжудлигига қарамасдан, уларнинг ҳар учинчиси иш билан таъминланган. Ўтиш жараёнида ёшларнинг меҳнат бозорига кириб бориши ўзгарганлиги туфайли ишга йўлланиш шартлари ҳам анча ўзгарган. Охирги ўн йилликлар давомида амалга оширилган иқтисодий ислохотлар туфайли саноат соҳасидаги иш билан бандлик масаласида катта ўзгаришлар рўй берди. Кўпгина мамлакатларда оғир саноат масштабларининг камайиб бориши билан бир қаторда хизмат кўрсатиш соҳасида ўсиш суръатлари сезиларли даражада ўсиб бормоқда. Бу жараёнлар Марказий ва Шарқий Европа мамлакатларига хос. Аммо айрим мамлакатларда иқтисодиётнинг асосий сектори бўлиб қишлоқ хўжалиги қолмоқда. Ҳозирги кунда деярли барча соҳаларда хусусий секторнинг мавқеи ўсиб бормоқда. Шу билан бирга, давлат секторидаги бандлик даражаси ҳам ҳамон юқори бўлиб қолмоқда. Бундай ўзгаришлар туфайли ёшларнинг хусусий секторга ишга кириб бориш суръатлари ҳам анча ўсган.

Ҳозирги кунда иш билан банд бўлган ёшларнинг кўпчилиги савдо-сотик соҳасининг иштирокчиларига айланиб қолган. Бундай жараёнлар иқтисодий ўзгаришларни бошдан кечираётган кўпгина мамлакатлар (Масалан, Польшада ёшларнинг—25 фоизи, Латвияда—

23 фоизи)¹⁶, жумладан, Ўзбекистонга ҳам хос. Ёшларнинг айнан савдо-сотик соҳасига кириб боришини мазкур соҳа учун алоҳида тайёргарлик, профессионал билим талаб қилинмаслиги билан тушунтирса бўлади.

Бозорда ёшларнинг ҳар бири ўзи учун маъқул бўлган савдо ишлари билан шуғулланиш имконига эгадирлар. Айни пайда кўпчилик учун бандлик масаласи бозорда ишлаш йўли билан ҳал қилинмоқда. Аммо бундай ҳолат давлат секторидаги иш жойларининг камайиб кетишига эмас, аксинча ишлаб чиқариш жараёнини такомиллаштириш, янги иш жойларини ташкил қилиш, ишга профессионал тайёргарлик хизматларини вужудга келтириш, таълимни ривожлантириш йўли билан кўпайиб боришига ундаши керак.

Ўтиш жараёнида кўпгина мамлакатларда бандлик масаласида давлат секторининг улуши камайиб борган бўлса-да, шунга қарамай, у ҳамон катта куч бўлиб қолмоқда. Айнан давлат секторидаги бандлик янги иш жойларини ташкил қилиш сиёсатини фаоллаштиришга замин яратиши мумкин. Давлат секторидаги иш жойларига эга бўлган кишилар давлат даражасидаги масалаларни ҳал қилишларида иштирок этиш имкониятига эга бўладилар, ёшлар сиёсатини юргизишда, ёшларга доир бандлик масаласини ҳал қилишда ўз ҳиссаларини қўшишлари мумкин бўлади.

Ўзбекистонда ёшлар асосан кичик ва ўрта бизнес соҳасида иштирок этмоқдалар. Бунда бандлик масаласи анча эгилувчан

¹⁶ Қаранг: Молодёжь в меняющемся обществе // Региональный мониторинговый доклад Юнисеф.-2000., -№7.-стр.77.

характерга эга. Мазкур жараён тўлиқ бўлмаган иш куни асосидаги режага мувофиқ ишлаш ёки қисқа муддатли шартномалар асосида ишлаш билан изоҳланади. Албатта, бундай кўринишдаги бандлик давлат сектори корхоналарига хос эмас. Агар мавжуд шароитни ҳисобга олсак, ёшларнинг меҳнат бозорида ўзларининг муносиб ўринларини тўлиқ топгунларига қадар шундай бандлик айрим кулайликларни яратиши мумкин, албатта. Бундай кўринишдаги меҳнат фаолияти ёшларга иш кунини, таълим олиш ва болаларни тарбиялаш вазифаларини ўзаро ҳамкорлик билан олиб боришга кулай имкон туғдиради. Аммо бундай меҳнат тартиботлари ишчиларнинг айрим имтиёزلардан маҳрум бўлишига ҳам олиб келиши мумкин. Бу - ишдан озод қилиш тўғрисидаги огоҳлантириш муддатларини ўзгартиришга ёки уларга умуман риоя қилмасликка, меҳнат шартномаси тугаган ишчи билан ҳисоб-китоб қилиш борасида ҳам анча қийинчиликларга олиб келади.

Бундан ташқари, хусусий секторда касаба уюшмаларининг мавқеи бутунлай бошқача. Касаба уюшмаларининг фаолияти айнан давлат секторида, яъни ишчининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, унга керакли ёрдам кўрсатиш борасида анча кучлидир. Меҳнат қилиш шароитларининг бутунлай ўзгариб бориши деярли ҳар қандай давлатга хосдир. Бу жараён ўтиш даврини бошдан кечираётган мамлакатлар, хусусан, Ўзбекистон учун ҳам хосдир.

Бугунги кунда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш йўли билан нафақат жамият иқтисодий соҳасини тиклаш ва юксалтириш, янги иш жойларини ташкил қилиш, балки инсонга

муносиб меҳнат шароитларини яратиш, меҳнат хавфсизлигини таъминлаш масалаларини ҳал қилиш мумкин.

Мамлакатимизда бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида давлат ўз тизимлари орқали аҳоли турмуш даражасининг кескин пасайиб кетишига, мулкӣ тафовутнинг олдини олишга ҳаракат қилиши керак. Жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, бозор иқтисодиётига ўтиш кийинчиликлар билан кечади. Деярли барча мамлакатларда ўтиш даврининг дастлабки босқичларида ишлаб чиқариш ҳажмининг пасайиши, ишсизлик даражасининг ўсиши, турмуш даражасининг пасайиши, кишиларнинг ҳаёт фаровонлиги ўртасидаги тафовутнинг кучайиши кузатилади.

Шу сабабли, бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш билан боғлиқ Ўзбекистон моделида марказий бўғин сифатида кучли ижтимоий сиёсат белгиланди. У, энг аввало, аҳолини адресли ҳимоя қилишни кўзда тутади. Мамлакатимизда энг катта эътибор ҳақиқатан ҳам муҳтож оилаларга ёрдам беришга қаратилди. Аҳолини аниқ ижтимоий ҳимоялаш механизмини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш борасида катта ишлар қилинди. Ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг бутун тизими тенгчилик ва боқимандачилик кайфиятини тугатишга қаратилди.

Ислоҳотларнинг амалга ошиши ва бозор муносабатларининг ривожланиш даражасига қараб ижтимоий сиёсатнинг устувор йўналишлари ўзгариб борди, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш механизми, тенгсизлик ҳамда қашшоқликка барҳам бериш шакллари ва усуллари такомиллашди. Натижада чора-тадбирларнинг бутун бир тизими шаклланди.

Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш тизими асосида аҳоли турли хил қатламларига қатъий табақалашган ёндашув, ижтимоий ёрдамнинг мақсадли характери ва адреслилиги, уни амалга оширишда давлат билан бир қаторда корхоналар, ижтимоий ташкилотлар, шу жумладан, фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органлари, хайрия фондлари ва бошқа нодавлат фондларининг қатнашуви ётади ¹⁷.

Давлат ижтимоий муаммоларни ҳал этишда ҳамда аҳолини ижтимоий ҳимоялашнинг самарали йўл-йўриқлари ва имкониятларини вужудга келтиришда ҳам катта ўрин тутаети. Халқ манфаатларининг давлат томонидан ҳисобга олиниши Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтишнинг ўзига хос томонларидан биридир ¹⁸.

Бугунги кунда мамлакатимиз вақтинча ишсиз қолган шахсларга ишсизлик бўйича қуйидагиларни кафолатлайди:

-ишсизлик нафақасини тўлаш;

-меҳнат органларининг йўлланмаси бўйича касбга тайёрлаш, қайта тайёрлаш ёки малака ошириш даврида стипендия тўланиши ҳамда шу даврни умумий меҳнат стажига қўшиш;

¹⁷ Қаранг: Григорьева И. Социальная политика: Основные понятия// “Журнал исследований социальной политики”. - Саратов: Общественное мнение, 2003, Том 1, № 1; Митрошенков О. Социальная политика в России: мегатенденции.-М.:Союз,1998; Тихонова Н., Шкаратан О. Российская социальная политика: выбор без альтернативы?// “Социологические исследования”.-2001.-№3.-с.21-33; Giddens F. The Consequences of Modernity.- Stanford: Stanford University Press, 1990; Luhmann N. Formen des Heifens im Wandel gesellschaftlicher Bedingungen// Luhmann N. Soziologische Aufsätze zur Theorie der Gesellschaft, 4 Auflage. Opladen,1991,S.134-149; Wortersbuch. Sociale Arbeit: Aufgaben, Praxisfelder, Begriff und Metoden der Socialarbet und Socialpadagogik. Wenhaim und Basel,1998 ва бошқ.

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Меҳр ва мурувват йили” дастури тўғрисида қарори// Ўзбекистон овози.- 2004.-29 январь.

-ишсиз шахсга қарамоғидагиларни ҳисобга олган ҳолда моддий ёрдам бериш;

-ҳақ тўланадиган жамоат ишларида қатнашиш имконияти;

-меҳнат органларининг таклифига. биноан ишлаш учун ихтиёрий равишда бошқа ерга кўчиш билан боғлиқ ҳаражатларни қоплаш.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг муҳим йўналиши халқаро ва республика хайрия жамғармаларидан фойдаланиш ҳисобланади. “Маънавият ва маърифат маркази” қошида ташкил этилган “Олтин авлод” халқаро жамғарма ҳисобидан ёш авлодни маънавий жиҳатдан тарбиялаш ва таълимни ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар амалга оширилади.

Шундай қилиб, республика аҳолисини халқ ҳўжалигида шаклланаётган ва ривожланаётган бозор муносабатларининг салбий оқибатларидан ҳимоя қилиш бўйича Ўзбекистон Республикасининг юқорида саналган тадбирлари республикада ижтимоий-сиёсий барқарорликни ўрнатишни кафолатлайди, даромадлар даражаси бўйича аҳоли қатламлари ўртасидаги ижтимоий табақалашув чуқурлашувининг олдини олишга имкон яратади, қашшоқликнинг кучайишига йўл қўймайди. Аҳолининг тобора ўсиб бораётган фаоллиги ва барқарор иқтисодий ўсиши эса республика аҳолиси барча қатламларининг турмуш даражаси яхшиланишига олиб келади.

Демак, маънавий-ғоявий ривожланишнинг моддий асослари бақувват бўлса, жамият аъзолари бугунги куннинг кўпгина муаммоларини тўғри тушунишлари, келажакка дадил ва изчиллик

билан қадам ташлашлари мумкин бўлади. Бунинг учун ҳар бир киши, энг аввало, ёшлар томонидан бўлиб ўтаётган ўзгаришларнинг мазмун-моҳиятини тўлиқ тушуниши, ўз онги ва тафаккурини замон талабига мувофиқ равишда ўзгартириши, энг муҳими, келажакни яхши томонга ўзгартиришга интилиши ва ишонч ҳосил қилишидадир.

Меҳнат жамоасида инсоннинг маънавий, ахлоқий фазилатлари, ақлий ва жисмоний фаолияти шаклланади, юзага чиқади. Моддий ҳаёт, ишлаб чиқариш усули инсоннинг маънавий, ижтимоий-сиёсий жараёнларидаги иштирокига сабаб бўлганидек, шахснинг меҳнат соҳасидаги фаоллиги ҳам, ўз навбатида, унинг ижтимоий-сиёсий, маданий-маънавий, ахлоқий ривожланишига ўз таъсирини кўрсатади.

Ҳозирги давр ижтимоий онг соҳасида сифат ўзгаришларини, иқтисодий маданият ва мафқуранинг замонавий турини ҳосил қилишни, шахсда юксак масъулият, ишчанлик, интизом, омилкорлик фазилатларини тарбиялаб вояга етказиш вазифасини ўртага қўяди. Меҳнат жамоаларининг ҳуқуқларини кенгайтириш хўжалик юритишнинг янги усулларини ҳаётга бирин-кетин жорий этмоқдаки, буларнинг ҳаммаси инсон омили таъсирчанлигини кучайтириш ҳамда шахс фаоллигини ошириш имкониятини беради.

ЁШ АВЛОД МАЪНАВИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ОМИЛЛАРНИНГ ЎРНИ

Жамият тараққиёти куйи босқичлардан юқори босқичга, ўтмишдан келажакка томон ривожланиб борган сари ижтимоий-иқтисодий, маданий, сиёсий тараққиётда халқ оммасининг роли, ғайрати, уюшқоклиги ортиб ва чуқурлашиб, инсон амалий фаолияти жадаллашиб боради. Бу умуминсониятга хос қонуниятдир. Ижтимоий ўзгаришлар меҳнаткашлар оммасининг туб манфаатлари, ўсиб бораётган талаб ва эҳтиёжларига мос келса, бунга одамлар олдиндан ишонч ҳосил қилса, бундай пайтларда улар рўй бераётган чуқур тарихий ўзгаришларга бефарқ қарамайди, оддий томошабин бўлиб турмайди, балки ўзини мўъжизакор куч сифатида кўрсатади, барча қобилият, талант ва истеъдодини ишга солади.

Тарихий мақсадлар кўлами кенг, инсон шахси баркамол бўлса, фаол меҳнат қилса, ижтимоий-сиёсий ишларда фаол иштирок этса, давлатимиз шу қадар тез ривожланади ва мустаҳкамланади. Инсоннинг ижоди, ташаббуси жамиятимиз кучи ва ҳаётийлигининг энг муҳим манбаидир.

Ҳар бир жамият ўзига муносиб бўлган инсонни, шахсни юзага келтирганидек, инсон ҳам шу жамиятнинг пайдо бўлиши ва ривожланишига бефарқ қарамайди. Шахс айни пайтда атроф-муҳитга таъсир кўрсатиш, уни ўзлаштириш қобилиятига ҳам эга. Унинг жамиятга таъсири мақсадсиз кўр-кўрона фаолият орқали амалга ошмайди. Инсон жамият қонунлари, ўз ҳаёти шароитларини

билиб олган, маълум мақсадга қаратилган амалий фаолият кўрсатиш йўли билан ижтимоий муҳитни, жамиятни ўзгартира бошлайди. Инсон фақат шароит ва тарихнинг маҳсулигина бўлмай, балки уларни яратувчи ҳамдир. Тарихий жараёнда халқ оммасининг, айниқса, ёшларнинг қанчалик фаол иштирок этиши, ғайрат ва ташаббус кўрсатиши моддий ва маънавий бойликлар ижодкори бўлган меҳнаткаш инсоннинг шижоатига, онглилик даражасига, ўзига топширилган ишларига қанчалик масъулият билан ёндаша билишига, ижодий ташаббускорлигига ҳам кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Бу фикр ижтимоий тараққиётимизнинг ҳозирги тарихий босқичига ҳам бевосита тааллуқлидир. Мустақилликни мустаҳкамлаш ҳар бир инсондан ўз бурчини кўр-кўрона бажаришни эмас, балки унга онгли, илмий асосда ёндашишни талаб қилади. Шунинг учун ҳам, ҳозирги кунда ҳар бир шахсни ғоявий-сиёсий жиҳатдан чиниқтириш ҳар томонлама етук ва баркамол бўлишига эришиш, сиёсий, маданиятли қилиш мамлакатимизни равақ топтириш, демократияни ривожлантиришнинг асосий шартларидан бири бўлиб қолди.

Жамиятимизнинг ҳозирги тараққиёт босқичи инсон омилининг, шахс ижтимоий-сиёсий фаолиятининг қонуний равишда ўсиб бораётганлиги билан ажралиб туради. Бу бежис эмас, чунки барча ижтимоий муносабатлар йиғиндисидан иборат бўлган шахснинг ижодий фаолиятини ривожлантириш, ишга солишнинг янгидан-янги йўллари ва имкониятларини қидириб топмасдан, ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириб бўлмайди.

Инсоният тараққиётининг турли босқичларида ижтимоий ҳаёт учун энг муҳим вазифалардан бири - шахснинг сиёсий ижтимоийлашуви жараёнини амалга оширишдир. Бошқача қилиб айтганда, инсоннинг ижтимоий ҳаёти, унинг сиёсий жараёнларда иштирок этиши ва мавжуд сиёсий тузум билан ўзаро муносабатда бўлиши, мафкура ва қонунчилик, маънавий қарашлар ва қадриятлар тизимини ўзлаштириб бориши ҳамда ижтимоий-сиёсий ҳаракатларда, жамоатчилик ишларида иштирок этиши ва жалб этилиши жараёнида амалга оширилади. Ўз навбатида, сиёсий ҳаётга қадам қўйган янги авлоднинг ижтимоийлашуви, жамият ҳаётидаги сиёсий жараёнлар узлуксизлигини ва сиёсий тараққиётнинг ворисийлигини таъминлайди. Бу эса, давлат билан фуқаролар ўртасидаги ўзаро муносабатлар мутаносиблиги эришувига имкон беради ҳамда мавжуд тузумнинг барқарор ривожланишини кафолатлайди.

Ёшларда сиёсий маданият шаклланишининг мураккаб ва серқирра жараёнини тўла тушуниб олиш учун, энг аввало, “ижтимоийлашув” категориясининг моҳияти тўғрисида аниқ ва тўла тасаввурга эга бўлиш лозим.

Ҳарб тадқиқотчилари ўртасида ижтимоийлашувни индивиднинг ташқи ижтимоий шарт-шароитга мослашуви (адаптацияси) деб тушунадилар. Ижтимоийлашувни шундай маънода тушуниш шахснинг ижтимоий ҳаёт тарихий тажрибасини тўғридан-тўғри ўзлаштириши ҳамда унинг маълум ижтимоий муҳитдаги ҳукмрон қонун-қоидаларга, мавжуд кўрсатмаларга кўр-кўрона риоя қилиши лозимлигини англатади. Бошқача қилиб

айтганда, бундай таърифда инсонга пассив роль ажратилади, унинг фаолияти эса, аввалги авлод қолдирган меросни ўзлаштириш билангина чекланади.

“Ижтимоийлашув” категориясини фалсафий нуқтаи назардан таҳлил этишда ижтимоий борлиқнинг инсон шаклланишидаги ҳал қилувчи ролидан келиб чиқиш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз. Чунки индивид табиат маҳсули, биологик жонзот бўлибгина қолмай, балки маълум ижтимоий тузумнинг, ижтимоий шарт-шароитнинг ҳам маҳсулидир. Кўпгина файласуфлар томонидан ижтимоийлашув индивиднинг жамият, халқ, синф, ижтимоий гуруҳ миллат ва элатлар қадриятларини ўзлаштириши, уларга ижтимоий муносабат сифатида маъно касб этиши ҳамда уларни мавжуд жамият ижтимоий муносабатлар тизими даражасига кўтариши маъносида тушунтирадilar.

“Ижтимоийлашув” тушунчасини таҳлил этишда инсон фаолиятининг индивид ривожидagi муҳим ўрнини эътиборга олиш зарур. Шу билан бирга, ижтимоийлашув фақатгина шаклланаётган шахснинг фаоллигигина бўлиб қолмасдан, айти пайтда, атроф-муҳитнинг унга бўлган таъсири ҳамдир.

Фаоллик категорияси ижтимоийлашувнинг моҳиятини тушуниш имконини беради. Чунки фаоллик индивиднинг ижодий меҳнат фаолияти асосидаги шахс билан жамиятнинг ўзаро муносабат жараёни бўлиб, унинг натижасида инсон ижтимоийлашувининг конкрет-тарихий шаклига эришилади.

Инсон, шахснинг бойлиги, фаоллиги, энг аввало, меҳнат фаолияти соҳасида рўёбга чиқади. Меҳнат соҳасидаги фаоллик

шахс фаоллигининг бошқа ҳамма шаклларига қараганда белгиловчидир. Бу тасодифий эмас, чунки айнан шу соҳада инсоннинг олган билими, орттирган тажриба ва малакаси амалда қўлланилади, намоён бўлади.

Ҳозирда ижтимоийлашув жараёнига инсон фаолияти нуқтан назаридан ёндашиш ҳаракатлари кузатилмоқда. Яъни ижтимоийлашув икки томонлама жараён бўлиб, бир томондан, индивиднинг ижтимоий муҳитга кириб бориш йўли билан ижтимоий тажрибани ўзлаштириши ва иккинчи томондан эса, унинг ижтимоий муҳитга фаол кириб бориши натижасида ижтимоий алоқаларнинг янги тизимини яратиши бўлиб ҳисобланади.

Шундай қилиб, ижтимоийлашув жараёнида индивид ижтимоий тажрибани ўзлаштиришга ва уларни ўзининг ички маънавий бойлигига айлантиришга қаратилган ҳамда аввалги авлод ижтимоий тажрибасини ривожлантириб, уни юқори босқичларга кўтаришга қаратилган фаол ҳаракатга жалб этилади.

Ижтимоийлашувнинг маълум йўналишга эга бўлган шакли жамият манфаати ва мақсадларига мос келадиган шахсни шакллантиришга қаратилган, инсонга таъсир этувчи махсус ишлаб чиқилган воситалар тизимидир. Бу тизим ижтимоий онг, ижтимоий муносабатлар ва манфаатлар йиғиндиси, умуман ижтимоий муҳит билан узвий боғлиқ ҳолда ишлаб чиқилади ва у томонидан тавсия этилган услублар мавжуд ижтимоий институтлар томонидан жамият ижтимоий тузилишини, одамларнинг турмуш тарзларини, ҳаётий шарт-шароитларини, уларнинг ижтимоий тажрибаларини,

билим ва маданият даражасини, руҳиятини, таълим-тарбия хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

Маълумки, ёш авлод ҳар қандай мамлакатнинг ижтимоий, сиёсий ҳаётида муҳим роль ўйнайди. Ҳозирги кунда Марказий ва Шарқий Европа, Болтиқбўйи ва Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида ёшларга демократик жараёнларни мустаҳкамлаш, фуқародик жамиятини барпо этиш, мустақилликни мустаҳкамлаш каби муҳим жараёнларда иштирок этиш насиб этган. Ёшлар томонидан мазкур жараёнларга бевосита боғлиқлиги ва уларнинг асосий бажарувчи кучи эканлигини англаш, ана шу ҳаракатларни барқарорлик билан амалга оширишда муҳим замин яратади.

Мазкур масалани таҳлил қилишдан аввал ҳозирги кунда жамиятимизда ёшларнинг тобора сиёсийлашуви жараёни кечаётганлигини таъкидлашимиз керак. Ёшлар сиёсий муаммоларини таҳлил қилиш масаласи узоқ давом этадиган ва мураккаб кечадиган жараёндир. Шунини таъкидлаш жоизки, бундай муаммоларни фалсафий жиҳатдан тадқиқ этишнинг шурулар давридаги энг юқори даражаси 70-80 йилларга тўғри келди. Айнан шу пайтда ёшларнинг жамият сиёсий тизимидаги аҳамияти масалалари кенг таҳлил этилган.

Мазкур масалани тадқиқ қилишнинг мутлақо янги мазмуни Ўзбекистон мустақиллигининг эълон қилиниши билан боғлиқ. Янги сиёсий тизимнинг шаклланиши, жамиятдаги мафкуравий ўзгаришлар, эски ёшлар ташкилотларининг тарқаб бориши, янгиларининг эса ҳали ташкил қилинмаганлиги ёшларга катта салбий таъсир кўрсатганди. Шу билан бирга таъкидлаш жоизки,

ёшлар сиёсий ҳаёти билан боғлиқ муаммолар нафақат мамлакатимиз, балки Собиқ Иттифокдош ҳамда ривожланган мамлакатларнинг кўпгина олимларини қизиқтириб келмоқда ¹⁹.

Мазкур жараёни умумийликда тадқиқ этиш учун шуни таъкидлаш жоизки, иқтисодий муносабатларга киришган ёшларнинг, шу билан бирга, сиёсий муносабатларга киришмасликка иложи йўқ. Бундай ёшларнинг сиёсийлашуви ҳақида гапирганда, жамиятни бошқариш, ҳокимият учун (энг аввало, давлат ҳокимияти учун) кураш олиб бориш, монополия ёки бошқа бирлашмалар ўртасидаги муносабатларни ҳал қилишдаги имкониятларга эга бўлишликни тушунамиз. Албатта, мазкур жараён ҳам жамиятга, ҳам уни амалга оширувчи ёшларга бирдек таъсир этади. Мазкур мусобақа маълум табиий, ижтимоий, иқтисодий ва этно-маданий базислар асосида амалга оширилади.

Ёшлар сиёсийлашувининг моҳияти унинг иқтисод, сиёсат соҳасидаги фаол кучи, янги сифатий ҳолати билан белгиланади. Шунини таъкидлаш жоизки, мазкур жараённинг моҳияти конкрет-тарихийдир ва у ёшларнинг шаклланиши ҳамда жамият ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ. Ёшлар сиёсийлашуви, аввало, уларнинг жамият сиёсий тизимидаги ўрни билан, сиёсий ҳаракат ва жараёнлардаги иштироки, касаба

¹⁹ Қараңг: Васильчук Ю. Культура и свобода совести, правосознание и достоинство гражданина//Полис.-1992.-№3.-с.8-19; Олех Л. Кадры для системы политического образования: Новосибирский опыт//Полис.-1992.-№5-6.-с.194-199; Ушакин С. Молодёжь как субъект деятельности: Попытка обзора методологии подходов// Полис.-1993.-№2.-с.136-143; Серебрянников В. Армия в общественно-политических взаимодействиях// Социс.-1996.-№4.-с.67-74; Кузнецов А. Ценностные ориентации современной молодёжи.-Саратов,1995; Aron R. Paix et Querre entre ics nations.-P.,1962; Marcuse G. One-dimensional man. -Boston, 1969; Хейзинга Й. Homo ludens в тени завтрашнего дня//Пер. с нидерл.-М.,1992. ва бошқ.

уюшмалари, сиёсий партия ва ташкилотлардаги фаолияти, ўзининг “Мен”и шаклланиши ва намоён бўлиши билан белгиланади. Ёшлар сиёсийлашуви билан боғлиқ фаолиятни куйидаги турларга ажратиш мумкин: а) давлат, б) партиявий, жамоавий, в) хусусий, индивидуал.

Ёшлар сиёсийлашувини жадаллаштириш уларнинг ижтимоий жараёнлардаги иштирокини кучайтиришга қаратилган дастурларни ишлаб чиқиш билан боғлиқ. Мазкур амалиёт ҳам жамият, ҳам ёшларни ўзига жалб этади. Ёшлар сиёсийлашувининг моҳияти уларда янгича иқтисодий тафаккурнинг шаклланиши билан диалектик боғлиқдир. Айнан ана шу иккита жараён ёшларнинг янги сифатий ҳолатга ўтишини белгилайди.

Масалани атрофлича таҳлил қилишдан олдин, “ижтимоий ҳаракат” тушунчасининг мазмунига ҳам эътиборимизни қаратсак. Маълумки, ҳеч бир ижтимоий тизим ҳаракатсиз мавжуд бўла олмайди. Жамият ҳаётида юз берадиган ўзгариш, яъни ижтимоий ҳаракат - умуман ҳаракат турларининг ичидаги энг мураккабидир. Чунки бунда нафақат объектив ижтимоий қонуниятлар, балки субъектив, яъни инсонларга боғлиқ омиллар ҳам мавжуд бўлади. Шу жиҳатдан олганда, ижтимоий ҳаракатнинг ўзи ҳам тизим хусусиятига эга бўлади. Уни турлича ўрганиш ижтимоий ҳаракатнинг турли томонлари – ижтимоий-руҳий, тизимли-функционал, кадрий-меъёрий жиҳатларини тадқиқ этишни, ижтимоий ҳаракатни ўрганишга комплекс ёндашувни талаб қилади. Маълумки, фалсафада ижтимоий ҳаракат, кенг маънода, ижтимоий фаолият сифатида тушунилади ва ўрганилади. Мазкур қисмда биз

айнан шу нуктаи назардан келиб чиқиб, жамиятимиз ҳаётида ёшлар ижтимоий ҳаракатларининг ўрни масаласини кўриб чиқмоқчимиз.

Маълумки, инсоннинг ижтимоий воқеликка нисбатан муносабати фаолият тушунчаси билан ифодаланади. Инсоннинг айнан амалий фаолияти уни ўраб турган моддий, табиий, айниқса, ижтимоий дунёни ўзгартиришга қаратилган бўлади. Шу билан бирга, инсоннинг ташқи дунёни ўзгартиришга қаратилган ҳаракати унинг фаолиятининг бошқа барча турлари учун асос ҳисобланади. Умуман, инсоннинг амалиётдаги фаолияти (ҳаракати, хулқ-атвори) субъект-объект ва субъект-субъект муносабатлари бирлигида намоён бўлади. Бу ерда биринчи кўринишдаги муносабатлар инсоннинг ташқи муҳитни ўзлаштиришини англатса, иккинчи кўринишдаги муносабатлар эса ушбу фаолият жараёнида одамлар ўртасидаги мулоқотни ифодалайди.

Ижтимоий ҳаракатни кенг ва тор маънода тушуниш мумкин. Кенг маънода, ижтимоий ҳаракат ижтимоий воқеликни ўзгартириш ва тақомиллаштиришга қаратилган фаолият тури ҳисобланади. Тор маънода эса ижтимоий ҳаракат шахс ёки айрим ижтимоий гуруҳларнинг мавжуд ижтимоий воқеликка мослашишга қаратилган ҳаракат тизимини англатади.

Назаримизда, ҳозирги ёшлар ҳаракати олдинги йиллардаги ёшлар ҳаракатидан анча фарқ қилади. Бу ҳаракатларга анъанавий ҳокимият институтларига нисбатан чуқур танқидий муносабат, ўз карашларини ифода этишда мустақиллик, кенгрок эркинлик, фаолият усулларида хилма-хиллик ўзига хос хусусиятдир. Бугунги кунда ёшлар янги демократик институтлар барпо этишда,

ижтимоий-маданий фаолиятни амалга оширишдаги ўзларининг бевосита иштироки билан янги жамиятни шакллантиришга ва уни ўзлари тасаввур қилаётган шаклга келтириш имкониятига эришишлари мумкин.

Агар Фарб мамлакатларида ёшларнинг давлат сиёсий ҳаётидаги иштироки, мавжуд сиёсий тузумни ўзгартириш ҳаракатлари анча барқарор топган муҳитда амалга оширилса, ўтиш жараёнини бошдан кечираётган мамлакатларда, ёшлар олдида мутлақо янги ижтимоий-иқтисодий тузумни, сиёсий тизимни ва фуқаролик жамиятини қуриш каби масалаларни ҳал қилишга қаратилган. Табиийки, бундай фаолият натижаларини олдиндан ҳар томонлама кўриш қийин. Бу эса ўз навбатида, турли хил қийинчиликларга дучор бўлишга олиб келади.

Ҳар қандай ўтиш жараёнини бошдан кечираётган мамлакатга хос бўлган қийинчиликлар, аҳоли турмуш даражасининг пасайиб кетиши, айрим ёшларимизнинг мактаб, оила, иш жойларидан узоқлашиб бораётганлигини тасдиқласа-да, аммо уларнинг умуман жамият ҳаётидан бегоналашувини билдирмайди. Бугунги кунда давлатимизнинг турли жабҳаларида, сиёсий майдонларда ёшларимиз фаол иштирок этиб келмоқдалар. Кўпчиликнинг ғалабаси айнан ўтиш жараёнида ўз қобилиятини намойиш этиш учун қулай шароитлар вужудга келганлиги туфайли амалга оширилди. Бугунги кунда ёшлар фуқаролик ташкилотлар ва оммавий ижтимоий ҳаракатларни вужудга келтирувчи кучга айланганлар.

Ёшларимизнинг жамият сиёсий соҳасидаги иштироки турли хил кўринишда намоён бўлиши мумкин. Булардан биттаси - ёшларимизнинг сайлов ва референдум ўтказилишидаги иштирокининг даражасидир. Сайловларда иштирок этиш демократик ҳаракатларнинг энг асосийси бўлиб, мазкур жамиятнинг келажаги борлигини кўрсатувчи омиллардан бирidir.

Ёшларимизнинг марказий ва маҳаллий кенгашларга депутатларни сайлаш жараёнларида фаол иштирок этишлари куйидаги сабабларга кўра катта аҳамиятга эга:

биринчидан, ёшлар сиёсий манфаатлари катта авлоднинг сиёсий манфаатларидан фарқ қилиши мумкин. Демак, ана шу алтернатив (муҳолиф) манфаатлар ҳам ўз аксини топиши керак;

иккинчидан, агар бошқа вазиятларда ёшлар кекса авлод олдида ўзини катта таъсир кўрсатувчи куч сифатида билмаса ҳам, сайловларда ёшдаги фарқ иккинчи даражали масалага айланиб қолади, яъни ёшлар худди кекса авлод каби бир хил имконият, битта овоз бериш ҳуқуқига эгадирлар. Ана шу биттагина овоз эса бутун сайловларнинг натижасини ҳам ўзгартириши мумкин;

учинчидан, ёшларимизнинг у ёки бу қарорга келиши уларни жамиятда бўлиб ўтаётган муҳим муаммоларнинг мазмунини тушунишга чорлайди. Ёшларимизнинг сайлов компанияларида фаол иштирок этишига эришиш, ўз навбатида, келажакдаги демократик жараёнларни чуқурлаштиришга ва мустаҳкамлашга олиб келади.

Фуқаролик жамиятини қуриш шароитида ёшларнинг жамият ҳаётидаги иштироки турли шаклларда, яъни ижтимоий ҳаракатлар,

нодавлат ташкилотлар, спорт клублари, маданий марказлар фаолиятидаги иштироки орқали амалга оширилади. Ёшлар ташкилотлари ўзларининг манфаатларини тўлиқ намойиш этиш, безовта қилаётган масалаларни ҳал қилиш мақсадида бирлашганларни ўз бағрига олганлар. Ўтиш жараёнини бошдан кечираётган кўпгина мамлакатларда ёшларнинг жамият ижтимоий ҳаётидаги иштирокининг турлари эндигина вужудга келмокда ҳамда улар давлат ва фуқаролик жамияти ўртасидаги муносабатларнинг янги поғоналарини белгилайди.

Собиқ Иттифоқ даврида ёшларимиз давлат томонидан кучли назорат остига олинган оммавий ташкилотлар аъзоларига айлантирилганди, масалан, комсомол. Бу ташкилотга аъзо бўлиш ихтиёрий бўлган бўлса-да, аслида бундай аъзоликкина келажакдаги ҳаётни тўғри ташкил қилиш, керакли лавозимларга кўтарилиш учун қулай замин яратиши мумкин эди. Комсомолга аъзо бўлмаган кишининг олий ўқув юртига кириши ёки қандайдир лавозимни эгаллаши анча мушкул эди. Шунинг учун аксарият ёшларимиз комсомолга аъзо бўлишга интилган. Расмий маълумотларга таянсақ, собиқ СССРда 1980 йилларнинг охирига келиб, 14-28 ёшгача бўлган ёшларнинг 65 фоизи комсомол аъзоси бўлган. Айрим Марказий ва Шарқий Европа мамлакатларида эса бу кўрсаткич ҳатто 80-90фоизи ташкил этган.

Бундай коммунистик институтлардан мазкур жамиятни сақлаб қолиш мақсадида, ёшларнинг устидан керакли назорат олиб бориш ва уларни ўз қўлида ушлаш учун фойдаланилган. Аммо шу билан бирга, бундай ташкилотлар ёшларга бир-бири билан муомалада

бўлиш, спорт билан шуғулланиш учун кулай шароитлар яратиб берган. Мазкур ташкилотларнинг йўқ бўлиб кетиши туфайли ёшлар бепул спорт тўғаракларида қатнашишдан, бир-бири билан мулоқотда бўлишдан ҳамда ранг-баранг жамоатчилик ҳаётида қатнашишдан маҳрум бўлдилар. Аммо бунинг эвазига бугунги кунда ёшларимиз бошқа турли хил ижтимоий ҳаракат ва ташкилотларга аъзо бўлиш, ўз кизиқишларини намойиш этишдаги янги имкониятларга эга бўлдилар.

Ҳозирги кунда ёшлар ижтимоий ҳаракатларини давлат томонидан таъминланадиган ва сиёсий партиялар томонидан ўз ҳимоясига олинганларга ажратиш мумкин. Буларнинг айримлари ўзининг сиёсий йўналишини сақлаб қолганлар, бошқалари эса ўз ёшлар ҳаракатларини ташкил қилганлар. Россияда “Яблоко” либерал партияси ўзининг ёшлар бўлимига эга, бундай бўлим “Россия миллий бирлиги”да ҳам бор. Словакиядаги АМАVЕТ ёшлар бирлашмаси сиёсий йўналишга эга эмас, унинг мақсади ёшларга ўз қобилият ва имкониятларини намойиш этишга кўмаклашишдан иборат. Айрим ташкилотлар маданий йўналишда бўлиб, миллий маданиятни тарғиб қилиш, тиклаш ва ривожлантириш мақсадида ёшларни бирлаштирган бўлса-да, буларнинг айримлари диний тус олмоқда. Европанинг айрим мамлакатларида миллий озчиликнинг манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида ёшлар ташкилотлари вужудга келган. Масалан, Словакияда венгер ва лўли ёшларининг ташкилотлари мавжуд.

Бугунги кунда Собиқ Иттифокдош мамлакатларнинг деярли барчаси ёшлар сиёсатида доир кўпгина масалаларни ҳал қилишга

киришганлар. Бу мамлакатларда ҳам турли кўринишдаги ёшлар ҳаракатлари ва гуруҳлари ташкил топмоқда. Масалан, Россияда 1999 йилда “Ёшлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳаракати” (“Молодёжное правозащитное движение”/МПД) вужудга келган. Бугунги кунда мазкур ҳаракат Россия, Европа ва Осиё (Германия, Беларус, Украина, Қозоғистон, Молдова) мамлакатларининг 30та худудларидаги 60дан ортиқ ёшлар ташкилотлари ва гуруҳларини бирлаштиришга муваффақ бўлди. МПДнинг ташкил қилинишидан асосий мақсад: ҳуқуқни муҳофаза қилиш, ёшларни инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга йўналтириш, уларнинг ижтимоий фаоллигини оширишга эришиш ва ҳ.к.²⁰

Корелияда ҳам «Ёшлар ҳаракати» (“Молодёжное движение Корелии”) вужудга келган. Мазкур ҳаракат регионал ижтимоий ташкилот бўлиб, фаолиятининг асосий мақсади мамлакатда экологик хавфсизликни таъминлаш, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, маданият, спортнинг ривожланишига кўмаклашишдир²¹.

Бу рўйхатни давом эттириш мумкин: “Ўнг ёшлар ҳаракати” (“Молодёжное движение правых”)²², “Эзгулик йўллари” ёшлар ҳаракати (Молодёжное движение “Дорогами добра”)²³, “Православ талаба ёшлар ҳаракати” (“Студенческое православное молодёжное движение”)²⁴ ва бошқалар.

Ёшлар орасида бундай ижтимоий фаолликни кўллаб-қувватлаш катта аҳамиятга эга. Бизнинг мамлакатимизда ҳам ана

²⁰ Қаранг: Молодёжное правозащитное движение.- <http://www.yhfm.narod.ru/>.

²¹ Қаранг: Молодёжное движение Корелии.- <http://mdk.karelia.ru/>.

²² Қаранг: Молодёжное движение правых.- <http://www.lenta.ru/>.

²³ Қаранг: Молодёжное движение “Дорогами добра”.-<http://www.e1.ru/>.

²⁴ Қаранг: Студенческое православное молодёжное движение.-<http://www.provoslavie.ru/>.

шундай жараёнлар бошланиб кетган. Ёшларни уюштириш, улар ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш давлатимиз олдида турган долзарб масалалардан бирига айланган.

Ўзбекистон Республикасида ҳам “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати ташкил топган бўлиб, ҳозирги кунда Ўзбекистондаги энг кенг тармоқ отган ҳаракатлардан бирига айланган. 2001 йилда Ўзбекистон Республикаси “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракатининг Таъсис курултойи бўлиб ўтгандан сўнг ҳар бир вилоятда, Қорақалпоғистон Республикасида, шунингдек, Тошкентнинг 11та туманида мазкур ҳаракатнинг бўлимлари, бошланғич ташкилотлари ўз фаолиятини бошлади. Жумладан, 2001 йилда 599та бошланғич ташкилот тузилган бўлса, 2002 йилда уларнинг сони 601га, 2003 йилда эса 627тага этди. Бугунги кунда пойтахтимиз аҳолисининг 285 мингдан кўпини 14 дан 28 ёшгача бўлган йигит-қизлар ташкил этади. Шулардан 230 мингдан зиёди, яъни 80 фоизини ҳаракатнинг фаол аъзолари ташкил этади²⁵.

Ҳаракат фаолиятининг асосий мақсади – ёшларни бирлаштириш, соғлом турмуш талаблари асосида тарбиялаш, жамиятда муносиб ўрин эгаллашига кўмаклашиш, уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш, ёш йигит-қизларнинг ўз ақл-заковати, куч-ғайратини тўла намоён этиши учун зарур шарт-шароитлар яратиб бериш, ёш авлоднинг таянчи ва суянчи бўлишдан иборатдир. Ҳаракат ўз олдига яна бир қатор муҳим вазифаларни кўйган, шулар қаторида мамлакатимизда эркин демократик давлат, фуқаролик жамияти барпо этишга кўмаклашиш,

²⁵ “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати Тошкент шаҳар бўлими ва Назорат тафтиш комиссиясининг ҳисоботлар тўплами. - Т., 2004. - 1-бет.

ёшларнинг ҳуқуқий билимларини ошириб бориш, ёшларнинг куч-гайратини, интеллектуал салоҳияти, касб малакасини ватан равнақи учун йўналтириш, аждодларимиз томонидан яратилган бой илмий меросимизни чуқур ўрганиш алоҳида аҳамият касб этади.

Ҳаракат марказида ёшлар турар экан, демак, улар орасида соғлом турмуш тарзини кенг тарғиб этиш, жиноятчилик, диний экстремизм, гиёҳвандлик, лоқайдлик каби турли иллатларга қарши курашиш, жамиятимиздаги тинчлик ва осойишталик муҳитининг, бунёдкорлик ишларининг гарови бўлган миллатлараро тотувлик ва дўстликни янада мустаҳкамлашга ҳисса қўшиш ҳам жуда муҳимдир.

Ўзбекистон Республикасида “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати ҳомийлигида “Камалак” болалар ташкилоти ҳам вужудга келган. Бугунги кунда пойтахтдаги барча умумтаълим ўқув юртларида таълим олаётган 7 ёшдан 14 ёшгача бўлган 300 мингдан ортиқ ўқувчилар шу ташкилотнинг аъзоси ҳисобланади.

“Камалак” ташкилоти ёш авлодни Ватанга муҳаббат, истиқлол гоёларига садоқат руҳида юксак маънавият, соғлом, билимдон қилиб тарбияловчи болалар томонидан тузилган жамоат ташкилоти ҳисобланади. Ташкилотнинг асосий мақсади болаларнинг шахсий ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш, Президент ва Давлат рамзларига садоқатли бўлишлари, ўз ватанининг содиқ фуқаролари бўлиб етишишлари, ўз ишлари ва ҳаракатлари билан жамиятга фойда келтиришларига ёрдам беришдир.

Жамият таракқиётида, уни бошқаришда нафақат ижтимоий ҳаракатлар балки сиёсий партиялар, жамоат бирлашмаларининг ўрни катта аҳамият касб этади. Сиёсий партиялар маълум бир ижтимоий гуруҳлар, табақаларнинг манфаатларини ифодалайди ва уларга хизмат қилади. Сиёсий партияларни “йўлбошчилар” деб аталадиган энг обрўли, тажрибали кишилардан иборат бирмунча барқарор гуруҳлар идора қилади.

Ривожланган мамалакатларда сиёсий партиялар сайлов тизими воситасида марказдаги ёки жойлардаги ҳокимиятни қўлга киритиш ёхуд ундаги лавозимларни сайловда олган улушларига қараб мутаносиб равишда тақсимлаб олишга ҳаракат қиладилар. Бугунги кунда Ўзбекистон сиёсий майдонида бир неча сиёсий партиялар ҳам муносиб ўринни эгаллашга муваффақ бўлдилар. Энг муҳими, партия аъзоларининг кўпчилигини ёшлар ташкил этади. Барча демократик давлатларда бўлганидек, бизда ҳам партиялараро ғоя ва қарашларининг рақобати, сайловчилар овози учун кураш олиб боришлари табиийдир. Албатта бу кураш қонун доирасида олиб борилиши керак.

Президентимиз И.А.Каримов сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари ҳокимият тизимларидан, аввало, ҳокимиятнинг сайлаб олинаётган органларидан ўрин олиш учун курашар эканлар, аниқ мақсадлари, ҳаракат дастурлари бўлиши кераклигини таъкидлаган.

Давлатимиз мустақиллигининг пойдевори ва ишончли таянчи ҳисобланмиш ёш, иқтидорли кадрларнинг сиёсий куч сифатида бирлашгани мамлакатимизда кўпфирклилик, кўппартивийлик

шароитини барпо этишга, халқаро андозаларга мос келадиган демократик тамойилларга тўлиқ риоя қилган ҳолда ўзларининг сиёсий мақсадларини рўёбга чиқаришга, келажаги буюк давлат куришга қодир эканлигидан далолат беради.

Ёшларимиз ўз олдиларига жамият аъзоларини жипслаштириш, фаоллигини ошириш, уларнинг куч-ғайратларини жамият ҳаётини яхшилашга, аҳолининг фаровон ҳаётини таъминлашга сафарбар этиш каби масалаларни қўймоқдалар.

Ўзбекистонда 1925 йилдан бошлаб “Қизил Ярим Ой Жамияти” ўз фаолиятини бошлаб юборганди. Ўша пайтда мазкур ташкилот Собиқ Иттифок доирасида ўз фаолиятини олиб борганди. Ўзбекистон давлат мустақиллиги эълон қилинганидан кейин 1992 йилда “Қизил Ярим Ой Жамияти” тўғрисида Президент фармони эълон қилинган. Ҳозирги кунда мазкур ташкилот Қорақалпоғистон Республикаси, 12 вилоят, Тошкент шаҳар ҳамда “Ўзбекистон темир йўллари” ташкилотларини ўз ичига олган. Бундан ташқари, мазкур жамиятнинг жойларда 10.000 бошланғич ташкилотлардан иборат бўлган 200тадан ортиқ ташкилотлари вужудга келган ²⁶.

“Қизил Ярим Ой Жамияти” катта эътиборни ёшларга қаратмоқда. Ёшлар орасида Халқаро Жамиятнинг мақсадини тушунтириш, санитар-эпидемиологик таълимни олиб бориш, бошланғич тез ёрдамни кўрсатиш усулларини ўргатиш - буларнинг барчаси Жамият олдида турган асосий вазифалардир. Ҳозирги кунда мазкур Жамиятга Нидерланд ва Швециянинг “Қизил Ярим

²⁶ Қаранг: Ўзбекистонда “Қизил Ярим Ой Жамияти”. - <http://www/resuz@uzpak.uz/>.

Ой Хочи” ташкилотлари молиявий ёрдам кўрсатмоқдалар. 2000 йил 7 июлда Ўзбекистон Қизил Ярим Ой Жамиятининг “Ёшлар клублари ва марказлари” тўғрисидаги қондаси қабул қилинган.

Ҳозирги кунда республикамизда кўпгина жамғармалар ташкил топган. Буларнинг асосий вазифалари хайрия ёрдамини кўрсатиш, аҳолининг ночор қатламларини ҳимоя қилишдан иборатдир. Шулардан биттаси, “Соғлом авлод учун” жамғармасидир. У Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1993 йил 23 апрелдаги “Соғлом авлод учун” халқаро хайрия жамғармасини тузиш тўғрисида”ги фармони асосида ташкил қилинган. Бу фармонни бажариш учун Вазирлар Маҳкамаси жамғарма фаолиятини белгилаб берувчи ва унинг тиббий, ижтимоий, инсонпарварлик ва молиявий-иқтисодий дастурларини амалга ошириш шарт-шароитларини таъминловчи бир қатор қарорлар қабул қилди.

Жамғарма ўз маблағи ҳисобидан чет эллик шериклардан ёрдам сифатида дори-дармонлар, болалар овқатлари, тиббий жиҳозлар, кийимлар ва ҳ.к. олиб тиббий муассасаларга ва республика аҳолисига тарқатади, болаларни чет элда даволаш учун ёрдам кўрсатади.

Ҳозирги кунда оммавий ҳаракатлар ўрнини кўплаб нодавлат ва нотижорат ташкилотлари эгалламоқда. Бундай ташкилотлар ўз қаторларига бир хил манфаатларни ҳимоя қиладиган кишиларни бирлаштирган. Буларга турли кўринишдаги сиёсий, маданий, экологик, спорт ёшлар ҳаракатларини мисол қилиб келтирса бўлади. Аммо уларнинг ичида ёшларнинг аксарият қисмини айнан спорт тўғараклари ва секциялар қизиқтиради. Мавжуд иқтисодий

қийинчиликларни ҳамда бундай тўғаракда қатнашиш учун баланд нархлар белгиланганлигини ҳисобга олсак, ёшларнинг кўпчилиги спорт билан шуғулланишдан маҳрумлар. Демак, бу масалани ҳал қилишда давлат тузилмалари ўзларининг молиявий ёрдамларини кўрсатишлари керак.

Кейинги йилларда республикамызда турли экологик ҳаракатлар пайдо бўлиб, ўз қаторларига кўплаб ёшларни тўплашга муваффақ бўлдилар. Бундай ҳаракатларнинг асосий мақсади экологик муаммоларни бартараф этишнинг янги имконият ва йўналишларини кидиришдан, табиатни муҳофаза этиш борасида янги демократик тамойилларни қарор топтиришдан иборат. Булар қаторида “Экологик тоза Фарғона учун Ассоциацияси”, “Орол ва Амударё кутқариш Иттифоқи” ҳаракатларининг фаолияти диққатга сазовордир.

Ёшларимизнинг экологияга оид билимларини бойитиш, она табиатга бўлган муҳаббатини такомиллаштириш мақсадида “Экосан” халқаро хайрия жамғармаси билан ҳамкорликда “Келажагимиз ва экология” шаҳар кўрик танлови, “Тошкент гуллари” экофестивали ўтказилди. 2003 йилнинг ёз ойларида “Тоза уйим-обод шаҳрим” кенг қамровли тозалаш акцияси ўтказилди. Наврўз ва Мустақиллик байрамлари арафасида ўтказиладиган ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш ойлиги давомида туман бўлимларига бириктирилган маҳаллалар ва кўчаларда тозалаш ишлари олиб борилди.

Сўзсиз, бундай фаолият ёшларимизга ўз меҳнатларининг самарасини кўришга, қўшган ҳиссаларининг мазмунини тушуниб

етишга ижобий туртки бўлади. Ихтиёрий, ўзининг фаоллигидан келиб чиқиб бундай жараёнларда иштирок этиш ҳар бир ёш йигит-қизимизга ўз қобилиятларини намоиш этиш билан бирга жамиятга ижобий таъсир этиш имконини ҳам яратади.

Биз юқорида ёш авлод ва жамият ўртасидаги муносабатларга эътибор қаратгандик, аммо жамиятнинг ўзи ёшларга қандай муносабатда эканлиги масаласи ҳам катта аҳамиятга эга. Маълумки, давлат сиёсати одатда жамиятдаги ижтимоий фикрнинг акс эттирувчи вазифасини бажаради. Демократия қарор топган ёки ўтиш жараёнини бошдан кечираётган мамлакатларда ягона, барқарор ёшлар сиёсати ишлаб чиқилмаган. Бунинг ўрнига, ёшларга оид муаммолар давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бўлган меҳнат бозорини шакллантириш, уй-жой фондлари, таълим, ижтимоий ҳимоя масалаларига бириктирилмоқда. Шундай қилиб, “ёшлар сиёсати” тушунчаси турли соҳаларда ёш авлодга тааллуқли бўлган масалаларнинг йиғиндисидан келиб чиқади.

Шунга қарамай, жаҳон ҳамжамияти ҳозирги кунда шундай хулосага келдики, ёшларга оид муаммоларнинг соҳавий ҳамда худудий чегаралари йўқ. Демак, шундай масалаларга халқаро даражада ҳам катта эътибор қаратилмоқда. Бундай жараёнлар ёшлар сиёсатига ягона ёндашувни ишлаб чиқишга, уларнинг ҳуқуқлари ва бурчларини адо этишлари учун керакли имкониятлар яратишга ундайди. Ғарбий Европа мамлакатлари мазкур масалаларни ҳал этиш мақсадида кўп йилларга мўлжалланган истиқболли дастурларни тайёрлаш ишларини бошлаган. Европа

Иттифоқи ва Европа Кенгаши эса ёшлар сиёсатига доир баёнотни тайёрлашга киришишган.

Ёшлар табиатига кўра, турли қизиқишлар ва турли тоифаларга бўлинадилар. Уларга бир хилда қараш ва бир хилдаги муносабатда бўлиш ҳамма вақтда ҳам керакли самарани беролмайди. Шунинг учун ёшларга доир давлат сиёсатини ишлаб чиқиш, такомиллаштириш ва унга мувофиқ барча ишларни ташкил қилиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ҳозирги кунда ёшларга фақатгина “катта ёшга ўтувчилар” деб эмас, балки ўз ҳақ-ҳуқуқларига эга бўлган ва уларни танийдиган муҳим бир жамият аъзоларини ташкил қилувчи қатлам, деб қаралмоқда. Аммо шунга қарамай ўтиш жараёнини бошдан кечираётган мамлакатларнинг айримлари ҳамон ёшлар сиёсатини ишлаб чиқиш устида бош қотирмоқдалар.

Ҳар бир мамлакат ёшларга доир давлат сиёсатини ўзининг минталитети, мамлакатнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ҳолатидан келиб чиққан ҳолда ҳал қилишга ҳаракат қилмоқда. Шунга қарамай, барча давлатларда ҳам ёшлар сиёсатини тўғри олиб бориш учун қуйидагиларга алоҳида аҳамият бериш керак:

- **биринчидан**, ёшларнинг жамият ҳаётида тулиқ иштирок этишини таъминлаш, ўзларини шахс ва давлат фуқароси эканлигини тўла ҳис қилиши учун барча шароитларни яратиш;

- **иккинчидан**, ёшлар саломатлиги ва жамият барқарорлигига таҳдид қилувчи ҳаракатларнинг олдини олиш, профилактика ишларини олиб бориш;

- учинчидан, ижтимоий муҳтож, таҳликали гуруҳларга кирувчи ёшларни ижтимоий назоратдан четда қолишининг олдини олиш;

- тўртинчидан, ёшлар ижтимоий-сиёсий ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи ва таъминловчи институтларни ташкил қилиш, мазкур тизимнинг юридик асосларини ишлаб чиқиш.

Мазкур улкан мақсадларни амалга ошириш, ёшларга ўз сиёсий қарашларини тўлиқ намоён этишлари ва амалга оширишлари учун қулай шарт-шароитлар яратиш керак. Энг муҳими, биз ёшларни жамиятимиз турли соҳаларида амалга оширилаётган ислохотлар ва ўзгаришларнинг бевосита иштирокчисига айлантиришимиз, маънавиятини ўстиришимиз, уларнинг сиёсий билимларини оширишиш муҳим аҳамият қабс этмокда.

ЁШЛАР МАЪНАВИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Маълумки, Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин ўзига хос бўлган тараққиёт йўлини, яъни бозор иқтисодиёти тамойилларига асосланган эркин очиқ демократик давлат, фуқаролик жамияти куриш йўлини белгилаб олди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов таъкидлаб ўтганидек: “Биз шунчаки демократик жамият эмас, демократик одил жамият курмоқчимиз... Адолат ва ҳақиқат ғояси ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларини қамраб олмоғи даркор. Адолат ва ҳақиқат ғояси

қонунчилик фаолиятимизнинг замини, бош йўналиши бўлмоғи шарт”²⁷.

Ҳуқуқий демократик давлатни қуриш ва адолатли фуқаролик жамиятини шакллантириш йўлидан қадам қўяётган Ўзбекистон Республикасида фуқаролар ҳуқуқий билими, ҳуқуқий маданияти ва маънавиятини юксалтириш масаласи муҳим аҳамият касб этмоқда. Жамиятимизда кенг қўламда ўтказилаётган иқтисодиёт, сиёсат, давлат қурилиши, ҳуқуқий тизим ва жамиятни маънавий ўзгартириш соҳасидаги ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан халқнинг ҳуқуқий онги ва билими ҳамда ҳуқуқий маданияти даражасига боғлиқлиги ўз-ўзидан аён.

Ҳуқуқий давлат – бу, энг аввало, суверен давлат бўлиб, ўзида мамлакатда яшовчи барча халқлар, миллатлар ва элатларнинг суверенитетини ифода этади. Жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш билан бирга бундай давлат ҳамма учун қафолатланган адолатпарварликка асосланган ижтимоий муносабатларнинг эркинлигини ҳам таъминлайди. Ҳуқуқий давлатда мажбурлаш фақат ҳуқуқ асосида амалга оширилади. Давлат фақат унинг суверенитети, фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқлари поймол этилгандагина қонун доирасида куч ишлатишга мурожаат қилади.

Ҳуқуқий давлатнинг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

²⁷ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболнинг асосий тамойиллари// Ватан саждагоҳ каби мукаддасдир.3-жилд. - Т.:Ўзбекистон, 1996. - 10-бет.

Биринчидан, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида қонун устуворлиги. Ҳуқуқий кадриятлар тизимида ҳуқуқ энг олий кадрият ҳисобланади.

Ҳуқуқий давлатда қонун устун бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришига ёрдам беради, шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини тўла даражада рўёбга чиқаришга кўмаклашади. Шу билан бир қаторда, барча одамлар қонунларга сўзсиз риоя қилишлари шарт. Бу ҳам фуқаролик жамиятининг асосий шартларидан биридир.

Қонун устуворлигини таъминлашда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига қонунчилик ташаббуси асосида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган қонунлар лойиҳаларининг киритилиши ҳам катта аҳамиятга эга.

Кейинги йилларда Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан инсонпарварлик, адолатпарварлик ғояларига асосланган жиноят, жиноят-процессуал қонун ҳужжатларини такомиллаштиришга, жинойий жазоларни либераллаштиришга қаратилган бир қатор қонунлар ишлаб чиқилди ва қабул қилинди. Уларнинг қабул қилиниши мамлакатимиз ижтимоий ҳаётида ўзининг самарасини бермоқда.

Масалан, Республикамиз Президенти томонидан лойиҳаси киритилиб, 2001 йил 29 августда Олий Мажлис томонидан қабул қилинган “Жинойий жазоларни либераллаштириш муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг “Жиноят Кодекси”, “Жиноят-процессуал Кодекс”лари ҳамда “Маъмурий жавобгарлик тўғрисида”ги Кодексига ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш

ҳақида”ги қонун билан жиноятларни таснифлаш, енгиллаштириш маъносида такомиллаштирилди, ярашув институти жорий этилди, Жиноят кодексидаги ўлим жазосини назарда тутувчи моддалар сони кескин камайтирилди, мол-мулкни мусодара қилиш жиноий жазо сифатида бекор қилинди ва шу каби инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган қатор чора-тадбирлар қўлланилди.

Қонунга итоат қилиш, унга бўйсунуш жамиятимиздаги барча фуқаролар учун мажбурийдир. Афсуски, бугунги кунда қонунни четлаб ўтишга ҳаракат қиладиган, уни поймол этадиган шахслардан жамиятимиз холи бўлгани йўқ.

Иккинчидан, фуқаролар ҳақ-ҳуқуқларининг реаллиги ҳамда шахснинг эркин ривожланишининг таъминланиши. Индивид эркинлигининг ҳуқуқий характери ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида намоён бўлиши керак. Шахс эркинлигининг кафолатланиш даражаси эса мамлакатнинг давлатчилик, иқтисодий ва маънавий заминлари билан ўлчанади.

Учинчидан, давлат ва фуқароларнинг ўзаро жавобгарлиги. Сиёсий ҳокимиятни амалга оширувчи давлат ва ана шу давлатни шакллантиришда иштирок этувчи фуқаролараро муносабатлар адолат ва тенглик тамойилларига асосланган ҳолда қурилиши керак.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этиш ва мустаҳкамлаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш, унинг қонуний заминлари, ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш фуқароларнинг сиёсий-ҳуқуқий фаоллигига, билимдонлик даражасига узвий боғлиқдир.

Фуқаролик жамиятида кишилар бир-бирлари билан боғлиқ ва давлат билан мустақил муносабатда бўладилар. Бу жамиятда ижтимоий, маънавий ва маданий ҳаётни таъминлаш, уни ривожлантириб, авлоддан-авлодга етказиш давлат билан жамоа муносабатларининг маълум даражада мустақиллиги орқали амалга оширилади. Фуқаролик жамиятида шахс ижтимоий муносабатларда иштирок этади, ҳар бир шахс ўзлигини намоён қилиб, ўз фаолиятининг шакл ва турларини эркин танлайди.

Бундай жамиятда давлат инсонни керакли шахсий, сиёсий, иқтисодий ҳуқуқлар ва эркинликлар билан таъминлайди. Демак, фуқаролик жамиятида инсон ҳуқуқлари ва фуқаролар ҳуқуқлари таъминланган бўлади. Бу икки ҳолда ҳам гап шахс ҳуқуқи тўғрисида боради: биринчисида, шахснинг алоҳида инсон сифатида эркин ва бахтли яшаш ҳуқуқи тўғрисида, иккинчисида эса унинг сиёсий ҳуқуқлари тўғрисида.

Фуқаролик жамиятида ижтимоий ҳаётга катта аҳамият берилади. Бу жамиятнинг асосий мақсади инсон ҳаётини сақлаш, унинг мақсадларини, ҳаётий орзуларини, ниятларини рўёбга чиқаришдир. Бу мақсад ташкилотлар, жамоа институтлари, гуруҳлар, оила ва бошқа бирлашмаларнинг фаолияти орқали амалга оширилади.

Кўппартиявийлик, сиёсий институтлар, мафкура ва фикрларнинг хилма-хиллиги, ўз-ўзини бошқариш органлари мавқеининг мустақамланиши, жамиятни бошқаришдаги оммавий ахборот воситалар ролининг ортиб бориши ҳам фуқаролик жамиятининг асосий белгиларидандир. Булар жамиятда маънавий

хаёт умумбашарий қадриятларга асосланиши, инсон эркинлиги, қонун олдида барчанинг тенглиги, ижтимоий адолат тўла қарор топишини таъминлаш орқали амалга оширилади. Демак, фуқаролик жамияти – инсонларнинг тенг ҳуқуқли жамияти бўлиб, яқка шахслар ёки жамоаларнинг манфаатлари ва талабларини амалга оширишга кўмаклашадиган жамоат институтлари тизимидир.

Фуқаролик жамияти маълум жамоат бирлашмаларигина бўлиб қолмай, балки улар фаолияти натижасида пайдо бўладиган муносабатлар тизими ҳамдир. Шунинг учун ҳам, фуқаролик жамиятини миллий ва диний анъаналарсиз, одатларсиз, одоб-ахлоқ меъёрларсиз, миллий-қадриятларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Бу жамият кишиларнинг иқтисодий, касбий, маданий, диний ва бошқа манфаатларини шакллантиришга ва амалга оширишга қаратилган ижтимоий алоқалар тизимини ҳам қамраб олади. Республикамиз Конституцияси инсонни жамиятнинг энг катта бойлиги сифатида алоҳида кўрсатган ҳолда фуқаро, жамият ва давлат ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг оқилона ҳуқуқий ҳал этилишини сиёсий жиҳатдан расмийлаштиради.

Конституциявий меъёрлар ва қонунларнинг устунлиги, улар инсон манфаатини кўзлаб иш тутишига ҳамда шу соҳадаги ижтимоий ўзаро муносабатларни мақбул ҳолга келтиришга йўналтирилганлиги - фуқаролик жамияти асосларини қарор топтиришнинг асосий омилдир.

Юқори даражадаги ҳуқуқий онгни шакллантиришга йўналтирилган фаолиятни ўрганиш унда асосий эътибор ҳуқуқий билимларни кучайтиришга қаратилаётганлигини кўрсатмоқда.

Айни пайтда ҳуқуқий тарбиянинг қонунга итоаткорлиги, қонуний ҳатти-ҳаракатни шакллантиришдан иборат муҳим мақсади четда қолмоқда. Бунинг устига бугунги шароитда қонунга итоаткорликнинг ўзи ҳам ҳуқуқий тарбиянинг аниқ мақсади бўла олмайди.

Ўзбекистон Республикасининг ҳар бир фуқаросида юксак маънавиятни шакллантириш учун қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу мураккаб жараёнدير ва у энг аввало, инсонларнинг ҳуқуқларини таъминлайдиган, ҳимоя қиладиган Конституциянинг қабул қилиниши билан бошланиб, халқимизни ижтимоий муҳофаза қиладиган қатор органларнинг тузилиши ва қонунларнинг қабул қилиниши билан уйғунлашиб кетади ²⁸.

Конституциямизда халқимиз тарихида биринчи маротаба давлатимиз бутун ҳудудида ягона фуқаролик ўрнатилди ва ҳамма тенг деб таъкидланди. Конституцияда фуқароларнинг сиёсий, иқтисодий, шахсий ҳақ-ҳуқуқлари, эркинликлари ва уларни таъминлаш йўллари, кафолатлари аниқ кўрсатилган.

Демократик жамият куриш учун мамлакатда қабул қилинаётган қонунлар адолатли бўлиши, ўзида халқ манфаатларини ифода этиши шарт. Бундай қонунларга оғишмай итоат этилсагина жамиятда демократия қарор топади ва мустаҳкам бўлади. Чунки барча демократик институтлар инсон ҳуқуқ ва эркинликлари қонунини воситасида жорий этилади.

²⁸ Қаранг: Халилов Х. Ўзбекистон Республикасининг Парламенти: Биринчи қақирққ Олий Мажлиснинг фаолияти. - Т.: Ўзбекистон, 1999.-11-17 бетлар.

Дарҳақиқат, адолат тушунчаси билан қонун устуворлиги тушунчаси чамбарчас боғлиқдир. Юртбошимиз белгилаб берганларидек, қабул қилинаётган қонунларимизнинг замирида адолат ётиши лозим. Адолатга асосланган қонунларнинг ҳаётга тадбиқ этилиши адолатнинг тантана қилишига олиб келади.

Демократик жамиятнинг энг муҳим белгиларидан бири – жамият аъзоларининг қонун олдида тенглиги, Конституция ва қонунлар устунлигининг таъминланганлигидир. Шу билан бирга, Конституция ва қонунларнинг пировард мақсади инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашдан иборат бўлмоғи лозим.

“Қонун устуворлигини таъминлаш, шахс, оила, жамият ва давлатнинг ҳуқуқ ва манфаатлари муҳофазасини кучайтириш, аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ошириш, фуқароларни қонунга бўйсундириш ва ҳурмат руҳида тарбиялаш – бу ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган чинакам демократик, ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамияти қуришнинг нафақат мақсади, балки унинг воситаси, энг муҳим шарти ҳисобланади”²⁹.

Қонун устуворлигининг моҳияти Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қатор моддаларида белгилаб берилган. Конституциянинг 15-моддасига мувофиқ, “Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олинади. Давлат, унинг

²⁹ Каримов И.А. Адолат – қонун устуворлигида//Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. 10-жилд.-Т.:Ўзбекистон, 2002.- 28-бет.

органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўрадилар”³⁰.

Хуқуқий давлат, унинг қонун - қоидалари фуқароларнинг ҳақ-хуқуқларини, кадр-қиммати, эркинлиги, шаънини, ғурурини ҳимоя қилади, ижтимоий адолат таъминланишини ўз зиммасига юклайди. Маълумки, қабул қилинган меъёрлар хуқуқий ҳужжатларни муваффақият билан ҳаётга татбиқ этиш кўп жиҳатдан янги ҳақ хуқуқий онгни, хуқуқий маданиятни шакллантириш билан боғлиқ. Шунинг учун ҳам, бугунги кунда ҳар бир фуқарода хуқуқий маданият, хуқуқий онг, билимни шакллантириш ва ўстириш масаласи катта аҳамият касб этмоқда.

Маънавиятнинг муҳим жиҳати бўлган хуқуқий маданият халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, динига, руҳиятига асосланган ҳолда – инсоф ва имон, адолат ва қонунийлик, инсонга юксак ҳурмат ва эътибор, сабр-тоқат каби маърифат ва ҳақиқат туйғуларини онгимизга сингдиришга хизмат қилади. Шунинг учун ҳам, кишиларнинг фикрини, дунёқарашини мустақиллигимиз йўлида фидокорона меҳнат қилишга йўналтирилган хуқуқий маданият ҳаётий заруратдир.

Хуқуқий маданият фуқаролар ва давлат ўртасидаги мулкӣ, иқтисодӣ, миллий, оилавий, шахсий ва ҳ.к. муносабатларни тартибга солувчи қонунлар, меъёрлар, қоидалар мажмуаси асосида вужудга келади ва шаклланади. Хуқуқий маданият инсонларни фақат ўз миллий бекиклигида ўралиб қолишига йўл қўймайди,

³⁰ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.:Ўзбекистон, 2003.-5-бет.

балки умуминсоний аҳамиятга эга бўлган муаммоларни қонуний тарзда ҳал қилишга чорлайди.

Жамиятнинг ҳуқуқий маданиятини таърифлаб, мустақиллик даврида ушбу маданият жиддий ўзгаришларга учраганлиги, унинг даражаси кўтарилганлиги, мазмуни демократик қадриятлар ва ғоялар билан бойиганлиги тўғрисида хулоса қилиш мумкин. Агар қисқача айтадиган бўлсак, ҳуқуққа муносабат ўзгарди. Бироқ яна кўп ишларни қилиш керак бўлади. Фикримизча, ҳуқуқий маданиятнинг ривожланиши унинг барча таркибий қисмларини комплекс ислоҳ қилиш ва такомиллаштириш асосида кечади. Ҳуқуқий маданиятнинг тарихий ривожланишини ҳуқуқий аҳвол, ҳуқуқий эркинлик даражаси ташкил этади.

Ҳуқуқий маданиятнинг тузилишини унинг моҳиятини адолатли фуқаролик жамияти ва демократик ҳуқуқий давлат қуришда тутган ўрни ва вазифасини аниқлаган ҳолда кўриб чиқиш керак. Жамият ҳуқуқий маданияти қуйидагилардан ташкил топган: **биринчидан**, юридик нормалар тизими бўлмиш - ҳуқуқдан; **иккинчидан**, ҳуқуқий муносабатлар, яъни қонун билан тартибга солинган ижтимоий муносабатлар тизимидан; **учинчидан**, ҳуқуқий муҳофаза қилишни таъминлаш билан шуғулланувчи давлат ва жамият институтлари, яъни юридик муассасалардан; **тўртинчидан**, ҳуқуқий онг, яъни ҳуқуқий воқеликнинг инсон маънавиятига сингишини таъминловчи маърифий-тарбиявий ишлар тизимидан; **бешинчидан**, ҳуқуқий хатти-ҳаракатлардан.

Кўриниб турганидек, ҳуқуқий маданият ижтимоий онг ва ижтимоий амалиётнинг кўп қиррали ҳолати бўлиб, жамиятни

тавсифловчи барча ҳуқуқий жиҳатларни, масалаларни ўз ичига олади. Жамият ҳуқуқий маданиятини ташкил этувчи элементлар бир вақтнинг ўзида бошқа хил тузилмаларга ҳам киради. Ундан ташқари, ҳуқуқий маданият элементлари бир неча ижтимоий, маънавий тизимларнинг таркибий қисмлари, деб ҳисобланади.

Ҳуқуқий маданият тузилишини таҳлил этганда асосий эътиборни унинг табиатига қаратиш керак. Агар кишилик фаолияти шакллариининг ҳуқуқий маданиятда тутган ўрнини аниқлашга ҳаракат қилинса, авваламбор, иккита соҳани назарда тутиш керак: биринчидан, бевосита ҳуқуқий соҳадаги фаолиятни ва, иккинчидан, ҳуқуқий бўлмаган, лекин ҳуқуқ амал қиладиган соҳа билан боғлиқ бўлган фаолиятни. Биринчисини тушунишда ғоятда анъанавий бўлмаган йўналишлар намоён бўлса-да, алоҳида қийинчиликлар учрамайди. Иккинчисининг мазмунини шакллантириш бадиий шаклда бўлган ҳуқуқий ғоялар, қарашлар, баҳолар, ҳиссиётлар кабиларни акс эттирадиган асарлар билан боғлиқ. Бу фаолият бевосита ҳуқуқий маданиятга кирмайди, лекин ўз ғоявий мазмуни жиҳатидан унга сингиб кетади. Шундай қилиб, радио, телевидение, адабиёт, тасвирий санъат, кино, журналистика ўзича ҳуқуқий маданиятга кирмаса-да, лекин доимий равишда уни тўлдириб боради.

Ҳуқуқий маданиятнинг юқорида таъкидланган элементлари унинг мазмунига тўла мос келмайди. Аммо улар жамиятнинг ҳуқуқий маданияти даражасини ифодалайди. Унинг мазмуни эса, фақат ҳуқуқий онг, ҳуқуқ, қонунийлик кабиларнигина эмас, балки унинг ривожланиш даражасини, миқдори, яъни цивилизациянинг,

тараққийнинг ҳозирги босқичи нималарни берса, ҳаммасини қамраб олади.

Ҳуқуқий маданият фуқаролар ва давлатлар ўртасидаги мулкӣ, иқтисодӣ, миллий, оилавий ва бошқа муносабатларни шакллантириш ҳамда назорат қилиш билан бир қаторда одамлар ҳуқуқий онги, саводхонлиги, билимининг ўсишига олиб келади. Ҳуқуқий онг шаклланмаган жойда ҳуқуқий маданият ҳақида гап бўлиши мумкин эмас.

Ҳуқуқий онг, энг аввало, одамларнинг қонунга бўлган муносабатларини ифодаловчи қарашлари ва эътиқодларидан, уларнинг ҳуқуқ ҳақидаги тасаввурларидан, интилишлари ва туйғуларидан иборатдир. Ҳуқуқий онги, билими, маданияти ўсган халқ ва миллат ўзини-ўзи англаб, кучига ишониб, бор имкониятларидан ижобий ҳолда фойдаланиб, келажаги буюк давлатни барпо эта олади. Ҳуқуқий онг, ҳуқуқий билим барча фуқароларни нафақат бугунги куннинг муаммоларини ҳал қилишга, балки келажакни ўйлаб иш тутишга даъват этади.

Бизнингча, ҳуқуқий давлатда жамият ва шахс ҳуқуқий онгининг муҳим жиҳати, қонунга ҳурмат, унинг қадрини шахс қадриятларининг энг юқори даражасига кўтаришдан иборат. Ҳуқуққа, қонунга бўлган ҳурматни оддий қонунга итоаткорлик, деб тасаввур этиб бўлмайди, у юқори даражадаги ҳуқуқий фаолликни талаб этади.

Айнан ҳуқуқий фаоллик, яъни шахснинг ижтимоий фаол ижобий хатти-ҳаракати унинг ҳуқуқий онгининг, қонунга ҳурматининг даражасини билдирувчи муҳим кўрсаткичдир.

Қонунга ҳурмат қонундан, унинг одиллигидан қониқиш ҳиссига, шунингдек, ўз хатти-ҳаракатларини ҳуқуқ принциплари ва нормаларига ихтиёрий равишда бўйсундиришга асосланган ахлоқий-ҳуқуқий категориядир. Бошқача айтганда, шахс ҳуқуқий мажбуриятларни англаган бурч сифатида, ҳуқуқ ва мажбуриятлар бirligi тамойилининг тимсоли сифатида қабул қилади.

Ҳуқуқий онг шахс онгида, жамият ғояларида намоён бўлган ҳуқуқдир. Ҳуқуқий онг ҳуқуқ ва қонунийликка нисбатан бўлган муносабатдаги эътиқодлар, тасаввурлар, баҳолар, ҳис-туйғулар ва маънавиятнинг бошқа таркибий қисмлари тизимидир.

Ҳуқуқий онг ҳуқуқий маданиятдан келиб чиқади. Ҳуқуқий онг кишиларнинг ҳуқуққа, қонунга, одил судловга бўлган муносабатларини ифодалайдиган қарашлар йиғиндисиدير. “Ҳуқуқий онг ҳуқуқий маданиятнинг ғоят муҳим таркибий қисмларидан бири бўлиб, у энг аввало, одамларнинг қонунга муносабатларини ифодаловчи қарашлари ва эътиқодларидан, уларнинг ҳуқуқ ҳақидаги тасаввурларидан, интилишлари ва туйғуларидан иборатдир”³¹.

Ўзбекистон давлат мустақиллиги республикамизда яшаётган барча одамларнинг умумий билим ва маданий савияси, хусусан, ҳуқуқий онгини ўстириб, ривожлантириб, такомиллаштириб ҳаёт заруриятига айлантирди. Бугунги кунда ёш авлодимизни мустақилликнинг барча хусусият ҳамда имкониятлари билан чуқур ва атрофлича таништириш давлатимиз олдида турган муҳим вазифалардан биридир. Бу борада қонунга ҳурмат билан қараш,

³¹ Халилов Э. Ижтимоий турмушда ҳуқуқий онгнинг ўрни. -Т.:Ўзбекистон, 1997.-7-бет.

унга оғишмай рию қилиш барчамизнинг бурчимиздир.

Хуқуқий онги ва билими кенг бўлган инсон яхшилик билан ёмонлик, ўғрилик билан тўғрилик, ҳалоллик билан нопокликнинг фаркига боради. Хуқуқий маданият эса, уни қонунга итоаткорлик руҳида тарбиялайди, порахўрлик, товламачиликдан асрайди, бировларнинг мол-мулкига ҳиёнат қилган, жинойий гуруҳлар билан тил бириктириб, бировларни алдаб, ўлдириб, мулкига эгалик қилмоқчи бўлганларга нисбатан одамлар қалбида нафрат туйғусини уйғотади.

Хуқуқий маданиятнинг тараққиёти шахс ҳуқуқлари ва эркинликлари ҳажмининг кенгайиши, улардаги ҳимояланганлик даражасининг кўтарилишидир. Хуқуқий тараққиёт марказида шахс, унинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳамда маданиятдаги олий қадрият бўлган шахснинг, барча нарсаларнинг мезони бўлган инсоннинг мақомини мустаҳкамлашга қаратилган барча ҳуқуқий воситалар, механизмлар ва институтлар туради.

Хуқуқий тарбия ва юридик таълимга ҳуқуқий ривожланишнинг, ҳуқуқий маданиятни кўтаришнинг муҳим омиллари, ҳуқуқий тараққиётни тезлаштириши ёки секинлаштириши мумкин бўлган омиллар сифатида қараш лозим.

Хуқуқий билимлар ўз-ўзидан ҳуқуқий маданиятга айланмайди. Хуқуқий билимлар, ҳуқуқий меъёрлар кишиларнинг онги ва турмушига сингиб кетган, амалий фаолиятларида қўлланила бошлаган тақдирдагина ҳуқуқий маданиятга айланади. Қабул қилинган қонунлар, ҳужжатлар билан нафақат танишиш, чуқур ўрганиб чиқиш, балки уларга итоат этиш, амалда

фойдаланиш ҳам ҳуқуқий маданият белгиларидан биридир. Ҳуқуқий маданият эгаси бўлган киши жамият талаблари ва қоидаларига ҳурмат билан қарайди, жамиятни бошқаришда ўзининг ҳуқуқий малака ва билимларини ишга солиб, фаол қатнашади.

Демак, Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини қуриш учун конституциявий асослар мавжуд. Лекин уни тезлаштириш учун инсон ҳуқуқларини тўла амалга ошириш, сиёсий партиялар, оммавий ҳаракатлар, бошқа жамоат бирлашмаларининг жамиятни бошқаришда фаол иштирок этишларига эришиш, шунингдек, оммавий ахборот воситаларининг, оиланинг жамиятдаги ролини оширишда бутун дунёда чуқур илдиз отган демократик қадриятларни ўрганиш ҳамда улардан фойдаланиш зарур.

Ҳуқуқий онг давлат ва жамиятнинг бошқарув таъсирига энг кам учраган ҳуқуқий маданият элементидир. Тезлик билан янги қонун қабул қилиш, давлат органини тузиш мумкин, аммо инсоннинг ҳуқуқий онгини тезда ўзгартириб бўлмайди. Юксак ҳуқуқий онгни шакллантириш кўп куч ҳамда вақт талаб қилувчи қийин вазифадир. Шунинг учун ҳам “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури”да барча ҳуқуқ субъектларининг ҳуқуқий онги даражасини кўтариш бежиз бош мақсад қилиб белгиланмаган. Ҳуқуқий қадриятларни маънавий ўзлаштириш оддий инсоний маданият ва саводхонлик бўлишини тақозо этади. У шахсни тарбиялаш жараёнлари билан узвий боғлиқдир.

Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларидан ташқари, унинг жамият ва инсоният олдига бурчи ва масъулияти ҳам мавжуддир. Ҳуқуқий

онг, билим, маданиятга эга бўлган инсонгина ўзи яшаб турган жамиятнинг қонун-қоидалари, талаблари, ҳуқуқий меъёрларига амал қилади.

Одатда, ҳуқуқ, қонун, бурч, виждон ҳақида гап кетганида қонунбузарлик ёки қонун олдида жавобгарлик назарда тутилади. Бурч дегани, аввало, Конституцияни ўқиб – ўрганишдан бошланади. Бош қонуннинг маъно-мазмунини англамайдиган фуқаро жамиятда ўз ҳаққини билмайдиган, ҳуқуқий онгсиз томошабинга айланиб қолиши турган гап. “Минг афсуски, бу сир эмас, - дейди Президенти И.А.Каримов, - кўпчилигимиз Конституциянинг маъно – мазмунини яхши билмаймиз, уни синчиклаб ўрганмаймиз. Ваҳоланки, агар Конституциямизнинг моҳиятига кириб борсак, мағзини чақсак, бугун олдимизда турган кўпгина саволларга, муҳим муаммоларни ечишда жавоб топишимиз мумкин”³².

Бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида жамиятда муаммоларнинг пайдо бўлиши ҳам табиийдир. Пайдо бўлаётган қийинчиликларни енгиш учун ҳар бир кишидан сабр-тоқат билан биргаликда янги муҳит ва вазиятни тўғри тушуниш, собиқ тизимга хос бўлган қарашлардан қутулиш талаб қилинади. Ўтиш жараёнини бошдан кечираётган ҳар бир давлатда қонунни билмайдиган ёки умуман тўғри тушунмайдиган кишилар ҳам учраб туради.

³² Каримов И.А. Ўзбекистон Конституциясининг 8 йиллигига бағишланган таътанали маросимда сўзлаган нутқи/Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз.9-жилд.-Т.:Ўзбекистон, 2001.-134-135-бет.

Аҳоли, айниқса, ёшлар ҳуқуқий онгининг даражасини кўтариш учун оила, мактабгача тарбия муассасалари, мактаблар, ўқув юртлари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ҳамда бошқа давлат ва жамоат институтларининг ҳамкорликдаги ҳаракатлари зарур. Сўнгги вақтларда юксак ҳуқуқий онгининг ўсиши фақат шахс дунёқарашига комплекс ва мақсадга мувофиқ таъсир этишнинг натижаси бўлиши тушуниб етилди.

Бугун бу борада катта ишлар қилинмоқда. Тошкент шаҳар маҳаллаларида вояга етмаганлар ва ёшлар томонидан содир этилган ҳуқуқбузарлик ва жиноятлар доимий равишда таҳлил қилиниб борилади. Ички ишлар идоралари профилактик рўйхатида турган вояга етмаганлар сони кўп бўлган маҳаллалар аниқланиб, педагог-тарбиячилар билан ҳуқуқбузарлик ва жиноятларнинг келиб чиқиш сабабларини ўрганиш, содир этилган жиноятлар оқибатлари тўғрисида учрашувлар, зарур бўлганда жамоатчиликни жалб этган ҳолда ота-оналарга фарзандларининг тарбияси бўйича амалий-услубий ёрдам кўрсатиш, маҳалла йиғинларида муҳокама қилиш каби профилактик суҳбатлар ўтказилади.

Бундай ишларни амалга оширишда кўплаб ижтимоий ҳаракатлар бошқа давлат ва нодавлат ташкилотларининг иштироки, ҳомийлиги катта аҳамиятга эгадир. Масалан, “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракатининг Тошкент шаҳар бўлими Кенгаши томонидан ўсмир шахсни коррекция қилиш, уни она-Ватанга садокатли бўлишга чорлаш, қардош халқларга ҳурмат руҳида тарбиялаш, саломатлигини мустаҳкамлаш, ўсмирнинг жисмоний тарбиясини яхшилаш, Ўзбекистон Қуролли Кучлари сафига

тайёрлаш, унда фуқаролик бурчи хиссини ривожлантириш мақсадида ички ишлар бўлимида рўйхатда турувчи вояга етмаган, тарбияси оғир ёшлар учун “Барс-7351” ҳарбий қисмида ҳарбий-спорт оромгоҳи ташкил этдилар. Ички ишлар бошқармаларида рўйхатда турувчи 80 нафар вояга етмаганлар ушбу оромгоҳда бўлиб қайтдилар.

Вояга етмаган ёшлар орасида тарбиявий ишларни кучайтириш, жамиятда ўз ўрнини топишга ёрдам кўрсатиш, уларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил этиш, хавфсизлигини таъминлаш, меҳнатга ўргатиш, соғлом турмуш талаблари асосида тарбиялаш мақсадида бир қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Жиноят ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш мақсадида ҳуқуқ-тартибот идоралари, ҳуқуқшунослар, таниқли спортчилар, санъаткорлар, “Кундала” тиббиёт маркази, психолог, тиббиёт ходимлари, таниқли олимлар, мутахассислар иштирокида (ҳуқуқий, маънавий-маърифий, гиёҳвандлик, ОИТВ/ОИТС, ичкиликбозлик, тамаки маҳсулотларини чекиш каби иллатларнинг олдини олишга, экстремизмга қарши қаратилган) тарбиявий акциялар, диний идоралар ва имом-хатиблар билан ҳамкорликда ёшлар орасида қонунбузарлик, бузгунчилик, гиёҳвандлик, диний экстремизм ғояларига қарши кизиқарли учрашувлар, давра суҳбатларини ташкиллаштиришмоқда. Юқорида келтирилган ишларнинг асосий мақсади ёшларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини ўстириш, қонунбузарлик ҳолатларининг олдини олишдан иборатдир.

Ҳуқуқий маданияти, билими, саводхонлиги ўсган

жамиятдагина қонунбузарликларга қарши кураш олиб бориш анча енгиллашади. Шундай экан, Конституцияни чуқур ва ҳар томонлама ўрганишимиз, унинг маъносига етиб бориб, амалий ҳаётимизнинг доимий қўлланмасига айлантиришимиз даркор.

Бозор муносабатларига ўтиш шароитида ҳуқуқий билимларга эга бўлган миллий кадрларга эҳтиёж ҳам кун сайин ўсиб бормоқда. Ёшлар орасида ҳуқуқий саводхонликни ошириш мақсадида мактаб, коллеж, лицей, олий ўқув юртлиридаги ҳуқуқий билимлар стандартлари, ўқув режа, дастур, дарслик ва ўқув қўлланмаларга ўзгариш ҳамда янгилик киритиш, уларни замонамизга мувофиқлаштириш ҳаракатлари амалга оширилмоқда. Масалан, ҳозирги кунда барча олий ўқув юртлирида “Ҳуқуқшунослик”, “Ўзбекистон Республикаси Конституциясини ўрганиш” курслари ўқитилмоқда.

Ҳар бир давлат ўзига муносиб бўлган шахсни юзага келтиради ва тарбиялайди. Ҳар бир инсон эса, ўз навбатида, жамиятда содир бўлаётган бурилиш ва ўзгаришларга бефарқ қарамайди. Ўз фаолияти билан ижтимоий муҳитни ўзгартиради, меҳнати, амалиёти билан халқ турмушини яхшилашга, фаровонлигини оширишга, ижтимоий адолат меъёрларини қарор топтиришга интилади. Демак, ҳуқуқ, шахс имкониятидаги хатти-ҳаракатлар-эркинлигининг меъеридир. Шахс ушбу имкониятларни, шунингдек, ҳуқуқ нормаларининг тартибларини турли усуллар билан амалга оширади, жумладан, буларга ҳуқуққа риоя этиш, уни бажариш, тадқиқ этиш ёхуд қўллаш киради.

Қонуний хатти-ҳаракатларнинг икки тури мавжуд: 1) ҳуқук нормалари ва қонунларини бузмасликка, уларга риоя этишда, қонунга хилоф хатти-ҳаракатларни қилмасликда намоён бўладиган пассив ижобий хатти-ҳаракат; 2) ташаббускорона, фаол ҳуқуқий хатти-ҳаракатларда, ҳуқуқни ҳимоя қилиш ва таъминлашга қаратилган ихтиёрий фаолиятда ифодаланадиган ҳуқуқий фаоллик.

Умуман олганда, хатти-ҳаракатларнинг мазкур турлари жамият учун фойдалидир. Аммо ҳуқуқий давлатни шакллантириш шароитда қонуний хатти-ҳаракатлар, яъни иккинчи турининг аҳамияти жуда муҳим. Хўш, ёшларнинг ижтимоий-ҳуқуқий фаоллигини оширишга, қонуний хатти-ҳаракатлар фуқаролар учун андозага айланишига қандай қилиб эришиш мумкин?

Бунинг учун, энг аввало, давлатнинг барча институтлари ҳуқуқий тарбия соҳасида самарали фаолият олиб боришлари зурур. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятининг самарадорлигига эришишда ҳуқуқбузарлик учун жазонинг муқаррарлиги тамойилининг таъминлаши улкан аҳамиятга эга. Шунингдек, қонун бузилишларининг олдини олишга қаратилган профилактик ишларни амалга ошириш ҳам муҳимдир.

Мустақилликни мустаҳкамлаш, демократик давлат фуқаролик жамиятини куришда ҳар бир инсондан ўз бурчини тўла ҳис қилиш ва адо этиш талаб қилинади. Инсон ўз амалий фаолиятининг жамият тараққиёти ва давлат келажаги учун қанчалик кераклигини ҳис қилса, тўлқинланиб, бор куч ва қобилиятини ишга солиб меҳнат қилади. Инсоннинг бунёдкорлик фаолиятини ошириш, ҳуқуқий маданиятини, тафаккурлаш қобилиятини тарбиялаш ва

такомиллаштириш ҳозирги куннинг муҳим вазифаларидан биридир. Бу вазифани адо қилишда мамлакатимизда яратилган барча шароит, имконият ва қулайликларидан оқилона фойдаланиш лозим.

Ёшларимиз ўз зиммаларига юклатилаётган масъулиятни чуқур англаган ҳолда бор куч ва идрокларини пухта билим олишга ҳамда олган билимларини ватанимизнинг буюк келажаги ва равнақи йўлида сарфлашга ҳаракат қилишлари керак.

Юқоридаги айтилган фикрларга асосланиб, шундай хулосага келиш мумкин:

- биринчидан, инсон ҳуқуқий жиҳатдан қанча билимли, юксак ҳуқуқий маданиятли ва маънавиятли бўлса, маърифий, мафкуравий жиҳатдан шунчалик мукаммал шаклланган бўлади;

- иккинчидан, ҳуқуқнинг моҳияти, аҳамияти ва талаблари қонунларга бўлган ҳурматни тарбиялаш, уларга бўйсуниб маданиятини шакллантириш зарурлиги ҳақидаги миллий истиқлол мафкураси ғоялари ва талабларини омма онига сингдириш ҳамда бу масалада қандай ижобий натижаларга эришиш мумкинлиги қонун ижодкорларининг ҳаётида, ўз ишларида нақадар ҳалол, одил, ҳаққоний бўлишларига бевосита боғлиқдир;

- учинчидан, ҳуқуқий билим ва маданият ҳар бир инсонга, фукарога ўз ҳақ-ҳуқуқларини билиш ва ҳимоя қилишга кўмаклашади. Ҳуқуқий билим ва маданиятга эга бўлиш, уларга ҳаётда қатъий амал қилиш, қонун устуворлигини дилдан, қалбдан ҳис қилиб, фаолият кўрсатиш кишига жуда катта таълим-тарбия беради, ҳаётда унинг беҳатар, тинч-омон яшаши ва фаолият

кўрсатишига кўмаклашади. Ҳуқуқий билим ва маданият халқ ва миллат етуқлигининг муҳим кўрсаткичидир;

- **тўртинчидан**, ҳуқуқий билими ва маданияти ўсган халқ, миллат ўзини-ўзи англаб етади, кучи ва имкониятларига холисона баҳо беради, маҳаллийчилик, гуруҳбозлик, уруғ-аймоқчилик, таниш-билишчиликка асосланиб иш тутиш энг катта ижтимоий офат ва фожеаларнинг сабаби эканлигини чуқурроқ идрок этади;

- **бешинчидан**, ижтимоий онгнинг таркибий қисми бўлган ҳуқуқий онг жамият тараққиётига, ижтимоий турмуш ривожланишига акс таъсир кўрсатади. Ҳуқуқий ғоялар, билим ва тасаввурлар, ҳуқуқий назариялар ижтимоий ҳаётнинг барча томонларига кириб бориб, фуқароларнинг онгидан ўрин олиб, одамлар хулқ-атвориغا, амалий фаолиятига мафкуравий ва психологик таъсир этади. Ҳуқуқий онг одамларни маълум тарзда ўзларини идора қилишга, жамият қабул қилган қонун ва қоидалар доирасида фаолият кўрсатишга ундайди;

- **олтинчидан**, ёшларнинг ҳуқуқий онги ва билимининг ривожланганлик даражаси уларнинг ижтимоий-ҳуқуқий фаоллигига бевосита боғлиқдир. Жамият аъзоларининг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий-маънавий соҳаларда, ўз-ўзини бошқариш органларида фаол иштирок этишлари ҳуқуқий онг ва маданият даражасининг ўсиб боришига олиб келади.

ЁШ АВЛОД МАЪНАВИЯТИНИ ТАРБИЯЛАШДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ

Мустақиллик туфайли маданий-маънавий ҳаётимизда уйғониш юз берди, халқимиз эзгу-ниятлари рўёбга чиқа бошлади, авлод-аждоғларимиз босиб ўтган тарихий тараққиёт йўлини, фаолиятини чуқур ўрганишга муваффақ бўлди. Миллий, маънавий қадриятларимизга эътибор ва қизиқиш кучайди. Муқанна, Темур Малик, Мангуберди сингари миллий қаҳрамонларимиз ҳаёти билан танишиш имкониятига эга бўлди.

Шак-шубҳасиз, биз яшаб турган давр келажак тарихимиз учун муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун ҳам, истиқболимизга катта қизиқиш билан қараб, миллатимиз тақдирини ўйлаб, тарих олдидаги масъулиятимизни чуқур ҳис қилиб, ўтмишимизга диққат ва эътибор билан назар ташлаб, маънавий-маданий меросимизни, асрлар мобайнида яратилган ва наслдан-наслга ўтган ажойиб маънавий қадриятларимизни қайтадан тиклашимиз лозим.

Халқимиз маданий-маънавий бойликлари, миллий қадриятларини тиклаш ва ривожлантириш ҳозирги авлоднинг вазифасидир. Гап ўтмиш маданий-маънавий бойликларига эга бўлишдагина эмас, балки уни чуқур эгаллаб, янги юксак босқичга кўтара билишдадир.

Миллий, маънавий қадриятларимизни ўрганишда ва ривожлантиришда халқимизнинг кўп асрлик анъаналари, маданияти, урф-одатлари, байрамлари, бой қадимий мероси ўзининг алоҳида ўрни ва аҳамиятига эга. Халқимизнинг асрлардан

асрларга мерос бўлиб келаётган миллий қадриятлари узок тарихий жараёнда шаклланган. Уларнинг ўтмиши уч минг йилдан ортиқ даврни ўзида мужассамлаштирган Марказий Осиё цивилизациясини яратди. Бизнинг миллий, маънавий қадриятларимиз ана шу цивилизацияга хос жиҳатлар: туғилган макон ва она юртга эҳтиром, авлодлар хотирасига садоқат, катталарга ҳурмат, муомалада мулозамат, ҳаё, андиша кабиларнинг устуворлиги билан ҳам тавсифланади.

Ўтмишга, маданий меросга ҳурмат, бу, энг аввало, унинг яратувчиси, ривожлантирувчиси бўлган - халқ оммасига кўрсатилган иззат-икром, меҳр-оқибатдир. Ўзининг ўтмиш тарихига, маданиятига, тарихий меросига, миллий анъаналарига катта эътибор ва ҳурмат билан қарайдиган халқнинг истиқболи порлоқ бўлади. Ўтмишимизни қанчалик яхши билсак ва эъзозласак, ҳозирги даврни, мустақиллигимиз истиқболи ва аҳамиятини шунчалик чуқур ва мукамал тушунамиз.

Қадриятлар сермазмун ва кўп қиррали тушунча бўлиб, ўз ичига табиий, ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, моддий, маънавий, диний, ахлоқий, бадий-эстетик ва ҳ.к. кабиларни олади. Ҳар қандай қадрият инсон фаолиятининг маҳсули, унинг атроф - муҳитга нисбатан бўлган муносабатининг ифодасидир³³. Қадрият жамият ижтимоий ва маънавий тараққиётининг зарурий маҳсулидир. Ҳар бир қадрият муайян бир давр шароит ва эҳтиёжининг маҳсули бўлиши билан бирга, унинг кўзгуси ҳамдир.

³³ Қаранг: Назаров Қ. Қадриятлар тизимининг барқарорлиги ва ўзгаришлари.- Т.:Шарқ,1992; Маънавий қадриятлар ва уларнинг тарбиявий аҳамияти.-Т.:Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2003 ва бошқ.

Қадриятлар ижтимоий хусусиятга эга бўлиб, кишиларнинг амалий фаолияти жараёнида пайдо бўладилар ва ривожланидилар. Инсон йўқ жойда бирон нарсанинг кадр-қиммати бўлмайди. Қадриятлар инсоннинг турли соҳадаги, аввало, ишлаб чиқариш, меҳнат соҳасидаги фаолияти учун зарур бўлган ва фойда келтирадиган нарсалар, ҳодисалар ва маънавий жараёнлар мажмуи билан боғлиқ равишда юзага келади³⁴.

Маънавий қадриятлар, шу жумладан, юксак маънавият, одоб-ахлоқ, имон, эътиқод, инсофу диёнат, яхши хулқ-атвор инсонда ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Маънавиятнинг ўзи эса, инсонга хос хусусият бўлиб, у жамият ҳаёти, тарбия, меҳнат, ҳаёт тажрибаси жараёнида шаклланиб, сайқал топиб, руҳий моҳиятга айланади. Ёшларга бериладиган тарбия, ахлоқ, юксак маънавият ҳақидаги тушунчалар қанчалик эртароқ бошланса ва тарбияланса, унинг самараси шунчалик кучли бўлади.

Мустақилликка эришганимиздан кейин ёшлар тарбиясининг мазмун ва моҳиятида, усуллари ва шаклларида ўзгаришлар рўй бера бошлади. Таълим-тарбияда миллий қадриятларни шакллантириш ва ривожлантириш асосий ўрин тутадиган бўлди. Тарихимиз, маданиятимиз, миллий урф-одатларимизга эътибор кучайди. Ёшларда миллий гурурни шакллантириш ва мустаҳкамлашга алоҳида аҳамият берилётганлиги фикрларимиз исботидир. Барпо этилаётган янги муҳитда ёшларда маънавий эҳтиёжларнинг ортиб бораётганлигини ҳам сезиш мумкин.

³⁴ Қаранг: Туленов Ж. Қадриятлар фалсафаси.-Т.:Ўзбекистон, 1998.

Маънавий эҳтиёжларнинг шаклланиши, уларни қондириш моддий эҳтиёжларга нисбатан анча қийин ва мураккаб кечади. “Олдин одамларга моддий бойлик бериш, сўнгра маънавият тўғрисида ўйлаш керак, дейдиганлар ҳақ бўлмасалар керак, - деб кўрсатади И.А.Каримов,- маънавият – инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди”³⁵.

Маънавий эҳтиёжлар ҳар бир шахсда унинг рухияти, дунёқараши, ахлоқий фазилатларига боғлиқ ҳолда турли даражада ва турли сифат кўрсаткичларига эга бўлади. Маънавий эҳтиёжлар ақлий, ахлоқий, ахлоқий, илмий, сиёсий, диний, фалсафий эҳтиёжларнинг мажмуасидан иборатдир. Бу жараён айрим инсонларда сезгилар, тасаввурлар, идроклар, туйғулар орқали шаклланади, бошқаларда эса тафаккур ҳодисалари билан боғлиқ ҳолда кечади.

Инсоннинг маънавий эҳтиёжлари илк бор табиий, қонуний ҳодиса сифатида рўй берганлиги учун бу эҳтиёжлар турли давр, турли шароит ва турли хил муносабатлардан қатъи назар, ҳақиқий инсонийлик тушунчасининг таркибий қисмини ташкил этади.

Ҳозирги кунда Ўзбекистоннинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий ва маданий соҳаларида рўй бераётган ислоҳот ва ўзгаришлар эса айнан инсон ҳаётини яхшилашга, фаровонлигини таъминлашга, унинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган. Ёшлар маънавий эҳтиёжлари ижтимоий

³⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон ўз истиклол ва тараққиёт йўли//Ўзбекистон: миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура.-1-жилд.-Т.:Ўзбекистон,1996.- 81-бет.

мазмуни жиҳатдан миллий маданиятга, қадриятларга, урф-одат ва анъаналарга асосланиб шаклланиб бормоқда.

Барча давлатларда, жамики ижтимоий тузумларда инсон энг олий қадрият, деб ҳисобланади. Дарҳақиқат, тарих ҳам, тарихий тараққиёт ҳам инсон фаолиятидан бошқа нарса эмас. Ислоҳ таълимотида инсоннинг таълим-тарбияси, одоб-ахлоқи ҳақида жуда кўп қимматли маслаҳатлар, фикр-мулоҳазалар мавжуд. Муқаддас Куръони Карим ва Хадиси шариф инсоннинг маънавий камолоти учун беқиёс манба эканлиги ҳаммамизга маълум. Шарк мутафаккирлари, олиму уламолари томонидан асрлар да-вомида одоб-ахлоққа оид минглаб китоблар, ҳикматлар яратилган.

Инсон камолотида тарбиянинг аҳамияти беқиёс. Абдулло Авлоний бу ҳақда: "...Тарбия бизлар учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир",- деб ёзган эди.

Инсонни улуғлаш, ундаги юксак фазилатларни куйлаш, руҳий, маънавий поклиги ҳақида қайғуриш ҳар бир тарихий босқичга хос бўлган интилишдир. Жамият тараққиётида турли ўзгаришлар рўй бериб туради. Одамларнинг дунёкараши, фикри, тафаккури, диний ғоялари ўзгариб, янгиланиб туради. Лекин ҳамма вақтда ҳам инсон моҳиятини англаш, унинг одоби ва ахлоқи, имони ва эътиқоди, қобилияти ва истеъдодини чуқур ўрганиш масаласи эскирмайди.

Инсоннинг ички гўзаллиги, кадр-қиммати қадимданок Шарк файласуф ва олимларини қизиқтириб келган. Уни "қоинотнинг гултожи", "бутун мавжудоднинг сардори, дуру гавҳари", "тенги йўқ", деб аташга асосий сабаб ҳам ана шунда. Машҳур алломалар

Ал-Хоразмий, Ал-Фарғоний, Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино, Хожа Аҳмад Яссавий, Хожа Баҳовуддин Нақшбанд, Имом Бухорий, Имом ат-Термизий, Мирзо Улуғбек, Амир Темур, Алишер Навоий, Бобур Мирзолар инсон каби буюк зотнинг қобилияти ва имконияти, ақл-заковати ва тафаккури ҳақида бебаҳо фикрларини ўзларининг асарларида баён қилишган.

Дарҳақиқат, инсон дунёда энг мураккаб, олий мавжудотдир. Шунинг учун ҳам, унинг кадр-қимматини эъзозлаш, турмушини яхшилаш, фаровонлигини ошириш, соғлигини сақлаш, маданият, билим ва савиясини ўстириш, ҳаётини ҳар томонлама ҳимоя қилиш давлатимиз сиёсатининг марказида турибди.

Мамлакатимизда олий қадрият – Инсонни, унинг миллати, жинси, ирқидан қатъи назар ҳимоя қилиш, унинг ҳолига ғамхўрлик қилиб қайғуриш, турмушини яхшилаш, қобилиятини намойиш этиш учун муносиб шарт-шароитларни яратиш борасида катта ишлар қилинмоқда.

Шу билан бирга, жойлардаги маънавий-руҳий муҳитни янада соғломлаштириш, миллий қадриятларимизга асосланган ибратли анъаналаримизни ва ислом динининг инсонпарварлик моҳиятини ўрганиш, юртдошларимиз қалбида эзгу туйғуларни уйғотиш, фарзандларимизда ноёб инсоний фазилатларни камол топтириш, бағрикенглик, ўзаро меҳр-оқибатли бўлиш каби ибратли хусусиятларни миллатимиз ҳаёт тарзининг узвий ва ажралмас бир қисмига айлантириш; одамларимизнинг онги, тафаккури, маънавий дунёси замонга мос равишда ўзгариб бораётганлигини ҳисобга олган ҳолда миллий уйғониши, миллий ғоянинг жамиятимиз

ҳаётига чуқурроқ кириб боришини таъминлашга қаратилган долзарб вазифаларни амалга ошириш катта аҳамиятга эга ³⁶.

Жамият тараққиёти ҳар томонлама етук инсонни тарбиялаш учун нафақат зарур бўлган шарт-шароитларни яратиш, балки маънавий-маърифий етуклик, ахлоқийликни ҳар бир кишида тарбиялашга кўп жиҳатдан боғлиқ.

Ватанга, ота-онага содиқлик ва фидойилик ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Булар заминда ёшларга оилада, таълим масканларида, маҳаллаларда бериладиган таълим-тарбия ётади. Оилада сингдирилган тарбия, Ватанга муҳаббат, меҳр-оқибат, ўзаро ҳурмат каби юксак инсоний фазилатларни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади. Президентимиз И.А.Каримов бу ҳақда қуйидаги фикрни билдирганлар: “Оила турмуш ва виждон қонунлари асосида қурилади, ўзининг кўп асрлик мустаҳкам ва маънавий гаянчларига эга бўлади, оилада демократик негизларга асос солинади, одамларнинг талаб-эҳтиёжлари ва қадриятлари шаклланади...Бу эса энг олий даражада маънавий қадрият, инсон қалбининг гавҳаридир” ³⁷.

Оила кишилар ҳаётининг энг муҳим қисми, жамиятнинг кичик ҳужайраси, ижтимоий-маданий асосдир. Оила - кишиларнинг табиий-биологик, ҳуқуқий, маънавий муносабатларига асосланган бирлик. Оила ўзида миллий удум ва расм-русумларни мужассамлаштиради, миллий анъаналарни сақлаш, ўрганиш ва

³⁶ Қаранг: “Меҳр ва муруват йили” дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бўйича Республика комиссиясини тузиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармойиши// Халқ сўзи.-2003.-13 декабрь.

³⁷ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли//Ўзбекистон: миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд.- Т.:Ўзбекистон,1992.-49- бет.

наследан-наслга ўтказиш каби муҳим вазифани ҳам бажаради. Инсоннинг мустақиллиги, дунёқараши, хулқ-атвори, одоби, ахлоқи, турли миллат вакилларига бўлган муносабати ва ҳурмати, маданий-маънавий қадриятларга бўлган қизиқиши ва муҳтожлиги, буларнинг ҳаммаси оилада шаклланади.

“Юртимиздаги ҳар бир инсон учун, - дейди юртбошимиз И.А.Каримов, - Ватан тушунчаси аввало оиладан бошланади...Оиланинг жамиятдаги ўрни, тарбиявий – ахлоқий аҳамияти, қадр – қимматини англаб етмасдан, оилага миллат манфаат нуқтаи назаридан ёндашмасдан туриб, халқчил мафкура ярата олмаймиз”³⁸.

Ўзбек оилаларида меҳнатсеварлик, катталарга ҳурмат, меҳроқибат, имонлик ва руҳий поклик, оилани қуриш ва мустаҳкамлаш, илмга интилиш каби ҳақиқий инсоний фазилатлар ҳар бир одамга она сути билан сингдирилади.

Бугунги кунда мамлакатимизда оилавий муносабатларнинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамланишга, оила манфаатларини, оналик ва болалик ҳуқуқини қонуний жиҳатдан янада муҳофаза қилишга, оила соғлигини сақлаш ва унинг иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Қадимги Шарқ маърифат ва маънавияти ривожда аёллар беқиёс ўрин эгаллашган. Узоқ тарихимизда ўзбек аёллари орасидан Бибиҳоним, Гулбаданбегим, Зебунисо, Нодира, Увайсий, Анбар

³⁸ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси-халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир //Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз.8-жилд.-Т.:Ўзбекистон, 2000.-502-503-бетлар.

отин каби аёлларимиз етишиб чиққан. Уларнинг ҳар бири ўзларининг юксак камолоти, салоҳияти истеъдоди ва ёрқин инсоний фазилатлари билан халқимиз обрў-эътиборини юксалтирди.

Бугунги кунда Зулфия, Сорахон Эшонтўраева, Тамарахоним, Мукаррама Турғунбоева, Фозила Сулаймонова каби машҳур аёлларимизни фахр ва гурур билан тилга оламиз.

Мамлакатимизда хотин-қизларнинг оиладаги, давлат ва жамият қурилишидаги мавқеини кучайтириш, уларнинг ҳуқуқий, ижтимоий, иқтисодий ва маънавий манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш давлат дастури тадбирлари ишлаб чиқилди.

Дастурни амалга оширишдан маъно-мақсад қатор мезонлар мажмуи, аввало, одамлар онг-шуури, жамият ҳаётида юксак маънавий, ахлоқий қадриятларнинг мустаҳкамланиши билан белгиланади. Зеро, жамиятимиз тараққиёти фақатгина иқтисодий, ижтимоий фаровонлиги билангина эмас, халқимизнинг маънавий баркамоллиги, демократик ва инсонпарварлик тамойилларининг кишилар онгида нечоғлик чуқур илдиз отгани билан ҳам баҳоланади.

Ахлоқ маънавиятнинг негизини ташкил қилади. Фақат етук ахлоқкина кишиларда ҳаётнинг мазмуни ва мақсади тўғрисидаги ҳақ тушунчаларни ҳосил қилади. Ахлоқ - инсон ҳаётида ўз-ўзини идора қилиш меъёрларини, бошқалар билан муносабатда бўлиш маданиятини, ҳалол ишлаб тўғри турмуш кечириш мезонларини белгилайди. Айнан шу туфайли, таълим-тарбиянинг асосий

мақсади ҳар бир шахсда юксак ахлоқий фазилатларни шакллантиришдан иборат.

Жамият маънавиятини шакллантириш ва ривожлантиришда, ахлоқий қадриятларни тиклашда тарбия, таълим соҳаларининг аҳамияти бениҳоя каттадир. Одоб-ахлоқ, таълим-тарбия соҳасидаги қадриятларимиз бизлар учун фақат миллий меросгина эмас, балки инсоният маънавий ҳаёти давомида катта ўрин олиши мумкин бўлган маънавий бойлик ҳамдир. Ана шу миллий, ахлоқий қадриятларимизни тиклаш, улардан тўла баҳраманд бўлиш, ёш авлодни улар билан таништириш - мустақиллигимизни мустаҳкамлашда, одамларда инсонпарварлик, ватанпарварлик сингари фазилатларни қарор топтиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

“Қадимги аждодларимиз,- деб таъкидлайди И.А.Каримов, - комил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий талаблар мажмуасини, замонавий тилда айтсак, Шарқона ахлоқ Кодексини ишлаб чиққанлар. Киши қалбида ҳаромдан ҳазар, нопокликка, адолатсизликка нисбатан муросасиз исён бўлиши керак. Шундай одамгина нафсини сақлайди, бировнинг ҳаққига хиёнат қилмайди, садоқатли бўлади. Ватани, халқи учун жонини фидо этишдан ҳам ўзини аямайди. Бунинг акси ўлароқ, ёлғончи, ваъдабоз кишида ватанпарварлик туйғуси бўлмайди”³⁹.

Ахлоқий қадриятлар кишиларнинг бир-бирларига, ўзлари мансуб жамоага, Ватанга нисбатан тарихан таркиб топган

³⁹ Каримов И. А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари//Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир.3-жилд. -Т.Ўзбекистон, 1996. -39-бет.

муносабатларини ифодалайди. Ахлоқ, муайян хулқ-атвор, одоб, хатти-ҳаракат, қоида ва тамойиллар мажмуасидан ташкил топади. Одоб, норма ва тамойиллар кишиларнинг ўзаро муносабатларида мавжуд бўлади. Айнан шу муносабатлар натижасида яхшилик ва ёмонлик, бурч, виждон, ор-номус, адолат, бахт каби тушунчалар ҳосил бўлади. Инсоннинг оила, жамият, халқ, миллат манфаатларини англаб қилаётган ҳар қандай хатти-ҳаракати яхшилик категорияси нуктаи назаридан баҳоланади.

Барча ахлоқий меъёрлар – юриш-туриш қоидалари сингари, жамики инсоний қадриятлар ва жамият тараққиёти талаблари асосида юзага келиб, янги мазмун, янги шакл касб этиб, бойиб ва такомиллашиб боради.

Ахлоқий қадрият ва фазилатлар, уларни шакллантиришнинг миллий жиҳатлари ҳар доим сақланиб қолади ва жамият тараққиёти учун муҳим аҳамиятга мойил бўлади. Халқимиз миллий маънавияти ўзига хос эркак ва аёлларнинг шарқона ахлоқий фазилатлари, ота-она ва фарзандлар, кўни-қўшнилари, маҳалла-куй алоқалари, ҳалоллик, имон ва виждон билан боғлиқ маънавияти ҳозирги кунда жамиятимиз тараққиётининг муҳим омили сифатида хизмат қилади.

Жамиятимиз ҳар бир инсонни эъозлаб, унинг турмушини яхшилаш, билимини ва маданий савиясини ўстириш, қобилиятини ҳар томонлама ривожлантириш учун ҳамма имкониятларини ишга солади. Мустақиллигимизнинг пойдеворини мустаҳкамлашда жамият аъзолари маданий-маънавий, ахлоқий камолоти суръатларини тезлаштириш, таълим-тарбия ишларини оқилона

Йўлга қўйиш, маърифий тадбирларни мунтазам амалга ошириш бениҳоя катта аҳамиятга эга. Агар инсон тўғри тарбия топмаса, унинг фаолияти жамият учун зарарли бўлади. Жамият ҳаётидаги барча муаммолар маънавий жиҳатдан баркамол бўлган кишиларнинг фидокорона, ҳалол меҳнати асосида рўёбга чиқади. “Маънавият тарбиянинг энг таъсирчан қуроли экан, ундан оқилона фойдаланиш, болаларимизни ватанпарварлик, ростгўйлик, ҳақсеварликка ўргатиш керак бўлади. Аслини олганда ахлоқ - маънавиятнинг ўзаги. Инсон ахлоқи тушунчаси салом-алик, ҳушмуомаладангина иборат эмас. Ахлоқ - бу аввало инсоф ва адолат туйғуси, имон, ҳалоллик дегани”⁴⁰.

Давлатимиз келажаги, равнақи ёш авлод тарбияси ва таълимига боғлиқ. Ёшлар Ватанимиз, мамлакатимизнинг келажагидир. Биз Ўзбекистон тақдирини уларга ишониб топширамыз. Бунинг учун ёшлар зиммаларига юкланаётган мураккаб вазифанинг бутун моҳиятини чуқур англашлари, хис қилишлари, унга муносиб бўлиш учун ҳозирданок тайёргарлик кўришлари лозим. Ҳозирги вақтда жамиятимиз олдида турган муҳим вазифалардан бири - ёшларда ватанпарварлик туйғусини шакллантириш умумтаълим мактабларида олиб борилаётган таълим-тарбия ишлари тизимининг асосий мақсадига айлантириш.

Ёшларда ўз Ватани билан фахрланиш туйғуси ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Ватанга бўлган меҳр-муҳаббат одамнинг қалбига она сути билан бирга киради. Инсонда юртга, Ватанга муҳаббат, келажакка ишонч туйғуларини шакллантириш ва ривожлантириш

⁴⁰ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари//Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир.3-жилд.-Т.Ўзбекистон,1996.-39-бст.

муҳим аҳамиятга эга. “Ватанга муҳаббат ҳисси, - дейди Президент И. Каримов, - одамнинг қалбида табиий равишда туғилади. Яъни инсон ўзлигини англагани, насл-насабини билгани сари юрагида Ватанга муҳаббат туйғуси илдиз отиб, юксала боради. Бу илдиз қанча чуқур бўлса, туғилиб ўсган юртга муҳаббат ҳам шу қадар чексиз бўлади”⁴¹.

Ёшларда миллий қадриятларимиз, урф-одатларимиз, миллий одоб-ахлоқимиз, миллий маданиятимизга содиқлик каби инсоний фазилатларни ҳосил қилмасдан туриб ватанпарварлик туйғусини ҳам шакллантириб бўлмайди.

Аммо ватанпарварлик Ватанга меҳр қўйиш, у билан гурурланиш туйғуларини ўзида шакллантириш билангина чекланмайди. Ҳақиқий ватанпарвар инсон жаҳон маданияти, илм-фани, замонавий техника ва технология, тарихий сабоқ ва тажрибаларидан, иқтисодий имкониятларидан ижодий фойдаланиб, Ватанининг равнақиға ўз ҳиссасини қўшмоғи керак. Бундай фазилат ва туйғуларни фақат ёшларда эмас, балки мамлакатимизнинг ҳар бир фуқаросида шакллантириш керак.

Ўз Ватани, ўз халқи тарихидан, маданий мероси, миллий урф-одатлари, анъаналари, удумларидан ҳақли равишда фахрланиш ҳар бир миллатга хос хислатдир. Миллатнинг, халқнинг куч-қудрати унинг сони билан ўлчанмайди, балки сиёсий етуқлиги, миллий онгининг ўсганлиги, ўз-ўзини англаб етганлиги, миллий уюшганлиги билан белгиланади. Миллий гурури, эътиқоди кучли

⁴¹ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафқураси-халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир//Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз.8-жилд,2000.-502-бет.

бўлган миллат вакили ўзининг маънавий қиёфаси билангина эмас, балки, маданий эҳтиёжи нуқтаи назаридан бошқа миллат вакилларида ажралиб туради.

Ёшларда миллий ғурур фазилатини шакллантириш бу, халқнинг тарихи, маънавий қадриятлари, жумхуриятимизнинг имкониятлари ва истиқболини билиш ва қадрлаш, фахрлиниш, миллий манфаатларни амалга оширишга ҳаракат қилишни тарбиялаш демақдир. Миллий ғурур ўз халқининг бир минг йиллар давомида яратиб келган барча моддий ва маънавий бойликлари, тарихий мероси, урф-одатлари, анъаналари, одоб-ахлоқи, турмуш тарзи, юксак маънавияти, барча тарихий ютуқлари ва сабоқларига чексиз ҳурмат ва эътибор билан муносабатда бўлиш, авайлаб асрашдир.

Маънавияти юксак, дунёқараши кенг, тафаккури соғлом инсонлар жамиятимиз, миллатимиз, халқимиз бойлигидир. Шунинг учун ҳам, маънавиятни юксалтириш ва янада ривожлантириш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан биридир.

Бугунги кунда эркин фуқаро маънавиятини, озод шахсни шакллантириш масаласи олдимизда турган энг долзарб вазифадир. Маънавият соҳасидаги “ишларимизнинг пировард мақсади, - дейди Президент И.А. Каримов, - имон – эътиқоди бутун, иродаси бақувват, эркин фуқаро маънавиятини шакллантиришдир. Яъни мустақил дунёқарашга эга, аждодларимизнинг бебаҳо мероси ва замонавий тафаккурига таяниб яшайдиган баркамол шахс – комил

инсонни тарбиялашдан иборат”⁴².

Маънавият инсонга ўзлигини англаб олишда ёрдам беради. Ўзлигини англаган инсон, миллат, халққина кучли адолатли давлатни кура олади, ўтмиши билан фахрланиб, унга муносиб бўлишга интилади. Жамият маънавий камолотини тезлаштириш, ёшлар маънавияти ва фаоллигини ошириш мақсадида, биз ҳар бир фуқарога, айниқса, ёшларга ўз-ўзини қайси миллат вакили эканлигини чуқур англашда ёрдам беришимиз керак. Бу вазифани бажаришда таълим-тарбия тизимлари, ўқитувчи ва мураббийларнинг фаолиятлари алоҳида аҳамият касб этади. Улар ёшларга ўз-ўзини англаш халқнинг, миллатнинг узоқ тарихий тараққиёт жараёнида босиб ўтган мураккаб йўлига, авлодаждодларимизнинг маънавий-маданий, илмий, диний, фалсафий, маърифий меросига, қарашлар, тасаввурлар ва ғояларига ҳар бир кишининг ўз нисбатдошлигини, яқинлигини, бевосита боғлиқлигини чуқур ва атрофлича ҳис қилишларига кўмаклашишлари лозим.

Ёшларда ўз-ўзини, миллий ўзлигини англашни, миллатга, унинг тарихига мансублигини ҳис қилишни шакллантиришда, халқнинг ҳозирги аҳволини атрофлича билишни ҳам чуқурлаштириш лозим. Агар ёшларимиз ўзлигини англашса, онги янада ўсади ва улар халқимиз, давлатимиз тараққиётининг буюк фаоллаштирувчи кучига айланадилар.

⁴² Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз //Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз.8-жилд.-Т.: Ўзбекистон, 2000.-341-бет.

Бугунги кунда янгича миллий тафаккурнинг ўсиб бораётганлиги боис халқимизнинг ўтмиш маънавий меросига ҳамда тарихий-этник маданиятига хурмат-эҳтироми ҳамда эътиқоди табиий равишда ошиб бормоқда. Халқимизнинг ўзига хос миллий тафаккури ва тарихий анъанавий турмуш тарзи, узоқ вақтлардан буён шаклланган урф-одатлари миллат ҳаётида муҳим роль ўйнаб келган. Булар умуминсоний, умумбашарий қадриятлар билан маълум даражада боғлиқ ҳолда ҳар бир тарихий даврда ривожланиб борган.

Миллий жиҳатдан ўзини англамаган инсон ҳаётда ўзининг муносиб ўрнини топа олмайди, жамият иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий соҳалардаги рўй бераётган ўзгаришлар, ислохотлар моҳиятини тўғри тушуна олмайди. Бундай одамлар бурилиш давридаги объектив қийинчиликларга бардош бера олмай, ваҳимага тушадилар, уларда давлатга нисбатан ишончсизлик кайфиятлари пайдо бўла бошлайди. Бу эса, ўз навбатида, ижтимоий муҳитнинг беқарорлашувига олиб келади.

Орамизда бундай ёшларнинг пайдо бўлишига йўл қўймаслик учун маънавиятни юксалтириш дастур ва режаларини ишлаб чиқиш, уларга мувофиқ мунтазам равишда мактаблар, маҳалла, ўқув юртларида иш олиб бориш керак. Халқимиз, миллатимиз тақдири ҳал бўлаётган ҳозирги пайтда ҳар бир киши жамиятда ўз ўрнини белгилаб олиши зарур. Инсоннинг дунёқараши, онги чегараланиб, бир қолипда қолмаслиги учун у миллий ўзлигини англаб, миллий ғурур ва истиқлол ғояларини ҳаётий фаолияти учун дастуриламал қилиб олсагина, янгича тафаккурларнинг моҳиятини

англаб етади. Маънавиятли инсоннинг ижтимоий мавқеи ҳам, унда тафаккурнинг муайян мақсадга йўналтирилганлиги ҳам ана шунда кўринади.

Ҳалол меҳнат қилиш халқимиз миллий қадриятларидан бири, деб ҳисобланади. Жамиятимиз бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтаётган ҳозирги пайтда оила, мактаб, ўқув юртларида ёшлар орасида меҳнат тарбиясини кучайтириш катта аҳамият касб этмоқда. Халқимиз азалдан меҳнаткаш бўлиб келган. Бу меҳнат натижасида инсониятни лол қолдирган иморатлар, саройлар, макбара ва масжидлар, илм-фан, адабиёт, санъат асарлари яратилди, катта-катта каналлар барпо этилди.

Ёшлар орасида меҳнат тарбиясини янгича усулда ташкил этишни асло кечиктириб бўлмайди. Болалар, ўсмирлар иложи борича эртароқ меҳнат қилишга, уни кадрлашга ўрганишлари керак. Ҳар бир инсоннинг бойлиги, фаоллиги, энг аввало, меҳнат фаолияти соҳасида руёбга чиқади. Меҳнат туфайли инсоннинг орттирган билими, тажрибаси амалда қўлланилади. Меҳнатда инсоннинг қобилияти ва истеъдоди, тафаккури намоён бўлади. Инсон нимаики қилмасин, яратмасин фаолиятининг заминида - ақл-идрок, билим ётади. Меҳнат туфайли инсон нафақат атрофни, балки ўз-ўзини ҳам жисмонан, ҳам маънан ўзгартиради. Ёшларимиз қанчалик кўпроқ меҳнат қилиш билан банд бўлсалар, шунчалик уларнинг билими, савияси, қобилияти ўсиб боради.

Меҳнат тарбиясини тўғри ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга. Бундай тарбия инсон ҳаётининг мақсади - моддий бойлик орттириш эмас, балки меҳнат туфайли маънавий етуқликка

эришишдан, миллат, давлат равнақи йўлида ўзининг ҳамдард, ҳамнафас эканлигини ҳис қилишдан иборатлигини ҳар бир ёш онгига сингдира олиши керак.

Маълумки, маънавий бойликнинг асоси ҳам, бойитувчиси ҳам, ўлчаш мезони ҳам билимдир. Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида қийинчиликлар пайдо бўлиши табиийдир. Буларни рўқач қилиб, айрим ота-оналар муштумдек боланинг қўлига бир сават нон ортилган аравани, бир яшик ичимликни ёки бир кути резинка сақични тутқазиб, дарсидан қолдириб пул топишга ундаши ва зўрлаши келажакимиз оёғига болта уриш, фарзандларимизни онгсиз, билимсиз, маънавий қашшоқ қилиб қўйишдан бошқа нарса эмас.

Миллатимизнинг ажойиб қадрияти, халқимизга хос бўлган кам-таринлик фазилатини қайта тиклаш ва ёшларда тарбиялаш масаласи ҳозирги пайтда алоҳида аҳамият касб этмоқда. Инсоннинг билим савияси қанчалик кенг ва кўп бўлса, у ўзини шунчалик камтар тутади. Камтарлик ажойиб фазилат, у одамни безайди, кўпчилик орасида обрўсини кўтаради. Камтарлик, камсуқумлик, оддийлик ҳар бир инсоннинг одоби, ички гўзаллигининг натижаси, аксидир. Агар инсон оилада тўғри тарбия олган бўлса, андиша, шарм-ҳаё нималигидан хабардор бўлса, бу ажойиб фазилатларни ўзида мужассамлаштиришга ҳаракат қилади.

Инсоннинг камтар, вазмин, оғир-босиқлиги унинг билимидан келиб чиқади. Бундай одамнинг бойлиги моддий бақувватлигида эмас, балки ички руҳий, ақлий гўзаллигидадир. Ёшлар орасида миллатимизга хос бўлган ана шундай фазилатларни шакллантириш

муҳим аҳамиятга эга. Мақсадга эришиш учун, энг аввало, катталарнинг ўзлари болаларига намуна бўлишлари керак, фарзандларига ёшлигидан камгап, камтар, катталарни ҳурмат қиладиган, одобли, ахлоқли бўлишларини ўргатишлари лозим. Шундай муҳитда ўсган болалар ота-онасидан ўрнак олиб, инсон ҳаётида билим, юксак инсоний фазилатларгина ҳукм суриши керак деган гоё остида ўсиб улғаядилар.

Ўзбек халқи маданиятида, миллий қадриятимизда фирибгарлик, мақтанчоқлик, мунофиқлик ҳар доим қораланиб келинган. Миллий қадриятларимизга содиқ бўлган ҳолда, биз ёшларимиз орасида камтарлик, уятчанлик, оддийлик каби ажойиб фазилатларни шакллантиришга диққат ва эътиборимизни қаратиш муҳим аҳамиятга эга.

Табиатни муҳофаза қилиш, атроф-муҳитни ифлосланиш ва зарарланишининг олдини олиш ҳам табиий, ҳам умуминсоний қадриятлар туркумига киради. Авлод-аждодларимиз қадимданок табиатга диққат ва эътиборда бўлишнинг аҳамиятини чуқур тушунганлар. Шунинг учун ҳамма вақт оқиб келаётган сувга ахлат ташламасликни, уни ифлослантирмасликни ҳаммага уқтирганлар. Бугунги кунда ана шу ажойиб қадриятимизни қайтадан тикламоғимиз зарур. Негаки, табиатга муносабатимиз анча ўзгарган, инсон уни ўз манфаатини қониқтирадиган хом ашё базасига айлантирган. Оқибатда эса жумҳуриятимизда кўпгина экологик муаммолар келиб чиқмоқда.

Бундай муаммолар инсонни ўраб турган табиий муҳит сифатининг пасайиши, хом ашё ва энергия ресурсларининг

кашшоқлашиши, табиатга бўлган демографик оғирликнинг доимий ўсиб бориши, табиий экологик балансларнинг бузилиши, ҳайвонлар ва ўсимликларнинг айрим турларнинг йўқолиб кетиши, инсоннинг хўжалик фаолияти натижасида чиқиндилар билан табиатни ифлослантиришнинг салбий генетик оқибатлари билан тавсифланади.

Президент И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Экология ҳозирги замоннинг кенг миқёсидаги кескин ижтимоий муаммоларидан биридир. Уни ҳал этиш барча халқларнинг манфаатларига мос бўлиб, цивилизациянинг ҳозирги куни ва келажаги кўп жиҳатдан ана шу муаммоларнинг ҳал қилинишига боғлиқдир”⁴³.

Давлатимиз томонидан экологик муаммоларга бўлган диққатнинг кучайиши тасодифий эмас, албатта. Бу энг аввало, Орол денгизи бўйлаб экологик, демографик вазиятнинг кескинлашуви билан боғлиқ. Орол денгизи ва Орол бўйи экологик инқирозга юз тутиши бугунги кунда кўпчиликни ҳавотирга солмоқда. Шаклланган муҳитни ўзгартиришга қаратилган изланишлар барча олимлар ва халқаро ташкилотлар томонидан қидирилмоқда. БМТнинг бу муаммога диққати ошганлиги натижасида у ўз жамғарма ва дастурларини, масалани ҳал қилишга йўналтирилган илмий тадқиқотларини янги даражага кўтарди.

Бугунги кунда ҳар бир кишида экологик маданиятни шакллантириш керак. Бу жуда мураккаб жараён. Тўпланган муаммоларни бир кунда ҳал қилиш мумкин эмас, албатта.

⁴³ Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳлид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари//Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд.- Т.: Ўзбекистон, 1997.- 110-бет.

Давлатимиз ижтимоий-экологик вазиятни барқарорлаштиришга йўналтирган қатор чора-тадбирларни амалга оширмоқда, лекин вужудга келган экологик муҳитни ўзгартирмоқ учун фақат давлат органларнинг ҳаракати етмайди. Бугунги кунда халқ оммаси орасида кучли маънавий-маърифий ишларни олиб бориш, одамлар, ёшлар ва ҳудудларнинг табиатга бўлган муносабатини ўзгартириш, вилоят ва ҳудудларнинг санитар-эпидемиологик ҳолатини яхшилаш керак.

Кейинги йилларда республикамизда турли экологик ҳаракатлар пайдо бўлиб, ўз қаторларига кўплаб ёшларни тўплашга муваффақ бўлди. Бундай ҳаракатларнинг асосий мақсади экологик муаммоларни бартараф этишнинг янги имконият ва йўналишларини кидиришдан, табиатни муҳофаза этиш борасида янги демократик тамойилларни қарор топтиришдан иборат. Булар қаторида “Экологик тоза Фарғона учун Ассоциацияси”, “Орол ва Амударё кутқариш Иттифоқи” ҳаракатларининг фаолияти диққатга сазовордир. Республикамиздаги экологик муаммоларни ҳал қилишда давлат ва нодавлат ташкилотлари жамиятимизнинг ҳар бир фуқароси билан биргаликда иш тутмоқлари лозим.

Янгича фикрлаш, табиатни эъзозлаш, келажак авлод учун уни кўркам ва безарар қилиб етказиш, сувга, тупроққа, ўсимлик ва жониворларга муносабатни ўзгартириш, улар ҳақида қайғуриш ва ўйлаш, барча қулайликлар яратиш, умуман табиатни, она заминни муҳофаза қилиш, ҳар бир ёшу каттада экологик маданиятни шакллантириш - бугунги куннинг долзарб масалаларидан, деб ҳисобланади. Ана шу масала ва муаммоларни оқилона ҳал қилиш

учун ёшлар орасида экологик тарбияни мунтазам равишда олиб бориш керак. Бундай тарбияни ёшликдан-боғча, мактаблардан бошлашимиз лозим. Мактаблардаги табиатшунослик дарсларида ёшлар эътиборини табиатни эъзозлаш, у ҳақида қайғуриш аҳамиятига қаратмоқ лозим. Бундай усулда ташкил қилинган тарбия одамларнинг болалигиданоқ табиатга меҳр уйғотиш туйғуларини шакллантира олади.

Маънавияти юқори даражада ривожланган халқда миллий, сиёсий, ҳуқуқий, маданий, экологик онг ҳам юқори даражада ривожланган бўлади. Биз эса айнан шундай жамиятни барпо этмоқдамиз. Демак, ҳар бир инсонда ер юзидаги барча неъматларнинг қадрига етиш, уларни асраш туйғуларини шакллантиришимиз керак.

Кўриниб турибдики, қадриятлар катта ижтимоий-сиёсий, фалсафий, тарбиявий аҳамиятга эга бўлиб, улар ҳар доим ўзгариб, янгиланиб турадилар. Қадриятлар ўтмиш билан ҳозирги кун ўртасидаги ворисликни ифодалайдилар, шу туйғули миллатнинг тарихи, ўтмиш ҳаёти, маданияти гавдаланади. Шунинг учун ҳам ҳар бир сиёсий тузум, ҳар бир давлат турли қадриятлардан ўз мақсади, манфаати йўлида фойдаланиб келган ва ҳозирги кунда ҳам шундай бўлмоқда.

Қадриятлар ўз-ўзидан бевосита инсоннинг маънавий қиёфаси, турмуш тарзи, умуман жамият тараққиётини белгилай олмайди. Қадриятларнинг аҳволи, аҳамияти, инсонга кўрсатадиган таъсири, унинг истиқболи, у ёки бу жамиятдаги мавжуд ижтимоий тузум томонидан олиб борилаётган сиёсат, унинг манфаатлари ва

эҳтиёжлари билан узвий боғлиқдир.

Миллий кадриятларимиз инсонни тарбиялашда, ундаги юксак фазилатларни шакллантиришда бизга ёрдам берадилар. Ёшлар тарбияси мураккаб иш. “Ёшлар билан ишлаш масалалари алоҳида эътиборни талаб қилади, - дейди И.А.Каримов, - Биз мамлакатимизнинг истиқболи ёш авлодимиз қандай тарбия топишига, қандай маънавий фазилатлар эгаси бўлиб вояга етишига, фарзандларимизнинг ҳаётга нечоғли фаол муносабатда бўлишига, қандай олий мақсадларга хизмат қилишига боғлиқ эканини ҳамиша ёдда тутишимиз керак”⁴⁴.

Бугунги кунда қобилиятли, билимли, маънавий, ахлоқий жиҳатдан камолотга етган, мустақил фикрлай оладиган, халқининг равнақи учун хизмат қилишга бел боғлаган, фидоий инсонлар жуда кўп. Улар Ватанига садоқатли бўлиш, миллий давлатимизнинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, халқ маданияти, маънавияти, маърифатини янада ривожлантириш каби муҳим масалаларни ҳал қилишни ўз олдига мақсад қилиб қўйганлар.

Демак, ёшларни миллий кадриятлар асосида тарбиялаш уларда она-юртига муҳаббат туйғуларини, уни ҳимоя қилиш, авайлаб-асрашга қаратилган интилишларини кучайтиришга ёрдам беради. Миллий жиҳатдан ўзлигини англаган инсонгина давлати олдида турган асосий мақсадлари нимадан иборатлигини тушуниб, халқ олдидаги масъулиятини чуқур англайди. Ёшларни миллий кадриятлар асосида тарбиялаш уларнинг ижтимоий фаоллигини

⁴⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интиломда//Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. 7-жилд. - Т. Ўзбекистон, 1999.- 385-бет.

оширишга хизмат қилиб, маънавий комилликка эришувида асосий ва белгиловчи омил вазифасини ўтайди.

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ МАФКУРАСИ - ЁШЛАР ТАРБИЯСИНING ҒОЯВИЙ АСОСИ

Дунёда ҳеч бир миллат ёки халқ йўқдирки, унинг бирлаштирувчи, умумлаштирувчи ғояси ва мафкураси бўлмаса. Биз бунинг исботини узок ўтмишдан бошлаб ҳозирги кунгача кўришимиз мумкин. Ҳар бир миллат, халқнинг ўзига мувофиқ келадиган, миллатнинг манфаатларини ўзида акс эттирадиган ва умумлаштирадиган бирон бир ғояси ёки мафкураси бўлиши муқаррар, чунки одамлар ўз ҳаёти давомида нимагадир ишониши, суяниши керак.

Мафкура ижтимоий борлиқнинг, яъни кенг маънода жамият ҳаётининг маънавий-сиёсий инъикосидир, унинг инсон онгида акс этиши, инсон томонидан англашиб, бир бутун тизим ҳолига келтирилиши ва бу тизимнинг амалий фаолиятида назарий асос ҳамда руҳий таянч бўлиб хизмат қилишидир.

Одатда ҳар бир давлат, жамият ўзи бажараётган тарихий вазифани асословчи ва барча ижтимоий синфлар, табақалар, миллатлар, элатлар ва диний эътиқодлар вакилларини шу вазифа атрофида бирлаштирувчи, жипслаштирувчи умуммафкурага эга. Шу билан бир қаторда, умумдавлат мафкураси талаблари ва қоидалари доирасида жамиятдаги, мамлакатдаги ижтимоий синфлар, табақалар, миллатлар ва элатлар, диний эътиқод

вакиллари ўз мафкураларини ишлаб чиқишлари мумкин ва зарур. Чунки бундай иш умумдавлат, умуммиллий мафкурани янада янгилаштиришга, бойитишга хизмат қилади, унинг ҳар бир фуқарога етиб боришини таъминлайди.

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришуви бутун тарихий тараққиёт натижаларидан келиб чиққан объектив ва қонуний жараён бўлди. Мустақилликни қўлга киритиш туфайли мамлакатимиз бутун ишлаб чиқариш ва илмий-техника имкониятларидан, табиий хом ашё маҳсулотларидан ўз манфаатлари, мақсадлари йўлида фойдаланиш, уларга тўлиқ эгаллик қилиш, аждодларимиздан қолган маънавий қадриятларни ва бутун тарихимизни тиклаш, янада ривожлантириш ҳамда умумхалқ мулкига айлантиришга муваффақ бўлди. Мамлакатимизнинг халқаро ҳамжамиятга тенг ҳуқуқли субъект сифатида кириб бориши давлат ривожланишининг аниқ йўналишини белгилашга, ички ва ташқи сиёсат тамойилларини ишлаб чиқишга кўп жиҳатдан боғлиқ. Бу жараённинг кечиши табиий бўлиши ҳамда бизнинг миллий анъаналаримизга зид келмаслиги лозим.

Давлатимиз ўзи учун маъқул деб топган йўли, ўзига хос бўлган тараққиёт модели, собиқ сиёсий тузумни реконструкциялаш ёки янги даврга мослаштиришдан мутлақо фарқ қилади. Эндиликда масала собиқ ижтимоий-сиёсий тизимдан бутунлай воз кечини сифат ҳамда принципиал жиҳатдан янги бўлган ижтимоий муносабатларни шакллантиришдан иборат бўлиши лозим. Бундай амалий қадамлардан биттаси бир ёқлама, ягона партиявий

догматизм, коммунистик мафкурадан тўлик халос бўлиш ва миллий истиқлол мафкурасини яратишдир.

Узоқ тарихий давр мобайнида ўлкамизда очик эътироф этилган коммунистик ғоя билан бир қаторда пинхона, яширинча, кўпчилик томонидан кўллаб-қувватланаётган “миллий мафкура” ҳам яшаб келган. Бу мафкура ислом таълимотининг инсонпарвар ва адолатли ғояларида ўз ифодасини топганди. Маҳаллий аҳолининг аксарият қисми ислом ғояларини муқаддас деб ҳисобларди. Улар учун бу таълимот ўз ҳаёти, тафаккури ва яшаш тарзини белгилаб берувчи омил эди. Назаримизда, айнан шу туфайли собиқ Иттифоқнинг барҳам топиши, у билан бирга жамият мафкуравий устқурмасининг вайрон бўлиши, бизнинг жамиятимизда сезиларли маънавий ва ижтимоий талофатсиз ўтган.

Бугунги кунда жамиятшунос олимлар, сиёсатчилар мамлакатимизнинг ўтган йўлини қайта кўриб чиқиш, уни инкирозга юз тутишига олиб борган омиллар, ҳозирги кунда айрим ёшларимизнинг маданияти ва савияси тушиб кетаётганлигининг сабабларини аниқлаш устида бош қотирмоқдалар. Албатта, мазкур жараёнларни фақат социалистик мафкурага боғлаш ҳам нотўғридир, чунки у ижтимоий ҳаётнинг турли жабҳаларида инсонга ижобий тарбиявий таъсир ҳам ўтказганди.

Ўзбекистон полиэтник давлат бўлиб, унинг таркибида турли миллат ва элат вакиллари истиқомат қиладилар. Уларнинг манфаатларини химоя қилиш, жамиятнинг ҳар бир аъзосини миллати, ирки, диний қарашларидан қатъи назар бирлаштириш ва қудратли давлат куришга йўналтириш учун барибир

жипслаштирувчи ва фаоллаштирувчи бирон бир ғоя бўлиши керак. Мазкур ғоя жамиятнинг ўзагини ташкил қилиб, синфийлик ва партиявийликдан тўлиқ халос бўлиши лозим. Жамиятни, миллатни яқдил қилувчи, унинг узоқ келажагини, истиқболни аниқлаб берувчи, олдинга қараб ҳаракатлантирувчи, рағбатлантирувчи ва сафарбар этувчи куч - бу илғор миллий ғоя ва мафкурадир.

Бир ижтимоий-иқтисодий тузумдан бошқасига ўтиш даврида жамият ҳаётининг ҳамма соҳаларида, бинобарин, ғоявий соҳада ҳам бир қатор муаммоларни ҳал қилишга тўғри келиши тарихий қонуниятдир. Ўзбекистон ўз суверенитетини қўлга киритгач, халқнинг манфаатига ва эҳтиёжига жавоб бермайдиган коммунистик мафкурадан воз кечди. Маълумки, одамнинг бутун умри давомида зўрлаб тикиштирилган ҳар қандай ғоя, ақида ёки мафкура қаршиликка учрайди. Табиийки, жамиятда янги ғоя, илғор фикр, прогрессив мафкурани шакллантириш эҳтиёжи туғилади. Башарти бу зарурат тушунилмаса ёки инкор этилса, мафкуравий бўшлиқ пайдо бўлиб, у муқаррар равишда халққа ёт ғоялар билан тўлдирилиши мумкин.

Мамлакатимизда мустақилликни қўлга киритишнинг бошланғич босқичларида миллий онгнинг сезиларли даражада ўсиб бориши кузатилган. Бу эса ислом динининг тикланишига ва жамият доирасида оммавий мавқега кўтарилишига олиб келди. Жамият аъзолари муқаддас динимизнинг инсонпарвар, адолатпарвар, меҳр-муруват ғояларини тиклаш ва янада ривожлантириш, ана шу ғоялар асосида ёшларни тарбиялашга ҳаракат қилдилар. Албатта, собиқ тизимнинг вайрон бўлиши, мамлакатдаги вазиятнинг

кескинлашуви, миллатлараро тинчлик ва осойишталикни сақлаш, зиддиятлар ва конфликт вазиятларнинг олдини олиш каби жараёнлар билан биргаликда ислом ақидалари жамиятда барқарорликни сақлаш, аҳоли маданий даражасининг кескин тушиб кетишининг олдини олишда ҳам умумлаштирувчи, ҳам маънавий-ахлоқий бирлаштирувчи гоյ вазифасини ўтаган. Ислом обрўсининг ўсиб бориши туфайли у нафақат социалистик мафқурани сиқиб чиқаришга, балки ижтимоий онгнинг ноанъанавий соҳаларида ҳам ўз мавқеини мустаҳкамлашга эришди.

Аммо жараёнларнинг бундай кечиши ислом дини жамиятда асёсий гоյ; ислом мафқураси эса жамиятда монополистик мавқега эга бўлди; деган хулосаларга олиб келмаслиги керак. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг ўн иккинчи моддасида давлатимизда “ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафқуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафқура давлат мафқураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас”, - деб белгиланган ⁴⁵.

Жамиятимиз ривожланиши мазкур босқичининг таҳлили шуни кўрсатадики, ўтиш жараёнида деидеологизация кўпгина умумназарий ва умуметодологик ақидаларнинг йўқолиб кетиши ҳамда янги иқтисодий ва ижтимоий муносабатлар тизимининг барпо этилиши билан тавсифланади.

Ана шу туфайли истиқлолга эришганимиздан кейин миллий истиқлол мафқурасини яратиш зарурати юзага келди. Бу зарурият куйидагилар билан белгиланади:

⁴⁵ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.:Ўзбекистон,2003.-5-бет.

-халқ оммасини давлат сиёсий, ижтимоий, иқтисодий суверенитетини таъминлаш мақсадига сафарбар этиш;

-турли миллат, элат, ижтимоий гуруҳлар, синфларни давлат манфаатларини ҳимоя этишга сафарбар қилиш;

-ҳуқуқий давлат фуқаролик жамиятни шакллантиришнинг назарий асосларини ишлаб чиқиш;

-давлат ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг стратегик йўналишларини белгилаб бериш;

-миллий қадриятлар асосида ҳар томонлама баркамол авлодни тарбиялаш кераклигини эътироф этиш.

Ҳозирги кунда миллий истиқлол мафқурасининг мазмун-моҳияти, ўзига хос хусусиятлари, шаклланиши ва ривожланишининг назарий-методологик асоси ва манбалари, унинг халқни-халқ, миллатни-миллат, юртни-юрт қилишдаги, комил инсонларни тайёрлаш ва тарбиялашдаги аҳамияти сингари концептуал масалалар кўпгина олимлар, файласуфлар тарихчилар томонидан таҳлил қилиниб, ўзининг илмий-назарий ифодасини топмоқда.

Мафқуранинг аҳамияти шундан иборатки, у жамиятимизнинг ривожланиши, юқорига томон ҳаракат қилишини осонлаштиради, миллатни, барча фуқароларни умумий мақсад йўлида бирлаштиради. Миллий мафқура бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, ҳис-туйғусини, миллий ғурур ва ифтихорини, куч-қудратини, орзу-интилишларини мужассамлаштирадиган буюк ғоявий кучдир.

Мустақилликнинг тақдири, Ўзбекистоннинг келажаги, биринчи навбатда, одамларга, ёшларга, уларнинг амалий фаолиятига, ахлоқий баркамоллигига, ғоявий-сиёсий етуклик даражасига, миллий ўзлигини қанчалик чуқур ва мукамал англаб олишларига бевосита боғлиқ. Жамият тараққиётини, мустақиллик билан боғлиқ бўлган улкан вазифаларни бажаришга оммани сафарбар этишни мафкурасиз тасаввур этиш мумкин эмас.

Инсоннинг, ҳар бир ёшнинг фаолияти унинг илғор мафкурага қатъий амал ва эътиқод қилишига боғлиқ. Жамият манфаати ва миллий истиқлол йўлида ўзидаги барча билим, қобилият ва истеъдодини бахшида этишга тайёр турган етук инсонлар, ёшлар, фидойилар бўлмаса, Ўзбекистонни дунёдаги энг қудратли, илғор давлатга айлантириш мумкин эмас. Мустақил Ўзбекистоннинг энг яқин ҳамда узоқ келажаги билан бевосита боғлиқ бўлган ана шу вазифаларни мафкуравий ишларни жонлантirmасдан туриб амалга ошириб бўлмайди.

Мафкура кишиларда, ҳар бир ёшда миллий маданиятнинг, миллий онгнинг, миллий ғурурнинг ўсиши ва ривожланишида муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, у халқимиз ва миллатимизнинг куч-қудрати ҳамда имкониятларига, ғоявий-сиёсий жиҳатдан бир бутун ва яхлитлигига салбий таъсир этиши мумкин бўлган маҳаллийчилик, гуруҳбозлик, уруғ-аймоқчилик муносабатларига қарши муросасиз кураш олиб боришга кенг жамоатчиликни даъват этади.

Мафкура миллий ҳамкорлик, миллий ҳамжиҳатликнинг кучайишига кўмак беради. У етук миллий онг, миллий ғурур,

миллий кадриятлар, миллий бирдамлик ва ҳамжиҳатлик туйғуси заминида шаклланадиган ватанпарварликни ҳам ўз ичига олади. Ёшларда она заминга бўлган муҳаббат қанчалик кучли бўлса, Ватанни севиш, юксак даражада эъозлаш туйғуси кучайиб борса, ҳар бир инсон ўз Ватани тарихини, миллий кадриятларини, ўз халқининг тили, маданияти, миллий урф-одатларини мукамал билса, миллий манфаатларини, миллат тақдири ва истиқболини чуқур англаб етган бўлса, жамиятимиз шунчалик мустаҳкам ва барқарор бўлади.

Миллий мафкура республикамиз мустақиллигини мустаҳкамлаш, Ўзбекистонни келажақда буюк давлатга айлантириш, инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ижтимоий адолатни, демократияни тўла қарор топтириш, миллатимиз ва мамлакатимиз истиқболи муаммоларини ҳал этишни биринчи ўринга қўйиш йўлида аниқ мақсадларга қаратилган, илмий асосланган хилма-хил билимлар ва хулосаларнинг муайян тизимидир.

Миллий мафкура халқнинг миллий манфаатларидан келиб чиқади ва уни ўзида ифода этади. Миллий истиқлол мафкураси миллий ҳамда умуминсоний кадриятларга асосланади. Улар мафкурамизнинг тамал тошини ташкил этади. Миллий, умуминсоний кадриятлар, ахлоқий, бадий, фалсафий, диний, ҳуқуқий қарашлар ва ғоялар мафкурамизнинг инсонпарвар моҳиятини янада тўлдиради ва бойитади, заминни мустаҳкамлайди, таъсирчанлигини оширади, амалий аҳамиятини кучайтиради.

Миллий мафқурани яратишда халқимизнинг ҳозирги ва келажакдаги туб манфаатларини, истиқлолимизнинг ривожланиш қонунларини назарда тутиш фан қонунларига, илмий назарияга тубдан зид бўлган субъективизм ва волонтаризмга қарама-қарши иш тутиш демакдир.

Миллий истиқлол мафқурасининг мазмун-моҳияти, унинг асосий тамойиллари Президент Ислом Каримов асарларида ўзининг чуқур ифодасини топган. И.Каримов Ўзбекистон ўз мустақиллигини эълон қилганиданок, собиқ тоталитар мафқурадан тезроқ воз кечиш, мафқуравий бўшлиққа йўл қўймаслик, янгича онг ва янгича тафаккурни шакллантириш аҳамиятига кенг жамоатчилик диққатларини қаратди, мазкур сиёсий ғоянинг моҳиятини белгилади, жамиятнинг барча сиёсий-мафқуравий муассасалари фаолиятини айнан шу ғоя ижросига сафарбар этди. И.А.Каримов асарларида миллий мафқуранинг ҳаётимиздаги ўрни, асосий тамойиллари, унинг ҳаётий эҳтиёж даражасига кўтарилганининг сабаблари, хусусиятлари, мафқуравий таҳдидларнинг жамият тинчлиги ва барқарорлигига солаётган хавфи, уларнинг олдини олиш чоралари таҳлил этилган ҳамда назарий асосланган.

Миллий истиқлол мафқураси назарий, методологик ҳамда сиёсий аспектларда объектив реалликнинг бутунлай янги, тарихий амалиётда учрамаган ходисасидир. Миллий мафқура ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларига баб-баравар таъсирини ўтказди, жараёнларни ғоявий-маънавий таъминлайди, жамият соғлом кучларини олий мақсад сари сафарбар этади, уюштиради, ижтимоий тараққиётни тезлаштиради. “Миллий мафқура,-деб ёзади

М. Куронов, - жамият орасида миллий ғояни тарқатувчи, одамларнинг онгини ўзгартирувчи донмий механизмга айланади”⁴⁶.

“Мафкура бўлмаса,- дейди И.А.Каримов,- одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар. Иккинчидан, қаердаки мафкуравий бўшлиқ вужудга келса, ўша ерда бегона мафкура ҳукмронлик қилиши ҳам тайин. Бунинг исботи учун хоҳ тарихдан, хоҳ замонамиздан кўплаб мисоллар келтириш қийин эмас”⁴⁷.

Миллий истиқлол мафкурасининг муҳим тарбиявий жиҳати - унинг таъсирчанлигида. Энг муҳими, биз шуни тушуниб етишимиз керакки, миллий истиқлол ғояси сунъий мажбурлашдан йироқ бўлиши керак, у ҳар қандай конфликт ва конфронтациянинг олдини олиши, энг муҳими, жамият аъзоларининг миллий мансублигидан катъи назар уларни бирлаштиришга хизмат қилиши керак. Мафкура-муайян ижтимоий гуруҳ ёки қатламнинг, миллат ёки давлатнинг эҳтиёжларини, мақсад ва интилишларини, ижтимоий-маънавий тамойилларини ифода этадиган ғоялар, уларни амалга ошириш усул ва воситалари тизимидир⁴⁸.

Сўнги йилларда ёшларнинг ижтимоий фаоллиги ўсиб бораётганлигини кузатиш мумкин. Бу борада уларда шаклланаётган ижтимоий ва мафкуравий тушунча ва ғояларнинг аҳамияти каттадир.

Ёшлар тафаккурида миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш, ёш авлодни Ватанга муҳаббат, аждодларимиз

⁴⁶ Куронов М. Мафкура, таъсирчанлик ва услуб.-Т.:Маънавият,2000.-5-бет.

⁴⁷ Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин//Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамыз.7-жилд.-Т.: Ўзбекистон,1999.-84-бет.

⁴⁸ Қараш. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар.(Маъруза матилари учун материаллар) - Т.: 2001.-7-бет.

меросига, истиқлол ғояларига садоқат руҳида тарбиялаш муҳим аҳамиятга эга. “Ҳаммамиз яхши биламиз,- дейди И.А.Каримов,- 15 дан то 18 ёшгача бўлган давр – инсон умрида энг нозик, энг мураккаб даврдир. Шу ёшда инсон онги, хулқи ва ахлоқи, маънавий қиёфаси тугал шаклланади. Ҳали суяги қотмаган фарзандларимизни ўз ҳолига ташлаб қўйсақ, тарбияси, илми ва маънавияти билан шуғулланмасак, келажакда уларнинг комил инсонлар бўлиб етишмоғига ким кафолат бера олади? Биз жамиятимиз, давлатимиз келажagini кимларнинг қўлига топширамиз?”⁴⁹.

Ўзбекистон халқини, жумладан ёшларни миллий ғоя, истиқлол мафқураси асосида жипслаштиришда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” фани бўйича таълим дастурларини яратиш ва республика таълим тизимида жорий этиш тўғрисида” 2001 йил 18 январдаги Фармойиши ғоят муҳим аҳамият касб этади. Шунга асосан ҳозирги кунда Ўзбекистоннинг барча олий ва ўрта махсус таълим муассасаларида мазкур фан бўйича дарслар олиб борилмоқда.

Маълумки, ҳар бир мафқуранинг мазмунида у ёки бу жамиятнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маданий ва бошқа соҳаларда рўй бераётган ўзгаришлар ва мақсадлари белгиланади. Шундай экан, биз Ўзбекистонда қандай жамият барпо этаяпмиз, унинг моҳияти, асосий мақсадлари, ўзига

⁴⁹ Каримов И.А. Янгича тафаккурга кенг йўл //Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йулида.6- жилд.-Т.:Ўзбекистон,1998.-11-бет

хос хусусиятлари нималардан иборат эканлигини чуқур англашимиз муҳим аҳамиятга эга.

Президент И.Каримов таъкидлаганидек, “Жамиятимизнинг мафкураси шу жамиятнинг таянчи бўлмиш оддий инсон ва унинг манфаатларини ифода этиши, халқимизнинг беҳатар, тинч-омон, фаровон, бадавлат турмушига эришиши учун куч-гайрат манбаи бўлмиш лозим”⁵⁰.

Миллий истиқлол мафкураси мамлакатимиз ижтимоий турмушининг иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маънавий ва бошқа соҳаларида рўй бераётган жараёнларни ифодалайди.

Сиёсий соҳада – ўзбек давлатчилиги ривожининг тарихий тажрибаси ва умуминсоният томонидан эътироф этилган қонунларга асосланган ҳолда инсонпарвар ҳуқуқий демократик давлатни барпо этиш; давлат қурилиши ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларини эркинлаштириш; фуқароларнинг сиёсий, ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириб инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, том маънода амалда қонун устуворлигини таъминлашга эришиш; демократиянинг зарурий шarti бўлган кўппартиявийлик муҳитини қарор топтириш ва ҳ.к.

Иқтисодий соҳада – бозор муносабатларига асосланган кўп укладли иқтисодиётни қарор топтириш, уни замонавий технология асосида ривожлантириш ва самарадорлигини ошириш; хусусийлаштириш жараёнини чуқурлаштириш ва шу асосда амалда мулкдорлар сифини шакллантириш; кичик ва ўрта бизнес ҳамда

⁵⁰ Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин//Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамыз.7-жилд.-Т.: Ўзбекистон,1999.-91-бет.

тадбиркорликни ривожлантириш ва уларнинг самарали фаолият кўрсатиши учун қулай шарт-шароит яратиш ва ҳ.к.

Миллий истиқлол мафкурамизнинг асосий мақсадларидан бири халқимизни, ёшларимизни меҳнатсеварликка даъват этиш. Фақат меҳнат туфайли, жамиятимиз тараққиётини таъминлайдиган иқтисод соҳасини ривожлантириш, моддий неъматлар яратиш туфайлигина биз ривожланган мамлакатлар қаторига қўшилишимиз мумкин бўлади. Негаки, ҳар қандай ғоя амалиётга асосланмаса ва меҳнат билан боғланмаса, ўз сиёсий кучини йўқотади ва аксинча, меҳнат билан уйғунлашиб кетадиган ғоя халқнинг эътиқодига айланиб кетади.

Маданий-маънавий соҳада – умуминсоний қадриятлар устуворлигини тан олган ҳолда миллий қадриятларимиз, тарихимиз, тилимиз, ахлоқ-одобимиз, динимизни тиклаш, уларни янги босқичга кўтариш; Ўзбекистонда яшаётган барча миллат ва элатларнинг тили, маданияти, урф-одати ва анъаналарини ривожлантириш, уларга яратиб берилган имконият ва шарт-шароитларни янада кенгайтириш; юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ манфаати учун қайғурадиган, янгича фикрлайдиган, имон-эътиқоди бутун, иродаси бақувват эркин фуқаро маънавиятини шакллантириш; фан, таълим-тарбия, маданият ва санъат, тиббий хизмат, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, жисмонан ва маънан соғлом бўлган авлодни тарбиялаш соҳаларида ижобий натижаларга эришиш; ижоднинг барча турларини ривожлантириш, одамларнинг истеъдод ва қобилиятларини намоён этиши учун шарт-шароитларни яратиш, маънавий мулкни ҳимоя қилмш.

“Ўзбекистон халқининг миллий тараққиёт йулидаги бош гоёси – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдан иборатдир. Бу гоё халқимизнинг азалий эзгу интилишлари, бунёдкорлик фаолиятининг маъно – мазмунини белгилайди, ҳар бир инсон учун муқаддас бўлган юксак гуманистик қадриятларни ўзида мужассам этади.

Миллий истиқлол мафқурасининг асосий гоёлари халқимизнинг мустақил тараққиёт йўлидаги бош гоёсидан келиб чиқади ва ўзининг маъно – моҳияти, фалсафаси, жозибаси билан уни халқимизнинг қалби ва онгига янада чуқурроқ сингдиришга хизмат қилади”⁵¹.

Мафкура – инсон онгига, унинг қалбига йўл очиб, дунёқарашига таъсир этувчи қудратли гоёвий кучдир. Шунинг учун ҳам, ҳозирги вақтда жаҳон миқёсида турлича мақсад – манфаатларни ифода этувчи ҳар хил эски қарашлар, сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталарнинг пинҳона ва ошқора ўзаро курашлари, тортишувлари ҳар қачонгидан ҳам кўра шиддатли тус олмақда. Мафкуравий курашлар ва тортишувлардан кўзда тутилган “асосий мақсад – инсон, авваламбор, ёшлар қалбини эгаллаш, муайян мамлакат ёки минтақадаги бирор миллат ёки халқнинг онгига, унинг сезги-туйғуларига таъсир ўтказиш, уни ўз дунёқарашига бўйсундириш, маънавий жиҳатдан заиф ва тобе

⁵¹ Миллий истиқлол гоёси: асосий тушунча ва тамойиллар.-Т.: Ўзбекистон, 2000.-32-33 – бетлар.

қилиш. Фикр қарамлиги, тафаккур куллиги эса ҳар қандай иқтисодий ёки сиёсий қарамликдан ҳам кўра даҳшатлидир”⁵².

Демак, миллий мафкурамизни тарғиб қилиш, омма онгига сингдиришда шоирлар, ёзувчилар, олимлар, тарихчилар, файласуфлар зиммасига жуда катта масъулият юклатилади. Зиёлилар ўз асарлари орқали одамларнинг онгига, ҳис-туйғуларига таъсир этиб, ҳаётимиздаги камчиликлар, нуқсонларни бартараф этишга, янги инсон дунёқарашини, унинг маънавий ҳамда ахлоқий қарашларини шакллантиришга кўмаклашади.

ЁШЛАРНИ САЛБИЙ МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРДАН ҲИМОЯ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ

Ҳар қандай суверен давлат сиёсатининг марказида ўз хавфсизлигини таъминлаш масаласи турибди. Ўзбекистон миллий хавфсизлиги нафақат давлат суверенитети ва ҳудудий яхлитлигини қурол билан ҳимоя қилишни, балки урушнинг олдини олиш, давлатнинг иқтисодий ва технологик хавфсизлиги, ички барқарорлиги ва тинч ҳаёт қечириши, фуқароларнинг ҳуқуқий, маданий-маърифий ютуқларини ҳимоя қилиш бўйича фаол сиёсий ва дипломатик чоралар кўришни ҳам ўз ичига олади.

Давлат барқарорлиги, тинч-тотув ҳаёти, тараққиёти ва келажаги ана шу давлатда катта хавф туғдириши мумкин бўлган барча таҳдидларнинг моҳиятини тушуниб етишга, уларнинг олдини

⁵² Қариев И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин//Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз.7-жилд. -Т.: Ўзбекистон, 1999. -85-бет.

олиш ва бартараф этиш йўлида халқимиз салоҳиятига боғлиқдир. Таҳдидга нисбатан хотиржамлик, мудроқлик ёки уни бутунлай сезмаслик жиддий оқибатларга олиб келиши муқаррар.

Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик концепцияси илк бор Президентимиз И.А.Каримов томонидан асослаб берилган. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда Миллий хавфсизлик концепцияси ишлаб чиқилди ва унга асос қилиб олинган аниқ кафолатлар қаторида маънавий хавфсизлик омиллари алоҳида кўрсатилган. Хусусан, ҳозирги вақтда давлатнинг барқарорлиги жамиятнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий, ахлоқий ва тарихий илдизларига таяниш орқали таъминланиши кераклиги таъкидланган.

Хавфсизлик концепцияси, миллий манфаатлар тизимини амалга ошириш ва миллий хавфсизликни таъминлаш масалалари катта аҳамиятга эга. Гап шундаки, миллий хавфсизликнинг талқини нафақат ҳарбий кўчга асосланган ҳаракатлар соҳасини, балки муайян миллий шакллардаги ижтимоий тараққиётнинг кўплаб таркибий қисмларининг уйғун ривожланишини ҳам тақозо этади. Қуйидаги сўзлар ҳам ана шу йўналишда ифодаланди. “Хавфсизлик тушунчаси,- деб ёзади И.А.Каримов,- фақат ҳарбий соҳа билангина чегараланиб қолмаслиги барчага маълум. Кейинги пайтда хавфсизликнинг сиёсий, иқтисодий, инсонпарварлик ва бошқа белгиларини ўз ичига оладиган ҳарбий бўлмаган жиҳатларини англаш анча кўпайди. Давр хавфсизликнинг яхлитлигини ҳамда энг

муҳим ва кечиктириб бўлмайдиган иш сифатида уни таъминлаш воситалари муаммосини шакллантиради”⁵².

Ҳозирги кунда кўпгина собиқ Иттифоқ давлатларининг бир ижтимоий-иқтисодий тузумдан иккинчисига ўтиш жараёнини тавсифлайдиган хусусиятларидан бири - тоталитар жамиятдан воз кечиш ва демократик жамиятга ўтишдир. Бундай жараёнлар субмаданият ва унинг тарафдорлари, яъни турли хил миллий, диний, ҳудудий, профессионал ва бошқа жиҳатлардан бирлашган гуруҳларнинг намоён бўлишига сабаб бўлмоқда. Жамиятда манфаатлари бир бирига мос келмайдиган, айрим ҳолатларда эса мутлақо қарама-қарши бўлган бирликлар аниқ ажралиб бормоқда. Бундай жамиятлар маданияти жамият ривожланишининг асосий қадриятлар, идеаллар ва мақсадлараро доимий муқаррар консенсусни излаш билан тавсифланади.

Одамларнинг кутаётган ижтимоий натижалари билан улар ҳаётининг ёмонлашиб бориши ўртасидаги тафовутнинг ўсиб бориши, кўпинча, ижтимоий саросима ҳолатига ва унга хос бўлган – кўрқув, агрессиянинг келиб чиқишига олиб келмоқда. Бундай ҳолатлар хавфли ижтимоий-психологик манзаранинг шаклланишига, ижтимоий конфликт доирасида зўравонликнинг кучайишига олиб келиши табиийдир. Мазкур фаслда бир маънавий соҳада вужудга келадиган конфликт масаласига алоҳида тўхталиб ўтмоқчимиз.

⁵² Қаранг: Қарямов И.А. Минтақада хавфсизлик ва ҳамкорлик учун/Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд.- Т: Ўзбекистон, 1996.-35- бет.

Маънавий ишлаб чиқариш тизими кўп қиррали бўлиб, у алоҳида инсон, миллат ва элатлар ўзининг тарихий тараққиёти жараёнида шаклланган инсон маданиятининг даражасини, тафаккурининг кенглигини, ахлоқий, диний тасаввурларининг бутун тизимини ўз ичига қамраб олади. Инсон маънавий ишлаб чиқаришнинг асосий субъектив омили сифатида, турли хил позитив ва негатив кўринишдаги, унинг характери ва тафаккурини белгиловчи ғояларни яратади.

Маънавий соҳанинг муайян қисмини дин, диний қарашлар, таълимотлар, ғоялар ташкил этади. Бугунги кунда дунёда бирор-бир давлат йўқки, унинг халқи у ёки бу динга топинмаса. Кўпгина халқлар учун диний тасаввурлар тизими ҳаёт ва ўлим Кодексига айланган. Охириги минг йиллик кўпгина миллат ва халқлар ўртасидаги турли хил диний таълимот ва оқимларнинг тўқнашуви билан тавсифланади.

Диннинг жамиятга таъсир этишининг ўзгармас назарий модели — унинг жамиятни бирлаштириш ва интеграциялаштиришдан иборатдир. Тарихий тажриба эса диннинг жамиятда рўй бераётган ижтимоий жараёнларга мураккаб таъсир этиши мумкинлигини тасдиқлайди⁵³. Бундай таъсир ижтимоий ва миллатлараро конфликтларнинг келиб чиқишига, жамиятда рўй

⁵³ Қаранг: Мчедлов М.П. О религиозности российской молодежи// Социологические исследования.-1998.-№6. Новикова Л.Г. Основные характеристики динамики религиозности населения //Социологические исследования.-1998.-№9; Воронцова Л. М., Филатов С.Б., Фурман Д.Е. Религии в современном массовом сознании// Социологические исследования.-1995.-№11; Кулаков П.А. Учащаяся молодежь и религия//Социологические исследования.-1995.-№11, Ерасов Б. Унификация мира. Глобализация подрывает жизнеспособность западных цивилизационных структур//Независимая газета.- 2001.-14 март.- с.9 ва бошқ.

бераётган ҳодисаларнинг мураккаблашиб боришига сабаб бўлиши мумкин.

Айрим ҳолатларда дин интеграцион вазифани бажариб, қарама-қаршиликларни бартараф этиши ҳам мумкин. Бундай таъсир этишнинг характери турли диний бирликларнинг тарихий тараққиёт жараёнида ўзаро ҳамкорлиги, давлат сиёсатининг динга, диний бирлашмаларга, эътиқод қилувчиларга, миллий элиталарга нисбатан бўлган муносабати билан чамбарчас боғлиқ.

Тоталитар тузумдан демократик жамиятга ўтиш жараёни миллатлараро зиддиятлар, миллий ва диний конфессиялараро қарама-қаршиликларга олиб келиши мумкин. Конфессиялараро ва миллатлараро тафовутлар иқтисодий инкироз ва давлат мулкани қайта бўлиб олишга бўлган интилишлар билан бир қаторда, миллий элитанинг дин ва диний институтлардан ўзининг сиёсий манфаатларини амалга ошириш мақсадида фойдаланишга интилаётганлигидан келиб чиқади.

Мазкур масалани ўрганиш борасида христианлар ва мусулмонлар, православлар ва католиклар ўртасида юзага келаётган конфессиялараро қарама-қаршиликлар муносабатларига тегишли айрим маълумотлар алоҳида аҳамият касб этмоқда, чунки айнан бундай муаммолар миллатлараро муносабатларининг кескинлашувига сабаб бўлмоқда.

Қарама-қарши томонларнинг этноконфликт вазиятга тааллуқлилиги, ҳар хил конфессиялараро маданиятларга тегишлилиги мазкур муаммоларнинг узоқ давом этадиган ва кенг кўламда тарқаладиган, кўпгина ҳолатларда мажбурий характерга

эга бўлаётган конфликтга олиб келмоқда. Буларга ислом фундаментализми, диний экстремизм, локал диний конфликтлар кабиларни киритсак бўлади.

Замонавий сиёсий институт ва давлат ҳокимияти тизимлари диний экстремистлар тажовузкор ташланишларининг объектига айланмоқдалар. Ислом радикал кучларининг амалиёти ислом давлатининг асосларини барпо этиш, ҳақиқий мусулмонларнинг давлат ҳокимиятига эришиш йўлидаги фаол ва зудлик билан амалга ошириладиган тажовузкор ҳаракатларида ўз ифодасини топмоқда. Замонавий ислом экстремизмининг ҳаракатлантирувчи кучларини асосан ёшлар, талабалар, ишчилар, кичик савдогарлар, инженерлар, диний қарашларни ўзгартирган шахслар ташкил этади. Диний экстремистлар сафларининг кенгайишига ҳозирги кунда мусулмон оламига зид бўлган ғарб оммавий маданиятининг кириб бориши ҳам сабаб бўлмоқда.

Амалиёт шунини кўрсатадики, конфессионал ва этник сабаблар асосида содир этилган конфликтлар бир неча йилларга чўзилиши мумкин. Масалан, Шимолий Ирландия, Болқон, Кавказ ҳудудлари бунга ёрқин мисол бўла олади. Аммо Ҳиндистон-Покистон ўртасидаги конфессиялараро конфликт биринчи мартаба ядро қуролларига эга бўлган мамлакатлар ўртасида содир бўлмоқда.

Яқин Шарқ инқирозининг бошқа локал диний конфликтлардан фарқли улароқ хусусияти шундан иборатки, муаммонинг марказида турган Иерусалим, нафақат конфликт иштирокчилари (мусулмон ва яҳудийлар), балки ҳамма христиан конфессиялари учун катта аҳамиятга эгалигидир.

Ирландиядаги католик ва протестантлар ўртасида давом этаётган диний қарама-қаршилик католикларнинг Буюк Британия таркибида қолишни хоҳламаётганлиги билан мураккаблашиб бормоқда. Бу ерда диний конфликтлар этник ва мафкуравий қарама-қаршилик билан уйғунлашиб кетган. Ирландия Республикаси Армиясининг (ИРА) ғоявий-назарий асосини радикал-социалистик, деб баҳолаш мумкин. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, ҳозирги кунда кўпгина ғарбий “сепаратистлар” социалистик ва коммунистик ғояларга мурожаат қилмоқдалар. Масалан, басқаруш мустақиллиги ва Испания таркибидан чиқиб кетиш учун курашаётган ЭТА террористик ташкилоти радикал национализм билан уйғунлашган марксизмни тарғиб қилади.

Амалиёт шунини кўрсатадики, диний асосдаги конфликтларни ҳал қилиш жуда қийин ва мураккаб, чунки бундай можароларнинг асосида, кўпинча давлат чегараларини ўзгартириш ва янги ҳудудларга эга бўлиш масалалари ётади⁵⁴. Масала, охири пайтда бунга ўхшаш конфликтлар ядро қуролларига эга бўлган мамлакатларда содир этилаётганлиги билан янада мураккаблашиб бормоқда.

Цивилизацияларнинг ривожланиши, давлатлараро чегараларнинг қайта бўлиниши, турли миллатлар ва халқлар ижтимоий-сиёсий, иқтисодий шароитларининг ўзгариб бориши ва ниҳоят, аҳоли ўртасидаги ихтиёрий ёки мажбурий миграция жараёнлари XX асрга келиб, ирқчиликнинг ўта тажовузкор характерга эга бўлаётганлигига олиб келди. Энг муҳими,

⁵⁴ Қаранг: Региональные конфликты современности: истоки, типы, пути решений.// www.ovsem.com.

инсониятнинг бутун тарихий тараққиёт жараёнида ирқчилик ҳамиша у ёки бу давлатларнинг чегараларини кенгайтириш, босиб олиш, колонизациялаш, зўравонлик каби хатти-ҳаракатлари билан чамбарчас боғлиқ бўлган ва уларни оқлаб келган. Бунинг асосида эса охир-оқибат конфликтлар вужудга келган. Замоनावий тилда бундай ҳаракатларни “этник тозалаш” ёки “геноцид” деб аташ мумкин.

Замоनावий ирқчилик ташқи қиёфасини ўзгартирган бўлса-да, унинг мазмун-моҳияти шундайлигича қолган. Бир миллат вакилларининг бошқаларга нисбатан тажовузкор муносабатда бўлишига бадан ранги, миллий тил ва урф-одатлар, яшаш тарзи ва диний эътиқодларга ўхшаш кўплаб омиллар сабаб бўлмоқда.

Европада “Ирқий зўравонликка қарши скинхэдлар” (SHARP) ташкилоти мавжуд. Аммо ташкилот аъзолари ирқчиликка қарши курашиш ниятидан йироқдалар. Скинхэдлар қаторларини турли мамлакатларнинг неонацистлари, фаол жангарилари тўлдириб бормоқдалар. Улар ирқнинг тозалигини сақлаш тарафдорларидир. Германияда скинлар туркларга, Венгрия, Словакия, Чехияда лўлиларга қарши, Британияда осиеликларга, Францияда негрларга қарши, АҚШда эса турли ирқий камсонли гуруҳлар ва эмигрантларга, айниқса, ёҳудийларга қарши кураш олиб борадилар.

Статистик маълумотларга таянсақ, бугунги кунда Британияда 1 500дан 2000гача скинлар борлиги маълум. Германияда эса, улар сони 5 000дан ортиқ, Венгрия ва Чехия мамлакатларининг ҳар бирида 4000, АҚШда -3 500 гача ва ҳ.к. Буларга ўхшаш ирқий ҳаракатлар Польша, Италия, Испания, Канада, Голландия,

Австралия, Япония ва бошқа мамлакатларни ҳам заҳарлаган. Сочи олинганлар турли кўринишдаги неонацист сиёсий партиялар ва ҳаракатлар билан алоқаларни мустаҳкамлаб, уларга катта ёрдам кўрсатмоқдалар.

АҚШдаги скинларнинг кучи ижтимоий қўллаб-қувватлашда эмас, балки уларнинг қўпол зўравонликка мурожаат қилишларида намоён бўлмоқда. Бу ерда янги ҳаракат умрини суриб келаётган ирқий ва антисемит гуруҳлар (Ку-Клус-Клан), ярим ҳарбий неонацист ташкилотлар қўллаб қувватлаши оқибатида кучайиб бормоқда.

Мазкур рўйхатни Эстония, Россия ва собиқ Иттифоқнинг айрим мамлакатларида рўй бераётган воқеалар билан давом эттириш мумкин⁵⁵. Аммо энг ёмони шуки, ирқчилик турли ижтимоий гуруҳлар ўртасида миллатчилик, агрессия, зўравонликни вужудга келтирувчи ва жиддий конфликтларга олиб келувчи омилга айланмоқда. Бундай тўқнашувлардан террорчи ташкилотлар ва жангари гуруҳлар ҳам ўз сиёсий манфаатларини амалга ошириш йўлида кенг фойдаланмоқдалар.

Маълумотларга кўра, 2000 йилда 36та мамлакатда 40та, 2001 йилда эса, 30та давлатда 36та ҳарбий конфликт содир бўлган. Уларнинг 27таси, яъни 75 фоизи бундан 10 йиллар олдин рўй берган. Буларнинг аксарияти миллий конфликтлар, диний ёки ирқий камситилишлар асосида келиб чиққан фуқаролик урушлари ҳисобланади.

⁵⁵ Қаранг: Джемаль Г. Россия и исламский фундаментализм// http://kontrudar.ru/article_12_.htm.

Албатта, бундай муаммоларни бир зумда ҳал қилиб бўлмайди. Кейинги йилларда БМТ ҳамда бошқа халқаро ташкилотларнинг бундай конфликтларни тинчлик йўли билан ҳал қилиш борадаги саъй-ҳаракатлари кучайиб бормоқда. Фикримизча, бундай муаммоларни ҳал қилиш борасида одамларнинг онги, дунёқарашини, таъбир жоиз бўлса, маънавиятини ўзгартириш лозим. Энг муҳими, ҳар бир мамлакат ўзининг ёш авлодини ана шундай афюн ғоялардан ҳимоя қилиши зарур, бошқача айтганда ўз маънавий хавфсизлигини таъминлаши лозим.

Бугунги кунда Ўзбекистон қанчалик қалтис дунё билан алоқага киришганлигини кузатиш мумкин. Минтақамизда маънавий хавфсизликни таъминлаш заруриятининг сабабларидан бири шундан иборатки, бозор иқтисодиёти чет эл сармоялари, замонавий техника ва технология, бозорни шакллантириш усуллари билан бир қаторда мамлакатимизга ўзининг маданияти, турмуш тарзи, дунёқарашини ва тасавурларини ҳам олиб кирмоқда. Бу табиий жараён, албатта ва уни ҳеч қандай тўсқинлик билан тўхтатиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам кейинги пайтда худудимизга айрим ноҳуш маҳсулотлар кириб, кенг тарқала бошлади.

Бу маҳсулотлар “оммавий” маданият таъсири остида шаклланган тасаввур ва маданий “тўлқинланишни” ўзида мужассамлаштирган, ўз “жозибadorлиги”, кўп йиллар давомида “мумкин бўлмаган” мавзуларни ўзида акс эттирганлиги билан айрим ёшларимизни ўзига ром этмоқда. Ёшлар орасида сочи “олинганлар”га, скхиндерларга ва чет эл кўпол металлустларига ихлос кўйганлар учрамоқда.

Юртбошимиз И.А.Каримов “Фидокор” газетаси мухбирининг саволларига берган жавобларида бу масалага алоҳида тўхталиб, афсус билан инсон табиатидаги инсонийликдан кўра ваҳшийлик, ур-йиқит инстинктларни, яъни ҳатти – ҳаракатларни кўзгатиб юбориш осонроқлигини таъкидлаб ўтдилар. Онги шаклланиб улгурмаган аксарият ёшлар бундай таъсир остига кириб бормоқдалар, бундан эса улар шафқатсизликни ўрганадилар, холос. “Натижада,- дейди И.А. Каримов, - уларнинг дийдаси қотади, қалбидан тошбағирлик, зўравонлик, ахлоқсизлик каби иллатлар жой олганини ўзи ҳам сезмай қолади”⁵⁶.

Мамлакатимиз ёшларини бундай таъсирдан маъмурий йўл билан, қонун чиқариб ҳам тўхтатиб бўлмайди ва у давлатимиз, халқимиз, ёшлар тарбияси ва дунёқарашига таъсир этиб, катта хавфни ўзида мужассамлаштиради. Шуни аълоҳида айтиш керакки, ғаразли кирдикорларини амалга ошириш мақсадида изгиб юрган кимсалар тарғибот ишларини қайси йўл билан бўлмасин олиб боришга уринаяптилар.

Масаланинг иккинчи томони, афсуски, ҳозирги кунда ҳам орамизда маънан қашшоқ, дунёқараши тор, ўзини-ўзи ўйлайдиган одамлар учраб туришидадир. Айнан шундай кимсалар афюн маҳсулотларига бўлган талаб бозорини вужудга келтирадилар. Хорижий мамлакатлар ҳаётига кўр-кўрона, беморларча ҳавас қилаётган ёшлар ҳам учрамоқда.

⁵⁶ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафқураси- халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир//Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз.8-жилд.- Т.:Ўзбекистон,2000.-494 – бет.

Турли йўналишдаги ҳаракатлар, оммавий маданият таъсири остида шаклланган қарашлар бугунги кунда бизнинг ўлкамизга ҳам кириб келмоқда ва ўз салбий таъсирини ёшларимизга кўрсатиши мумкин. Уларнинг олдини олиш, ёшларимиз онгининг захарланишига йўл қўймаслик муҳим аҳамиятга эга.

Фикримизча, маънавий хавфсизлик масаласи инсон борлигининг ижтимоий хавфсизлиги масаласи билан биргаликда кўрилиши лозим. Маънавий хавфсизлик концепцияси эса инсон ҳуқуқларининг концепцияси билан боғлиқ ҳолда кўрилиши керак. Алоҳида ва хусусий характерга эга бўлган мафқуравий, маънавий таҳдид ва тажовузларнинг олдини олиш нафақат зарур, балки уни амалга ошириш ҳам мумкин.

“Бинобарин, маънавиятга қарши қаратилган ҳар қандай таҳдид ўз-ўзидан мамлакат хавфсизлигини, унинг миллий манфаатларини, соғлом авлод келажагини таъминлаш йўлидаги жиддий ҳаракатлардан бирига айланиши ва охир-оқибатда жамиятни инқирозга олиб келишит мумкин”,- деб таъкмидлайди Узбекистон Республикаси Президенти И.Каримов⁵⁸.

Маънавий ва мафқуравий таҳдид объект ҳамда субъектнинг ижтимоий ўзаро таъсири оқибатида вужудга келади ҳамда маданий ва ижтимоий асосларнинг ягона ижтимоий турдаги тўқнашуви асосида амалга оширилади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда маънавиятнинг химоялаш ҳамда зид, бегона, беқарорлаштирувчи маънавиятдан химояланиш масаласи долзарб аҳамиятга эга бўлмоқда.

⁵⁸ Каримов И.А. Юксак маънавият –енгилмас куч.-Т.:Маънавият, 2008.-12-бет.

“Маънавий таҳдид деганда, аввало, тили, дини, эътиқодидан қатъи назар, ҳар қайси одмининг том маънодаги эркин инсон бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадидини кўзда тутадиган мафкуравий, ғоявий ва ахборот хуружларини назарда тутиш лозим”,- деб таъкидлайди И.Каримов⁵⁹.

Глобал мафкуравий таҳдид ва тажовузнинг хавфи - уларнинг мамлакатимизга кириб боришидаги йўлларининг деярли очиклигидадир. Ахборот технологияларининг шиддат билан ривожланиб бораётганлиги, йўлдош алоқаларининг катта имкониятлари мазкур муаммони янада чигаллаштиришга олиб келмоқда.

Ўзбекистонда маънавий хавфсизликни таъминлаш заруриятининг бир неча сабаблари бор. Булар қаторида:

-ташқил топган ёш суверен давлатларни яна эски усулдаги “яхлит мамлакат” таркибига қайтариш;

-халқларнинг миллий онги ва миллий ўз-ўзини англашларининг шаклланишига тажовуз қилиш;

-мавжуд табиий қийинчиликлардан фойдаланиб, давлат барқарорлигини беқарорлаштириш, халқимиз имон ва эътиқоди оёқ ости қилиб, ягона Ислом давлатини қуриш мақсадида ҳаракат қилаётган турли сиёсий, диний, экстремистик кучлар мавжудлигини таъкидлаш лозим.

Ана шундай таҳдидларнинг олдини олиш йўлида Ўзбекистонда, энг аввало, мафкуравий хавфсизликни таъминлаш

⁵⁹ Каримов И.А. Юксак маънавият –енгилмас куч.-Т.:Маънавият, 2008.-14-бет.

лозим. Гап шундаки, ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси эски мустабид тузумга хос бўлган мафкурадан бутунлай воз кечиб, янги – миллий истиқлол мафқурасини яратиш устида иш олиб борапти. Бундай пайтда маънавият соҳасида бўшлиқ пайдо бўлиши мумкин. Айнан шундан фойдаланиб, экстремистик, диний, сиёсий ва бошқа кучлар фуқаролар, айниқса ёшлар онгини нотўғри фикр, ғоя, қарашлар билан чалғитишга уринишлари мумкин. Бу эса давлат барқарорлигини беқарорлаштиришга, фуқароларни муҳим ижтимоий-сиёсий, иқтисодий вазифаларни бажаришдан чалғитишга олиб келиши табиийдир.

Демак, биз маънавият соҳасидаги ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслигимиз лозим. Юртбошимиз И.А.Каримов “Туркистон” газетаси мухбирининг саволларига жавоб берганларида бу ҳақда шундай фикрни билдирганлар: “...Ҳеч қачон кишилик жамиятида ғоявий бўшлиқ пайдо бўлмаган. Агарки шундай бўшлиқ пайдо бўлса, сўзсиз унинг ўрнини бизнинг табиатимизга бегон, турли хил мафкуравий тазйиқлар эгаллаб олиши ва ўз таъсирини ўтказиши муқаррар. Бундай хавфни ўзимизга яққол тасаввур қилишимиз ва унинг олдини олишимиз – бугунги куннинг энг долзарб, энг мураккаб вазифаларидан биридир”⁵⁷.

Шуни айтиш керакки, ҳеч қандай жамият ёки давлат мафқурасиз яшай олмайди. Бизнинг миллий истиқлол мафқурамиз эса кишиларда миллий онг ва миллий гурурни ўстиришда, миллий маданиятимиз ривожланишида, ёшларда ватанпарварлик,

⁵⁷ Каримов И.А. Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан курмокдамит //Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курамит 7-жилд.-Т.:Ўзбекистон, 1999.-298-299-бетлар.

инсонийлик, миллатлараро дўстлик каби инсоний фазилат ва муносабатларни юксалтиришда муҳим аҳамият касб этмоқда. У халқларимиз ва миллатларимиз куч-қудрати ва имкониятларига, ғоявий-сиёсий жиҳатдан бир бутун яхлитлигига салбий таъсир этиши мумкин бўлган маҳаллийчилик, гуруҳбозликларга қарши кураш олиб боришга кенг жамоатчиликни даъват этади.

Ўзбекистон халқининг миллий тараққиёт йўлидаги бош ғояси – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдан иборатдир. Бу ғоя халқимизнинг азалий эзгу интилишлари, бунёдкорлик фаолиятининг маъно – мазмунини белгилайди, ҳар бир инсон учун муқаддас бўлган юксак гуманистик қадриятларни ўзида мужассам этади.

Миллий истиқлол мафқурасининг асосий ғоялари халқимизнинг мустақил тараққиёт йўлидаги бош ғоясидан келиб чиқади ва ўзининг маъно – моҳияти, фалсафаси, жозибаси билан уни халқимизнинг қалби ва онгига янада чуқурроқ сингдиришга хизмат қилади.

Миллий истиқлол мафқурамиз давлат мустақиллигини мустаҳкамлашда, демократик давлат фуқаролик жамият барпо этишда конкрет мақсад ва йўналишларга таянади. Унинг ёрдамида халқимиз инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган, ижтимоий адолат тамойилларини қарор топтира оладиган, келажаги буюк давлат қуриш йўлида ўзида куч-гайрат топади.

Истиқлол мафқурамиз ўзида ёшларда ҳалол ва пок ҳаёт кечириш, бева-бечораларга, қаровсиз қолган болаларга, етим-есирларга ёрдам бериш, уларга нисбатан диққат ва эътиборда

бўлиш каби юксак инсоний фазилатларни шакллантиришга асосланади.

Миллий истиклол мафқураси халқларни бир-биридан ажратмайди. Маълумки, Ўзбекистонда кўплаб миллат вакиллари истикомат қиладилар. Мафқурамиз уларни миллатидан қатъи назар ўзаро бирлаштиради. Ўзбекистонни Ватаним деб ҳисоблайдиган, у билан фахрланадиган барча миллат вакилларининг тенг ҳуқуқлилигини, миллий ғурури ва манфаатларини ҳимоя қилади. Демак, бизнинг мафқурамиз асослари жуда бақувват ва у ҳар қандай экстремистик ва шовинистик ғояларга қарши кураша олади.

Ҳозирги кунда мафқура полигонлари ядро полигонларига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга. Бундай шароитда Ўзбекистон халқи – ғояга қарши ғоя, фикрга қарши фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиши мумкин.

Бугун давлатимиз мураккаб дунё билан алоқаларга киришган, коммунистик мафқура тарафдорлари ҳам эски ҳаётни қўмсаб, қуроолларини ташлаганлари йўқ. Мамлакатимизга турли йўллар билан ҳар хил сиёсий, диний, маданий оқимлар кириб келмоқда ва ўз таъсирини кучайтирмоқда. Кенг ҳудудда ўрта асрларда мавжуд бўлган мусулмон халифалигини тиклашга бўлаётган майлликлар, Россия-Белорус иттифоқини “ибрат” қилиб, умрини яшаб бўлган собиқ совет ғояларини қайтадан тиклаш йўлидаги уринишлар, шунингдек, ўзбек халқининг тарихини сохталаштириш ҳаракатлари ҳозирги мафқуравий таҳдидларнинг хавfli кўринишларидан айримларидир.

Таҳдид ҳақида гапирар эканмиз, энг аввало, диққат ва эътиборимизни ХХ аср охирига келиб, пайдо бўлган умумсайёравий муаммоларга қаратмоғимиз лозим. Биз булар тўғрисида юкорида батафсил ёзган эдик. Ҳозирги кунда ана шундай муаммолар қаторида террорчилик, диний экстремизм, ваҳҳобизм, ақидапарастлик жиддий эътиборни тортмоқда.

Расмий маълумотларга асосланиб, шуни таъкидлаш мумкинки, бугунги кунда дунёда 500 дан ортиқ террорчилик ташкилотлари мавжуддир. Улар 60 та давлат худудида ўз тармоқларини ёйишга муваффақ бўлдилар. Айни даврда 84та давлат фуқароларига қарши террорчилик ҳаракатларини амалга оширмоқдалар.

Мутахассислар фикрича, жаҳоннинг турли мамлакатларида содир этилган қўпоровчилик ҳаракатларининг 47 фоизи - портлаш (улардан 13,7 фоизи бомбалар ёрдамида), 7,4 фоизи - қотиллик, 7,5 фоизи - фуқароларни ўғирлаш, 5,5 фоизи - қуролли тажовузлар орқали амалга оширилган экан⁵⁸.

Дарҳақиқат, терроризм кўпгина давлатларда жиддий хавфга айланиб, халқаро миқёсдаги муаммо бўлиб бормоқда. Бу ёвузликка қарши самарали кураш олиб бориш учун курашнинг янги, ноанъанавий шакллари ва усулларини ишлаб чиқиш зарур. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов ушбу жиддий

⁵⁸ Қаранг: Экстремизм ва террорчилик – хуррият кушандаси. // Халқ сўзи.-1999.-2 март; Азизхўжаев А. Чин Ўзбек иши.-Т.:Академия,2003; Стабильность в Центральной Азии в постконфликтный период.-Т.:Редакционно-издательский комплекс ИСМИ при Президенте РУз.,2002; Баранов А. Терроризм и гражданское мученичество в европейской политической культуре Нового и Новейшего времени// Общественные науки и современность.-М.:Наука.-2004.-№1.-с.77-88; Кудрявцев В. Предупреждение терроризма// Общественные науки и современность.-М.:Наука.-2004.-№1.-с.89-95 ва бошқ.

хавфга етарлича баҳо берилмаётганлигини, унга юзаки ёндашиш жиддий сиёсий хато эканлигини қайд этди. “Энг муҳими, - дейди Президент, - қонунларимизда терроризм нафақат бизнинг давлатимиз, балки бутун жаҳон ҳамжамиятига хавф солувчи жиддий муаммо эканлиги ўз ифодасини топиши лозим. Биз миллий қонунчилигимизда, энг аввало, Ўзбекистон Республикаси “Терроризмга қарши кураш тўғрисида”ги қонунда бу муҳим муаммони ҳал этиш билан боғлиқ барча муаммоларни тўлиқ акс эттиришимиз зарур”⁵⁹.

Террорчиликнинг бир қанча кўринишлари (большевизм, фашизм ва ҳ.к.) мавжуд. Одатда террорчилик диний экстремизм, фанатизм билан алоқадордир. Диний экстремизм ва ақидапарастлик ёнма-ён юрадиган ҳамда бирга учрайдиган ҳаракатлар бўлиб, ҳозирги кунда уларнинг кучайиб бораётганлигини инобатга олмай бўлмайди. Негаки, ақидапарастлик ёвуз ғоя ва мафқураларнинг энг кўп тарқалган шаклидир. Бундай мафқуралар муайян даврларда Ғарбда ҳам, Шарқда ҳам ҳукмронлик қилган. Бу ижтимоий иллат инсоният ХХI асрга қадам қўяётган ҳозирги даврда ҳам дунёдаги тинчлик ва тараққиётга таҳдид солмоқда. Ақидапарастлик қандай шаклда бўлмасин, ҳамма замонларда ҳам жамият учун бирдек ҳатарлидир.

“Ҳар қандай тажовуз, – дейди И.А. Каримов, – ва террорчилик хуружларининг олдини олиш, уларнинг мафқуравий

⁵⁹ Қаранг Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар.-Т.:Ўзбекистон, 2000.-7-бет.

заминини йўқотиш ва аввало, ёшларимизнинг қалби ва онги, соғлом тафаккури учун курашни такозо этмоқда”⁶⁰.

Диннинг сиёсийлашуви инсоният ҳаёти учун ҳар доим хавф солиб келган ва яқин келажақда ҳам шундай бўлиб қолиши мумкин. Замонавий муаммо ва ечимини кутаётган масалалар нуқтаи назаридан келиб чиқадиган бўлсак, ҳозирги пайтда бу ҳаракатлар бутун инсониятнинг фаровон ҳаёти учун ҳеч қачон бугунгидек сезиларли даражада хавф туғдирмаган. Бу оқим ва ҳаракатларнинг асосий моҳияти ҳамда мазмуни тарафдорларининг мутаносиблигида, ғайриинсоний ғояларни қўллаб-қувватлашида, бошқа диний эътиқодларга муросасиз муносабатда бўлишида ифодаланади. Ўз ҳақчилигини исботлаш йўлида бундай кимсалар зўравонликка, қотилликка мурожаат қилишади, яъни мақсадларини амалга ошириш йўлида ҳеч нарсадан воз кечмайдилар. Террорчилик, экстремизм, ақидапарастлик бугунги кунда умумжаҳон муаммо даражасига кўтарилган.

Экстремистларнинг ҳокимиятпарастлик йўлидаги интилишлари инсонни эъзозлаш, унинг жонига қасд қилмаслик, раҳмдиллик, шафқатлилик, барчага меҳр-муҳаббатли бўлиш, қон тўкиш энг катта гуноҳ эканлиги ҳақидаги исломий қадриятларга батамом қарама-қаршидир.

Ваҳхобийликка сиёсий жиҳатдан қараладиган бўлса, бу диний оқим ислом дини бирлигини бузишга, емириб ташлашга қаратилган ҳаракатдир. Диний бирликни бузишдан мақсад – мамлакатлар,

⁶⁰ Қаримов И.А. Ватанимиз тинчлиги ва хавфсизлиги ўз куч-қудратимизга халқимизнинг ҳамжиҳатлиги ва буқилмас иродасига боғлиқ.// Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродаимизга боғлиқ. 12-жилд.-Т.:Ўзбекистон, 2004.- 265-267-бетлар.

давлатлар, халқлар ва миллатлараро бирлик ҳамда ҳамжиҳатликка путур етказиш, ўзаро ажратиб ташлаш, бир-бирига тубдан қарама-қарши қилиб қўйишдан иборат.

“Ислом динини, - дейди И.А.Каримов, - сиёсатга айлантираётган, ёвузлик ва террорчилик мафқурасини яратаётган кўплаб радикал ва экстремистик марказларнинг, биринчи навбатда, ёшлар онгини захарлаб, зомбига айлантириб, улардан террорчилар тайёрлаш бўйича конвейер ташкил этаётган, халифалик тузишдек турли хом-хаёлларни амалга оширишга уринаётган қабих кучларнинг илдизини қирқиб ташлаш керак”⁶¹.

Ақидапарастлик хавфи мусулмонларнинг ислохотчи давлатга бўлган ишончини йўққа чиқаришга интилишида ҳам ўз ифодасини топмоқда. Бу эса, шунингдек, миллий, фуқаролараро ва миллатлараро тотувликни бузиш йўлидаги уринишларда ҳам намоён бўлмоқда. Ақидапарастларнинг мақсади демократияни, дунёвий давлатни, кўп миллатли ва кўп динли жамиятни обрўсизлантиришдан иборатдир. Ақидапарастлик хавфи “мусулмон ва номусулмон мамлакатлар, уларнинг жамоатчилиги орасида ҳам Ўзбекистон ҳақида кўнгилни совутадиغان фикр туғдиришга уринишларда намоён бўлмоқда. Уларга бизнинг гоҳ динсиз даҳрийлар қилиб, гоҳ эса давлатни исломлаштиришнинг яширинча тарафдорлари қилиб кўрсатишни истайдилар”⁶².

⁶¹ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократиялаштириш ва янгилаш, мамлакатни модерн замиш ва ислох этишдир.-Т.:Ўзбекистон,2005.-64-65-бетлар.

⁶² Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бусағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари//Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида 6-жилд.-Т.:Ўзбекистон, 1998 -60-бет.

Ҳозирги шароитда хориждаги кўпчилик мамалакатлардаги экстремистик кучлар ислом динидан сиёсий кураш, омманинг сиёсий онгига таъсир кўрсатиш воситаларига эга бўлиш ҳамда сиёсий ҳокимият учун курашда бир байрок сифатида фойдаланмоқдалар. Ислом ақидапарастлиги – соф ислом асосларига қайтиш, соф исломий давлатни куриш ҳамда жамиятнинг бутун ҳаётини унинг ақидалари негизда камол топтиришга уринишдир. Диний ақидапарастлик ислом цивилизацияси билан исломий бўлмаган цивилизациялар ўртасида ялпи қарама-қаршилиқни шакллантиришда, шунингдек, омманинг онгида дин барча иқтисодий, сиёсий ва халқаро муаммолар ҳамда зиддиятларни ҳал қилишнинг универсал воситаси, деган фикрни қарор топтиришда ҳам кўринмоқда.

Ҳозирги кунда бундай оқим ва ҳаракатларининг хавф солаётганлиги шундан иборатки, улар Исломни қайта тиклаш баҳонаси билан сиёсий кўпоровчилик, сиёсий зўравонликни кучайтирмоқдалар. Диний экстремистлар мазкур мақсадларга эришишда ҳозирги замоннинг ҳар қандай имкониятларидан, жумладан, фан-техника тараққиётининг энг янги ютуқларидан, фойдаланмоқдалар. Интернет тармоғида деярли барча радикал ислом ташкилотларининг сайтлари бор. Масалан, Толибон ҳаракати, ислом нажот fronti, Ислом гуруҳи (Ал-Жамоа ал-исломия), Ислом озодлик партияси (Ҳизбут-таҳрир ал-исломия), Муҳожирлар (Ал Муҳожирун), Яҳудийлар ва хочпарастларга қарши кураш халқаро ислом fronti ана шулар жумласидандир.

Санаб ўтилган сайтларнинг кўпчилиги Интернетда ўзига хос тармоқни ташкил қилади. У, ўз йўналиши жиҳатидан, таъбир жоиз бўлса, виртуал жиҳоддир. Сайтларнинг аксарият кўпчилиги жиҳод гояларини, Фарбга қарши ҳамда ислом мамлакатларидаги исломдан чекинганликда айбланаётган ҳукмрон тузумларга қарши кураш гояларини тарқатмоқда. Бундай мамлакатлар орасида Ўзбекистон ҳам бор.

“Виртуал жиҳод орқали, - деб ёзади Л.Левитин, - иккита асосий мақсадга эришилади. Биринчидан, мусулмон жамиятига ахборот-ташвиқот ёрдамида таъсир ўтказилади. Иккинчидан, радикал ислом гуруҳларига ташкилий ёрдам кўрсатилади. Биринчи мақсадга эришишга сайтларда жойлаштирилаётган дастурий, тарихий, кўргазмали, мунозарали ва шу каби материаллар хизмат қилади. Ташкилий жиҳатдан ёрдам бериш учун Интернетдан алоқа воситаси сифатида фойдаланилмоқда. Электрон почта орқали шифрланган йўриқномалар, хариталар, чизмалар, пароллар ва шу кабилар узатилади. Интернетда йиғилишлар, анжуманлар ва ҳоказолар ҳақидаги маълумотлар жойлаштирилади. Эълонлар ва варақаларда телефон-факсларнинг рақамларига кўшимча ўлароқ, турли ислом ташкилотларининг электрон почта манзиллари ҳам келтирилади. Бу эса қарши алоқа ўрнатиш имконини беради”⁶³.

Халқаро диний экстремистик гуруҳларнинг асосий мақсади - ўтиш даврининг табиий қийинчиликларидан фойдаланиб, мавжуд ҳукуматга қарши ҳаракат қилиш, шу билан бирга ўзлари Ислам

⁶³ Левитин Л. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида.-Т.:Ўзбекистон, 2001.-263-264-бтлар.

душманлари деб билган давлат арбоблари ҳамда фуқароларга қарши жисмоний зўравонликларни ўтказишдир.

Ислом ота-боболаримиздан қолган қадриятдир. У биз учун ҳам имон, ҳам диёнат қонунларининг мажмуасидир. Бу эътиқод, миллионлаб кишилар дунёқарашининг мавжудлигининг заминидир. “Биз,- деб ёзади И.А.Каримов, - ўз миллатимизни мана шу муқаддас диндан айри ҳолда асло тасаввур қила олмаймиз. Диний қадриятлар, исломий тушунчалар ҳаётимизга шу қадар сингиб кетганки, уларсиз биз ўзлигимизни йўқотамиз”⁶⁴.

Дарҳақиқат, давлатимиз диний қадриятларимизни тиклаб, виждон эркинлигини эълон қилди. Албатта, Конституцияда айрим чеклашлар ҳақида ҳам ёзилган. Масалан, динга эътиқод қилиш ёки ўзга эътиқодлар эркинлиги миллий хавфсизликни ва жамоат тартибини, бошқа фуқароларнинг ҳаёти, саломатлиги, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш учун зарур бўлган даражадагина чекланиши мумкин. Конституциянинг 61-моддасида диний ташкилотлар ва бирлашмалар давлатдан ажратилган ҳамда қонун олдида тенгдир, дейилган.

Ҳеч бир динга ёки диний эътиқодга бошқаларига нисбатан бирон-бир имтиёз ёки чеклашлар белгиланишига йўл қўйилмайди. Давлат органлари турли динларга эътиқод қилувчи ва уларга эътиқод қилмайдиган фуқаролар, ҳар хил эътиқодларга мансуб диний ташкилотлар ўртасида ўзаро мурося ва ҳурмат ўрнатилишига кўмаклашадилар, диний ва ўзга фанатизмга ҳамда экстремизмга бўлган муносабатларни қарама-қарши қўйиш ва

⁶⁴ Каримов И.А. Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда.- Т.:Ўзбекистон, 1999.- 5- бет.

кескинлаштиришга, турли конфессиялар ўртасида адоватни авж олдиришга қаратилган хатти-ҳаракатларга йўл қўймайдилар.

Конституциянинг 57-моддасига мувофиқ, конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўювчи, республиканинг суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши чиқувчи, урушни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қилувчи, халқининг соғлиги ва маънавиятига тажовуз қилувчи, шунингдек, ҳарбийлаштирилган бирлашмаларнинг миллий ва диний руҳдаги сиёсий партияларнинг ҳамда жамоат бирлашмаларининг тузилиши ва фаолияти, махфий жамиятлар ҳамда уюшмалар тузиш таъқиқланади. Шунга мувофиқ, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига тазйиқ ўтказишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат ва уриниш, шунингдек, яширин диний фаолият қонун билан ман этилади.

Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонунида белгилаб қўйилганидек, диний ташкилотлар ва бирлашмалар давлатдан ажратилган ҳолда, қонун олдида тенгдирлар. Давлат диний бирлашмаларнинг фаолиятига аралашмайди, турли динларга эътиқод қилувчи ва уларга эътиқод қилмайдиган фуқаролар ўртасида ўзаро мурося ва хурмат ўрнатилишига кўмаклашади. У диний мутаассиблик ва ақидапарастликка, диний адоватларни авж олдиришга йўл қўймайди, диний конфессиялар ўртасидаги тинчлик ва тотувликни кўллаб-қувватлайди. Давлат диний ташкилотлар зиммасига ўзининг ҳеч қандай вазифасини бажаришни юкламайди.

Диний ташкилотлар давлат вазифаларини бажармайди. Ўзбекистон Республикасида диний моҳиятдаги сиёсий партия ва жамоат ҳаракати тузишга ҳамда уларнинг фаолият юритишига йўл қўйилмайди ⁶⁵.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда “Мовароуннахр”, “Ислом нури”, “Мовароуннахр мусулмонлари” нашрлари мунтазам равишда чиқиб турибди. Биринчи мартаба мусулмонларимиз муқаддас китоби “Қуръони Карим” ўзбек тилида нашр этилди. Халқимиз Имом Бухорий, Ат-Термизий, Аҳмад Яссавийларнинг ёзган асарларини ўқиш имкониятига муваффақ бўлдилар.

1999 йил 7 апрелда “Тошкент Ислом университетини ташкил этиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони эълон қилинди. Бундай маскан ташкил қилинишининг асосий сабаби аҳоли томонидан муқаддас ислом динимизга ўсиб бораётган қизиқувчанлик ва талабчанликдир. Исломни тўғри тарғибот қилувчи мутахассисларни тайёрлаш ва улар фаолиятини жонлантириш аҳолининг турли диний экстремистик кучлар таъсири остида қолишининг олдини олишга имкон яратади.

Демак, ҳозирги кунда давлатимиз келажаги ҳақида қайғураётган ҳар бир инсон чет элдан келтирилаётган моддий ва маънавий афюн билан халқларимизни, айниқса, ёшларимизни жисмоний ва рухий жихатдан заҳарлантиришга бефарқ қарамаслиги лозим. Бунинг учун нима қилиш керак? Маъмурий йўл билан қонун чиқариб ушбу ҳолатларни тўхтатиб бўлмайди. Демак,

⁶⁵ Ўзбекистон Республикаси “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги (Янги таҳрир) қонуни // Халқ сўзи.- 1998.- 1 май.

биз бегона, бекарорлаштирувчи мафкурага – миллий истиқлол мафкурамизни, жисмоний азоб ва қон тўкилишларга - меҳр-мурувват, диёнатсизликка – руҳий поклик, беҳаёликка – камтаринлик, бемаъниликка – маънавий бойлик, бошқача айтганда, халқимизнинг кўп асрлик тараққиёти давомида яратилган Шарқона ахлоқ-одоб қоидаларини, юксак маънавият ва бой маданиятимизни, кадриятларимизни қалқон қилиб кўйишимиз керак. Биз маънавий хавфсизлик ҳақида қайғурар эканмиз, энг аввало, фуқароларда юксак маънавиятни шакллантиришнинг аҳамияти қанчалик баланд эканлигини тушуниш муҳим аҳамиятга эга.

Юртбошимиз И.А. Каримов айтганларидек: “Биз ҳам фарзандларимиз юрагида она – Ватанга, бой тарихимизга, ота – бобаларимизнинг муқаддас динига соғлом муносабатни қарор топтиришимиз, таъбир жоиз бўлса, уларнинг мафқуравий шмунитетини кучайтиришимиз зарур. Токи, улар миллий илдишлари бақувват, дунёни чуқур англайдиган, замон тараққиёти билан баробар қадам ташлайдиган инсон бўлиб етишсин”⁶⁶.

Негаки, маънавияти юксак даражада ривожланган халқ, миллат тараққий этади, келажакка қараб дадил, изчиллик билан қадам босади ва аксинча, маънавий жиҳатдан қашшоқ бўлган мамлакат ёки давлат таназулга учрайди.

Фикримизча, ҳозирги кунда Ўзбекистоннинг маънавий хавфсизлигини таъминлаш мақсадида қуйидагиларга диққат ва эътиборни қаратмоқ лозим:

⁶⁶ Каримов И.А. Миллий истиқлол маққураси - халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончидир/ Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз.8-жилд.-Т.: Ўзбекистон, 2000 - 194-495 – бетлар.

- маънавий хавфсизликни таъминлашга йўналтирилган чоратadbирларни режалаштириш ва амалга ошириш. Бундай ишни давлатнинг ичидан бошлаш лозим ва бунда давлат бошқарув органларининг, маънавият ва маърифат марказларининг фаолияти алоҳида аҳамият касб этади;

- халқларимизнинг кўп асрлик маданиятига, илмий ва маданий меросига таяниш, миллий кадрият, урф-одат, байрам ва анъаналаримизни тиклаш;

- фуқароларда юксак маънавиятни шакллантириш жараёнини янада чуқурлаштириш ва бу борада:

а) кенг халқ оммасида, хусусан, ёшларда ватанпарварлик, инсонпарварлик, билимдонлик ва шу каби маънавий-маърифий фазилатларни шакллантириш;

б) миллий ўз-ўзини англаш, миллий онгни ўстириш йўли билан миллий ғурур ва миллий ифтихор туйғуларини тарбиялаш;

в) руҳий поклик ва ҳалоллик, имон ва диёнат, меҳр-шафқат, ота-онага ҳурмат, Ватанга, оиллага садоқат каби ахлоқий меъёрларга амал қилиш;

- ҳокимликлар, бошқа давлат бошқаруви ҳамда ўзини-ўзи бошқариш органлари томонидан аҳоли орасида тушунтириш ишларини жонлантириш, уларнинг доимийлигини таъминлаш ҳамда бу ишга жамоат бирлашмаларини кенгроқ жалб этиш, оммавий-ахборот воситаларида тегишли масалаларни ёритиш;

- фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, жамоат бирлашмалари ҳамда корхона ва ташкилотларнинг раҳбарларини қонун ҳужжатлари, юридик

адабиётлар билан ўз вақтида таъминлаш, уларнинг билим ва малакасини ошириш;

- халқ депутатлари вилоят, шаҳар, туман кенгашларининг муҳим масалалар юзасидан қабул қилаётган қарорлари лойиҳаларини аҳолининг кенг катламлари муҳокамасига ҳавола этиш;

- дин тўғрисидаги қонун ҳужжатларини тарғиб қилиш ва тушунтириш ишларини давом эттириш;

- туман, қишлоқ марказларида, маҳалла, хўжалик, йирик корхона, ташкилот муассасаларида жамоатчилик маслаҳатхоналарини ташкил этиш;

- милиция - мактаб - маҳалла - масжид ҳамкорлигини чуқурлаштириш;

- террорчиликка қарши илмий - таҳлилий тадқиқотларни ривожлантириш;

- олий ўқув юртларида сиёсий фанларга эътиборни кучайтириш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ равишда олий ўқув юртларида бу йўналишдаги мутахассисларни тайёрлаш;

- халқаро ҳамкорликни кучайтириш.

Ўзбекистонда маънавий хавфсизликни таъминлаш - давлат мустақиллигини мустаҳкамлаш, келажакка ишонч билан қадам қўйиш, янги демократик давлат фуқаролик жамияти куриш йўлидаги муҳим шартлардан биридир. Давлатимизда маънавий хавфсизликни таъминлаш каби муҳим масалага нафақат давлат бошқарув ва хавфсизлик органлари, балки кенг жамоатчилик ҳам

диққат-эътиборини қаратмоғи керак. Ҳокимиятлар, маҳалла кўмиталари бу жараёнда фаол иштирок қилишлари зарур. Халқ таълими соҳасида иштирок қилаётган барча зиёлилар, олимлар, ўқитувчи ва мураббийлар Олий, ўрта-махсус ва касб-хунар юртларида маънан бой, дунёқараши кенг, соғлом фикрлай оладиган, Ватанга фидойи, ҳақиқий инсон бўлиб етишадиган шахсни тарбиялашга бор куч ва имкониятларини сафарбар қилишлари муҳим аҳамият касб этмоқда.

Юксак маънавиятни шакллантириш, ўтмишга ҳурмат ва эътиборда бўлиш, Шарқона қадриятларни тиклаш ва янада ривожлантириш, ёшларда ватанпарварлик, миллий ғурур ҳамда миллий ифтихорни ўстириш, миллий истиқлол ғоясининг ёшларда ҳамдўстлик тарбиячиси сифатини ошириш туфайлигина жамиятимиз ўзининг маънавий хавфсизлигини таъминлай олади.

МАЪНАВИЙ БАРКАМОЛ ЁШЛАРНИ ТАБИЯЛАШ – МАМЛАКАТ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ АСОСИЙ ОМИЛИ

Ёшларга оид сиёсат Ўзбекистон Республикаси давлат фаолиятининг устивор йўналиши бўлиб, унинг мақсади ёшларнинг ижтимоий шаклланиши ва камол топиши, ижодий иқтидори жамият манфаатлари йўлида имкони борича тўла-тўқис рўёбга чиқиши учун ижтимоий иқтисодий, ҳуқуқий, ташкилий жиҳатдан шарт-шароит яратиш ҳамда уларни кафолатлашдан иборат бўлиб, ушбу сиёсатнинг ҳуқуқий кафолатлари ЎзР Конституцияси, 1991 йил 20 ноябрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасида

ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги қонун, 1992 йил 8 августда “Ўзбекистонда ижодкор ёшларни қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари”, 1996 йил 17 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси “Камолот” ёшлар жамғармаси тўғрисида”ги ЎЗР Президенти қарорлари ва бошқа қатор меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинади.

Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсати қуйидаги қоидаларга асосланади:

-миллати, ирқи, тили, дини, ижтимоий мавқеи, жинси, маълумоти ва сиёсий эътиқодидан қатъи назар ёшлар тўғрисида ғамхўрлик қилиш;

-ёшларни ҳуқуқий ва ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилиш;

-миллий, маданий анъаналарнинг авлоддан авлодга ўтиши, авлодларнинг маънавий алоқаси;

-ёшларнинг ташаббусларини қўллаб-қувватлаш, ёшлар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари доирасида ўз манфаатларини амалга ошириш йўлларини эркин танлаб олишларига кафолат бериш;

-жамиятни ривожлантиришга, айниқса республика ёшлари ҳаётига оид сиёсат ва дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда ёшларнинг бевосита иштирок этиши;

-ҳуқуқ ва бурчларнинг эркинлик ва фуқаролик масъулиятининг бирлиги.

Ватанимизнинг ривожланиши ва ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан ёшларнинг ҳуқуқий онги ҳамда ҳуқуқий маданияти даражасига боғлиқдир. Юқсак ҳуқуқий

маданият демократик жамият пойдевори ҳамда ҳуқуқий тизим етуқлигининг ифодасидир. У жамиятдаги турли хил ҳаётӣ жараёнларга фаол таъсир кўрсатувчи, фуқароларнинг, барча ижтимоӣ гуруҳларнинг жипслашувига кўмаклашувчи, жамиятнинг яхлитлиги ҳамда батартиблигини таъминловчи ва мустаҳкамловчи омилдир. Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини таъминлаш, ижтимоӣ ҳаётни демократлаштириш учун шарт-шароитлар яратиш ва ҳуқуқий давлат асосларини шакллантириш заруриятидан келиб чиққан ҳолда 1997 йил 29 августда “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури” қабул қилинган.

Миллий дастурни амалга ошириш мақсадида мамлакатда аҳолининг барча қатламлари ва, айниқса ёшларнинг, ҳуқуқий саводхонликка эришишлари, юксак даражадаги ҳуқуқий онга эга бўлишлари ҳамда ҳуқуқий билимларини кундалик ҳаётда қўллай олишлари учун ҳуқуқий маданиятни шакллантиришнинг кенг қамровли мунтазам тизими яратилди. ЎзР Президенти ҳузуридаги амалдаги қонунчиликнинг мониторинги институти, ЎзР Олий Мажлисининг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили Омбудсман, Инсон ҳуқуқлари Миллий маркази, Фуқаролик жамиятини ўрганиш институти ва бошқалар шулар жамласидандир.

Бундан ташқари, 2008 йил “Ёшлар йили” деб эълон қилиниши муносабати билан “Ёшлар йили” давлат дастури тўғрисида”ги ЎзР Президенти қарорида ёшларининг манфаатларини янада тўлиқ таъминлаш ва ҳуқуқларини ҳимоя қилишга йўналтирилган ҳуқуқий базани такомиллаштириш ҳамда мустаҳкамлаш, амалдаги қонун ва

меърий-хукукий хужжатларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш вазифалари белгилланган.

Ижтимоий тараққиётнинг ҳозирги босқичида интеллектуал салоҳият, ақл-идрок ва тафаккур, замонавий фикрлаш, илғор технологиялар ҳал қилувчи аҳамият касб этмоқда. Бундай шароитда фақатгина чинакам маънавиятли-маърифатли, хукукий билимлари кенг, маданиятли кишилар жамиятимизда рўй бераётган салбий жараёнларга бефарқ бўлмайдилар, давлатимиз келажагини қуришга бор кучларини сафарбар этадилар.

Шунинг учун ҳам ёшлар тарбияси масаласига давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида ёндашмоқдамиз. Ўзбекистонда ёшлар ҳаракатини янада ривожлантиришга қўмаклашиш мақсадида 2001 йил 30 майда “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракатини қўллаб қувватлаш тўғрисида” ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг қарори, 2006 йил 10 октябрда “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати фаолияти самарадорлигини ошириш ҳамда қўллаб қувватлаш тўғрисида”ги ЎзР Президенти қарори эълон қилинди.

Ёшларнинг сиёсий фаоллиги, унинг чинакам фуқаровий муносабати, демократик ислохотларга интилувчанлиги белгиланган мақсадларга тезроқ эришишнинг муҳим омилidir. Ёшларга диор давлат сиёсатини амалга ошириш мақсадида ёшларни сиёсий қарорларни қабул қилишга жалб этиш жараёнлари фаоллашиб борди. Бугунги кунда ёшларимиз электоратнинг муҳим қисми бўлиб ҳисобланиб, улар жамият тараққиёти учун муҳим бўлган сиёсий дастурлар ва чора-тадбирларни ишлаб чиқишда фаол

иштирок қилмоқдалар. Бугунги кунда ЎЗР “Фидокорлар” МДП - 42%, ЎзЛиДЕП – 40%, “Миллий тикланиш” ДП – 39%, ХДП ва “Адолат” СДП – 30% ёшлар ташкил этади. Ҳар бир партия тизимида “Ёшлар қаноти” мавжуд.

2005 йилда Нодавлат ташкилотлари Миллий Ассоциацияси (НАННОУз) ташкил топди. Бугунги кунда Ўзбекистонда турли жамғармалар, 5 минггад ортиқ нодавлат нотижорат ташкилотлари мавжуд бўлиб, улар ёшлар ҳаракатларини ривожлантиришга хизмат қилмоқдалар. 2003 йил 1 июлда «Истеъдод» жамғармаси, 2004 йил май ойида эса “Ўзбекистон маданияти ва санъати форуми” ташкил этилди. Республикада иқтидорли ёшларни аниқлаш ва қўллаб қувватлаш мақсадида “Нихол”, “Зулфия” мукофоти танловлари, “Янги авлод”, «Келажак овози», «Навқирон Ўзбекистон» республика Фестиваллари ўтказилмоқда.

Ёшлар орасида спортни тарғиб қилиш мақсадида 2004 йил 1 январдан бошлаб Узтелерадиокомпанияда «Спорт» телеканали ўз фаолиятини бошлади. Республикада 2,8 минг спорт секциялари очилган бўлиб, уларда 85 мингдан ортиқ ёшлар қатнашмоқда. Республикада «Умид ниҳоллари», «Баркамол овлод», “Универсида” спорт мусобақалари ўтказилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида ёшларни, ёш оилаларни ижтимоий муҳофаза қилиш, ёшларнинг жамоат уюшмалари ва уларнинг корхоналарини қўллаб-қувватлаш, ёшларнинг фуқаро сифатидаги ташаббускорлигини рўёбга чиқаришга ёрдам кўрсатиш мақсадларида ёшлар давлат-жамоат ижтимоий хизмати амал қилади. 2007 йил 18 майда “Ёш оилаларни моддий ва маънавий

қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ЎзР Президенти Фармони эълон қилинди. Ҳозирги кунга қадар “Камолот” ёш ижтимоий ҳаракати тизимлари кўмагида республика бўйича тезкор маълумотларга кўра: Ипотека кредити 2150 та ёш оилага 1818,1 млн.сўм, Истеъмол сармоя кредити 2.282 та ёш оилага 1.079,7 млн.сўм, Микрокредит (тадбиркорлик бўйича) 3.037 та ёш тадбиркорларга 2.501,8 млн.сўм маблағлар тижорат банклари томонидан ажратилган.

Маълумки, таълим-тарбияда миллий қадриятларни шакллантириш ва ривожлантириш асосий ўрин тутадиган бўлди. Ватанга, ота-онага содиқлик ва фидойилик ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Булар заминда ёшларга оилада, таълим масканларида, маҳаллаларда бериладиган таълим-тарбия ётади. Оилада сингдирилган тарбия, Ватанга муҳаббат, меҳр-оқибат, ўзаро ҳурмат каби юксак инсоний фазилатларни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади. Инсоннинг мустақиллиги, дунёқараши, хулқ-атвори, одоби, ахлоқи, турли миллат вакилларига бўлган муносабати ва ҳурмати, маданий-маънавий қадриятларга бўлган қизиқиши ва муҳтожлиги, буларнинг ҳаммаси оилада шаклланади.

Ёшларнинг касб танлаши, иш жойларига эга бўлиши ишлаб чиқаришнинг инстенсив равишда ривожланиши ва юксак технологик такомиллашуви жараёнида фаол иштирок этиши кўп жиҳатдан таълим тизимининг сифат даражасига боғлиқ. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ҳамда Мактаб таълимини ривожлантириш Давлат умуммиллий дастурлари доирасида ўтган давр мобайнида 1.200 дан зиёд академик лицей ва касб-хунар

коллежи, 4.600 дан ортик умумтаълим мактаби янгидан бунёд этилди.

Таълим соҳасида хорижий ташкилотлар иштирокида қатор лойиҳалар амалга оширилмоқда. Масалан, Халқаро Тараққиёт Ассоциацияси кўмагида 15,0 млн. АҚШ долларга мўлжалланган «Мактаб таълимни ривожлантириш», Корея Республикаси ҳукумати томонидан «ЎЗР мактабларини ахборотлаштириш» лойиҳаси учун 30 млн.АҚШ доллари ҳажмдаги имтиезли кредит ажратилган, Белгия Қироллиги ҳукумати томонидан 4 млн.евро миқдордаги «Кичик бизнес учун кадрларни тайёрлашга кумаклашиш» лойиҳасини амалга оширишга фоизсиз кредит ажратилган. Республикада Г.В.Плеханов номидаги Россия иқтисод академиясининг, М.В.Ломоносов номидаги Москва давлат университети, И.М.Губкин номидаги Нефть ва газ Россия давлат университетлари, Халқаро Вестминстер университети филиаллари очилган. Бундан ташқари, Ўзбекистон Токио ва Сарбонна университетлари билан яқиндан ҳамкорлик қилмоқда. Барча таълим муассасаларида ахборот ресурс марказлар ташкил этилган, республикада «ZiyoNET» тармоғи барпо этилган. Таълим тизимидаги ислоҳотларнинг асосий мақсади юқори малакали рақобатбаордош ёш кадрларни тайёрлашга қаратилган. Мамлакатимизнинг замонавий давлатга айланишида таълим-тарбия ишларини оқилона йўлга қўйиш, ёшларни илм-фан, илғор маданият, техника ва технология ютуқлари асосида тарбиялаш катта аҳамиятга эга. Чунки тараққиёт тақдирини маънавий жиҳатдан етук, техникавий билимлар ва мураккаб технологияларни

эгаллаган, иродаси бакувват, имони бутун, ижодий фикрлайдиган, юксак салохиятли одамлар ҳал қилади.

Маърузамнинг охирида эътиборингизни яна бир масалага қаратмоқчи эдим. Маълумки, ҳозирги кунда Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли субъекти сифатида турли мамлакатлар билан ҳамкорлик қилишга киришган. Замонавий техника ва технологияларнинг шиддат билан ривожланаётганлигини ҳисобга олсак, мамлакатимизга бегона қарашлар, Ғарбнинг оммавий маданияти, менталитетимизга мутлақо тўғри келмайдиган стереотиплар, яшаш тарзи ҳам кириб келаётганлигини таъкидлашимиз мумкин. Глобаллашув жараёнида диний экстремизм, халқаро терроризм, наркобизнес каби омилларнинг ёшлар онги, қалби, маънавий дунёсига таҳдиди кун сайин ортиб бормоқда. Интернет тармоғида деярли барча радикал ислом таъкилотларининг сайтлари бор. Масалан, Толибон ҳаракати, ислом нажот fronti, Ислом гуруҳи (Ал-Жамоа ал-исломия), Ислом озодлик партияси (Ҳизбут-таҳрир ал-исломия), Муҳожирлар (Ал Муҳожирун), Яҳудийлар ва хочпарастларга қарши кураш халқаро ислом fronti ана шулар жумласидандир. Сайтларнинг аксарият кўпчилиги жиҳод ғояларини, Ғарбга қарши ҳамда ислом мамлакатларидаги исломдан чекинганликда айбланаётган ҳукмрон тузумларга қарши кураш ғояларини тарқатмоқда. Бошқача айтганда, улар орқали виртуал жиҳод эълон қилинган.

Бундай таъсирларнинг олдини олиш, ёшларимиз онгининг заҳарланишига йўл қўймаслик муҳим аҳамиятга эга. Маънавий ва

мафкуравий таҳдид объект ҳамда субъектнинг ижтимоий ўзаро таъсири оқибатида вужудга келади ҳамда маданий ва ижтимоий асосларнинг ягона ижтимоий турдаги тўқнашуви асосида амалга оширилади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда маънавиятни химоялаш ҳамда зид, бегона, беқарорлаштирувчи ғоялардан химояланиш масаласи долзарб аҳамиятга эга бўлмоқда.

Фикримизча, маънавий хавфсизлик масаласи инсон борлигининг ижтимоий хавфсизлиги масаласи билан биргаликда кўрилиши лозим. Маънавий хавфсизлик концепцияси эса инсон ҳуқуқларининг концепцияси билан боғлиқ ҳолда кўрилиши керак. Алоҳида ва хусусий характерга эга бўлган мафкуравий, маънавий таҳдид ва тажовузларнинг олдини олиш нафақат зарур, балки уни амалга ошириш ҳам мумкин. Ўзбекистонда маънавий хавфсизликни таъминлаш - давлат мустақиллигини мустаҳкамлаш, келажакка ишонч билан қадам кўйиш, янги демократик давлат фуқаролик жамияти қуриш йўлидаги муҳим шартлардан биридир. Ёшларни миллий қадриятлар асосида тарбиялаш уларда она-юртига муҳаббат туйғуларини, уни химоя қилиш, авайлаб-асрашга қаратилган интилишларини кучайтиришга ёрдам беради. Миллий жиҳатдан ўзлигини англаган инсонгина давлати олдида турган асосий мақсадлари нимадан иборатлигини тушуниб, халқ олдидаги масъулиятини чуқур англайди. Ёшларни миллий қадриятлар асосида тарбиялаш - уларнинг ижтимоий фаоллигини оширишга хизмат қилиб, маънавий комилликка эришувида асосий ва белгиловчи омил вазифасини ўтайди.

Жамият ривожланишида ва юксалишида маънавий-ғоявий тараққиётнинг аҳамияти беқиёсдир ва у, энг аввало, фуқароларнинг дунёқараши, онги, тафаккури, савияси, маданияти, маънавиятига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Жамиятимиз янгиланиш жараёнларини бошидан кечираётган ҳозирги пайтда ҳар бир ёшнинг ақлий салоҳияти, интеллектуал қобилияти, тафаккурлаш маданиятини юксалтириш ва янада ривожлантириш катта аҳамият касб этмоқда. Мазкур вазифани бажаришда ёш авлодимизни шарқона ахлоқ-одоб меъёрлари, миллий қадриятларимиз ва урф-одатларимиз асосида тарбиялаш, уларда юксак маънавиятни шакллантириш керак. Маънавиятнинг шаклланиши қонуний, диалектик жараён бўлиб, жамият маънавий-ғоявий ривожланишининг зарурий шартидир.

Инсон камолотининг юксалиши ҳаётимизнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий-маънавий ва бошқа соҳаларида содир бўлаётган ижобий ўзгаришларнинг қонуний оқибатидир. Бундан яққол кўриниб турибдики, инсон камолотининг ривожланиши ва юксалиши кишиларнинг бунёдкорлик фаолияти, уларнинг ақл-заковати, фидокорона меҳнати билан бевосита боғлиқдир.

Республикаимиз буюк давлат сари собитқадамлик билан ривожланиб бораётган ҳозирги пайтда одамларнинг тафаккури ва ҳаётга бўлган муносабати ўзгармоқда. Ўтмиш қолипларидан воз кечган жамиятимиз аъзолари ҳаётдаги ўз ўрнини янгича тасаввур этмоқда, ўз кучига ишончи ортиб бормоқда. Кишиларимиз онгида демократик қадриятлар мустаҳкамланмоқда. Бу йиллар давомида

биз эришган энг катта ва энг муҳим ютук – бу аҳоли фаоллигининг ошаётгани, ҳаётимизни ислоҳ этиш ва лнгилаш зарурлигига, мамлакатимизнинг келажагига бўлган қатъий ишончидир.

Ислон Каримов таъриф этган маънавий баркамол, етук кишиларгина Ўзбекистоннинг бугунги ва келажакдаги ҳаётини таъминлайди. Мустақиллик ўзининг кенг ва салмоқли инсоний таянчига эга бўлмас экан, у мустаҳкамланмайди ҳам, ривожланмайди ҳам. Жамиятимизнинг инсоний таянчини алоҳида кишилар ёки уларнинг механик йиғиндиси эмас, балки ўз мақсадларини, ўз манфаатларини чуқур англаган, уларни давлат ва давр талаблари билан уйғунлаштира оладиган турли ижтимоий табақалар, гуруҳлар, синфлар ташкил этади.

Мамлакатимизда турли хил мулкчилик шаклларининг қарор топиши жараёнида ижтимоий табақаланишнинг ўсиши кучаймоқда. Аммо бундай табақаланиш жамиятни мафкуравий ёки сиёсий жиҳатдан бўлиб юбормаслиги керак. Бунинг учун биринчидан, умуммиллий манфаатларга хизмат қилувчи ғоя зарур, иккинчидан эса, фикрлар ва қарашлар ранг-баранглиги жамият учун қарама-қаршилиқлар манбаига эмас, балки муаммолар ечимини топиш манбаига, янги ташаббуслар, илғор ғоялар, умуман жамият янгиланишининг маънавий манбаига айланиши лозим. Бунинг учун мафкуравий плюрализм ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланиб, жамиятда одат тусига кириши, кенг маънода жамият тафаккурининг услубига айланиши лозим.

Жамиятнинг маънавий-ғоявий ривожланиши қонуний жараён бўлиб, у жамият тараққиётининг муайян босқичини белгилайди,

уни собитқадамлик билан амалга ошириш учун кишиларни бирлаштиради ва фаоллигини оширишга туртки беради. Маънавийтни юксалтириш, бойитиш – миллий мустақилликни мустаҳкамлашнинг муҳим шартидир. Бу масалага муайян гуруҳнинг, синфнинг манфаатларидан, дунёқарашидан ва мафкурасидан келиб чиқиб ёндашиш мумкин эмас. Шу боис, давлатимизнинг таълим-тарбия ва маданий-маърифий сиёсати асосида ҳар бир фуқарода юксак маънавий эҳтиёжларни шакллантириш ва ўстириш муҳим устувор аҳамият касб этмоқда.

Маънавий-ғоявий ривожланишнинг асосий моддий омилларини жамият иқтисодий соҳасида амалга оширилаётган ўзгаришлар, ислоҳотлар ташкил қилади. Иқтисодий муносабатларнинг ўзгариши, давлат мулкани хусусийлаштириш ва кўпукладли иқтисод асосларини шакллантириш, хусусий секторнинг ишлаб чиқариш жараёнидаги улушини кўпайтириш каби масалаларнинг таҳлили шуни кўрсатдики, шаклланаётган ана шундай муҳитда ҳар бири кишининг боқимандачилик кайфиятларини енгиш ва улардан бутунлай воз кечиши, янгича иқтисодий тафаккурни шакллантириши, тадбиркорлик ва ишбилармонликни ривожлантириш ва қўллаб - қувватлаши, кишиларнинг меҳнатга бўлган муносабатини тубдан ўзгартириш муҳим аҳамиятга эга. Мазкур жараёнларни ёшлар ижтимоий - сиёсий фаоллигини кучайтириш билан бир қаторда амалга ошириш мақсадга мувофиқ иш бўлар эди.

Мазкур масалаларни оқилона ҳал қилиш учун фуқаролар, айниқса, ёшларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини ҳам ўстириш

зарур. Шаклланаётган янги ижтимоий-иқтисодий муҳитда ўз фаолиятини тўғри ташкил этиш ва самарали меҳнат қилиш учун улар, энг аввало, юқори даражадаги ҳуқуқий савия ва билимларга эга бўлишлари керак.

Жамият маънавий-маданий тараққиётининг заминини кишиларнинг айниқса, ёшларнинг дунёқараши ва тафаккури, уларни безовта қилаётган ва қизиқтираётган масалалар ташкил этади. Ана шу замин, асос бақувват бўлиши учун ёшларимизни ёвуз кучлар ва турли бегона таъсирлардан ҳимоя қилишимиз керак. Бу соҳада ечимини кутаётган муаммоларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, аксарият ҳолларда ана шундай таъсирлар остида қоладиган кишиларни иқтисодий ночор оилаларга ёки таваккал гуруҳларга (ичкиликбозлик, ҳуқуқбузарлик, гиёҳвандлик, фоҳишабозлик) мансуб бўлган кишилар ташкил этади. Мазкур муаммоларни оқилона ҳал этиш учун, назаримизда, энг аввало, жамиятнинг иқтисодиётини тиклаш ва ривожлантириш, иқтисодий қийинчиликлар, камчиликларни тез суръатларда бартараф этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва ҳаётга татбиқ этиш, ёшлар орасида ишсизлик масалаларини ҳал қилиш, янги меҳнат жойларини ташкил этиш керак.

Маънавий-ғоявий тараққиёт жамиятдаги миллий муносабатларни ривожлантиришда, мамлакатимизда барқарорлик, тинчликни сақлаб, ижтимоий-иқтисодий тараққиётни жадаллаштиришда миллат ва элатлар ўртасидаги дўстликни кучайтириш, уларнинг ҳамкорлигини мустаҳкамлаш катта аҳамият касб этади. Ёшларимизда миллий онг, миллий ўз-ўзини англаш,

миллий ғурурнинг ўсиши демократик ўзгаришларнинг қонуният оқибатидир. Бу қонуниятнинг изчиллик билан амалга оширилишида давлатимиз томонидан турли миллат вакилларининг миллий манфаатларини ҳимоя қилиш ва миллий муносабатларини оқилона ҳал қилиш сиёсати алоҳида ўрин тутади.

Миллий ғурурнинг шакллана бориши ўз-ўзини англаш орқали намоён бўлади. Ўзлигини билиш маънавий-ахлоқий масъулиятнинг зарурий шартидир. Миллий маънавиятни тиклаш жараёни, аввало, тарихий хотирани тиклаш, шу орқали миллий онг, миллий ўз-ўзини англаш, миллий ғурур ва ифтихор туйғуларини шакллантириш билан чамбарчас боғлиқ.

Миллий ғурур, ватанпарварлик туйғуси кишини фаол амалий қадамлар босишга даъват этади, лекин бундай фаолиятнинг қандай йўналтирилиши ва тус олиши унинг қанчалик маънавий-ахлоқий тамойилларни ўзи учун дастурамал қилиб олганига боғлиқдир. Муайян тамойилларга амал қилиш эса инсонда юксак ва қатъий масъулиятни талаб этади.

Маънавият ёшлар онги ва дунёқарашини шакллантиришга ҳамда такомиллаштиришга катта ижобий таъсир кўрсатадиган омилдир. Маънавий жиҳатдан ўсган ва улғайган шахсгина ўзини жамиятда содир бўлаётган ҳар қандай жараёнларнинг фаол иштирокчиси эканлигини ҳис этади. Бу эса ёшларнинг жамият ижтимоий ҳаётидаги иштирокининг ўсиб боришига олиб келади. Фикримизча, ёшларнинг жамият ҳаётидаги иштироки, уларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги мамлакатимиз бошдан кечираётган ўтиш жараёнининг долзарб муаммоларидан биридир.

Бугунги кунда жамиятдаги иқтисодий ўсиш билан бозор ислохотларининг жадаллашиши ўртасида ижобий мувозанат шаклланаётганлиги кузатишмоқда. Таълим олиш ва иш билан таъминланиш имконияти ёшларнинг соғлом турмуш тарзига, ҳуқуқбузарлик сонининг камайишига олиб келиши табиийдир. Шунинг учун ҳам ёшлар ҳолатини янада яхшилаш, жамиятимизда демократик ислохотларни амалга ошириш жараёнида уларга янги авлод, муҳим инсоний ресурс ҳамда ислохотларни амалга оширишда катталарнинг фаол ҳамкори сифатида қараш муҳим аҳамият касб этади.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	5
Ёшлар фаоллигининг ортиб бориши – ижтимоий тараққиёт қонуни сифатида.....	7
Ёшлар маънавиятини ривожлантиришнинг иқтисодий асослари.....	23
Ёш авлод маънавиятини шакллантиришда ижтимоий-сиёсий омилларнинг ўрни.....	55
Ёшлар маънавиятини ривожлантиришнинг ҳуқуқий жиҳатлари.....	78
Ёш авлод маънавиятини тарбиялашда миллий қадриятларнинг ўрни.....	99
Миллий истиқлол мафкураси - ёшлар тарбиясининг ғоявий асоси.....	122
Ёшларни салбий мафкуравий таҳдидлардан ҳимоя қилиш масалалари.....	136
Маънавий баркамол ёшларни табиялаш – мамлакат тараққиётининг асосий омили.....	164
Хулоса.....	172

Босишга рухсат этилди 9.03.2009йил. Бичими 60x84^{1/16}.

«Times Uz» гарнитураси. Офсет усулида босилди.

Шартли босма табағи 11,25. Нашр босма табағи 12,37

Тираж 100. Буюртма № 40.

«Ч.П. Мальцева» босмахонасида чоп этилди.